

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

**ІВАН ФРАНКО – ТИТАН СЛОВА:
НАЦІЄТВОРЧИЙ, ЛІНГВОРИТОРИЧНИЙ
І СИНТАКСИЧНИЙ ВИМІРИ**

**монографія
за загальною редакцією В. Герман**

Суми
Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
2019

УДК 811.161.2'42:821.161.2.09

Г 38

Друкується згідно з рішенням
вченої ради факультету іноземної та слов'янської філології
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

(протокол № 10 від 25 квітня 2019 року)

Автори:

В. Герман, кандидат філологічних наук, доцент

Т. Дробна, магістр філології; **Т. Ковган**, магістр філології; **Н. Харченко**,
магістрант

Рецензенти:

Л. О. Базиль – доктор педагогічних наук, доцент, учений секретар
Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

В. А. Василенко – кандидат філологічних наук, професор кафедри
гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного
університету внутрішніх справ

В. І. Статівка – доктор педагогічних наук, професор Сумського
державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

**Г 38 Іван Франко – титан слова: націєтворчий, лінгвориторичний і
синтаксичний виміри:** монографія / авт. кол. В. Герман, Т. Дробна, Т. Ковган,
Н. Харченко; за заг. ред. **В. Герман**. Суми: Вид-во СумДПУ
імені А. С. Макаренка, 2019. 134 с.

У колективній монографії, в якій уміщено магістерські дослідження, здійснені під керівництвом В. Герман, а також її власні наукові пошуки, окреслено роль І. Франка в становленні соборної української літературної мови; приділено увагу публіцистиці Каменяра в лінгвориторичному аспекті; здійснено аналіз наукового й художнього дискурсу автора в синтаксичному вимірі, подано методичні розробки з української мови за його творчістю.

Монографія адресована науковцям, викладачам, учителям, студентам, усім, хто цікавиться мовотворчістю І. Франка.

УДК 811.161.2'42:821.161.2.09

© Колектив авторів: В. Герман, Т. Дробна, Т. Ковган, Н. Харченко, 2019

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. МОВА ІВАНА ФРАНКА: НАЦІЄТВОРЧИЙ Й ЛІНГВОРИТОРИЧНИЙ ВИМІРИ	6
1.1. Соборна українська літературна мова – «репрезентантка національної єдності».....	6
1.2. Публіцистика І. Франка в лінгвориторичному вимірі: погляди науковців.....	14
1.3. Тропи як домінуючі елокутивні засоби у публіцистиці І. Франка.....	17
1.4. Виразальний потенціал риторичних фігур у публіцистичних працях І. Франка.....	38
РОЗДІЛ 2. НАУКОВИЙ І ХУДОЖНІЙ ДИСКУРСИ ІВАНА ФРАНКА: СИНТАКСИЧНИЙ ВИМІР	49
2.1. ДОПУСТОВІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В СКЛАДНОПІДРЯДНОМУ РЕЧЕННІ (на матеріалі наукових праць І. Франка)	49
2.1.1. Вербалізація власне-допустового значення.....	50
2.1.2. Граматичні особливості невластиве-допустового значення.....	55
2.1.3. Семантико-синтаксичні типи допустових відношень.....	66
2.2. ГРАМАТИКО-СЕМАНТИЧНА Й СТРУКТУРНО-ОБРАЗНА БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОВОТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА	73
2.2.1. Вставлені конструкції як стилістичний засіб у художніх і публіцистичних творах І. Франка.....	73
2.2.2. Структурно-синтаксична характеристика вставлених конструкцій у творчості І. Франка.....	83
2.3. ПОЛІПРЕДИКАТИВНІ СИНТАКСИЧНІ СТРУКТУРИ З ПОСЛІДОВНОЮ ПІДРЯДНІСТЮ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ І. ФРАНКА: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ	91
2.3.1. Граматико-функціональні особливості послідовної підрядності.....	91
2.3.2. Функціональні різновиди складних синтаксичних конструкцій із послідовною підрядністю.....	99
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА МАТЕРІАЛІ МОВОТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА	105
3.1. Тренувальні вправи для 9 класу на тему «Вставлені конструкції» (на матеріалі творчості І. Франка).....	105
3.2. Система вправ для 9 класу на тему «Складнопідрядне речення з послідовною підрядністю» (на матеріалі творчості І. Франка).....	110
3.3. План-конспект уроку для 9 класу на тему «Вставлені слова, словосполучення й речення» (на матеріалі художніх і публіцистичних творів І. Франка).....	120
3.4. План-конспект уроку для 9 класу на тему «Складнопідрядне речення з послідовною підрядністю» (на матеріалі творчості І. Франка).....	124
3.5. План-конспект уроку для 9 класу «Складнопідрядне допустове речення» (на матеріалі творчості І. Франка).....	129
ВИСНОВКИ	133

ПЕРЕДМОВА

І. Франко прозою, поезією, публіцистикою визначав, передбачав, прогнозував вирішення складних націєтворчих, ментальних, лінгвістичних і загальнокультурних проблем. Сам письменник свою місію пояснював так: «Я переходив різні ступені розвою, займався дуже різномірною роботою, служив різним напрямом... та скрізь і завжди у мене була одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям».

Узагалі, талант І. Франка в будь-якій галузі його творчості засвідчують більшість дослідників. Найкрасномовніше й найповніше його описала О. Сербенська: «У мовному світі Митця – реалізація ментального лексикону і просвітлений слововжиток, активність свідомого/підсвідомого і великомасштабна стратегія духу, вільна гра великого інтелекту, загострення інтелектуального зору і монументальна просвітленість; цей багатий світ відтворює всеосяжне ставлення Франка до життя, пульсуюче відчуття дійсності, її етичне і естетичне сприйняття, свідчить про інтерпретаційну активність, дає змогу відчувати таємницю підґрунтя творчого мислення, спроможність розкривати таємницю буття і його приховану істину, духовний характер людського існування; цей мовний світ показує нове осягнення того, що вже мислилося, свідчить про здатність перебувати сутністю в традиції і водночас займатися її подоланням...»

Надаючи провідного значення соборній мові як вираженню єдності східноукраїнського й західноукраїнського народів, І. Франко зробив великий внесок у формування української літературної мови. Умови розвитку літературної мови Каменяр вбачав через розширення соціальної бази, оскільки це робить неможливим перетворення літературної мови на жаргон; засвоєння як мовних досягнень культури, так і діалектних елементів; усвідомлення майстрами слова духу живої народної мови тощо.

У риторичній діяльності І. Франко сповідував переконливість, істинність, моральність, спрямованість на добро, благо, справедливість, гуманність, мовну завершеність. Його риторична майстерність полягала в органічному поєднанні всі прийомів красномовства, співзвучних з емоціями автора (при цьому не нагромадивши їх так, щоб читач міг заперімітити пафос чи нещирість).

Синтаксичне багатство мови І. Франка засвідчує, як зазначає І. Ціхоцький, книжність мовлення його персонажів: «Часто зустрічаються речення великі за розміром, ускладнені нанизуванням сурядних і підрядних речень, однорідних членів, уточнень... Попри розлогість синтаксичної побудови, сприймаються такі висловлювання напрочуд легко, а на читача (слухача) справляють потрібне враження» І. Петличний зазначає, що «І. Франко велику увагу звертає на будову складних речень, зосереджується на структурі кожної синтаксичної одиниці... з метою наблизити синтаксичні конструкції складних речень до конструкцій, властивих загальноукраїнській літературній мові».

Пропонована колективна монографія, підготовлена в контексті теми кафедри української мови «Академічна культура дослідника», містить магістерські дослідження, здійснені під керівництвом В. Герман, а також її власні наукові пошуки: окреслено роль І. Франка в становленні соборної української літературної мови; приділено увагу публіцистиці Каменяра в лінгвориторичному аспекті; здійснено аналіз наукового й художнього дискурсу автора в синтаксичному вимірі, подано методичні розробки з української мови за його творчістю.

Сподіваємося, що матеріали книги зацікавлять викладачів, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться мовотворчістю І. Франка.

Автор висловлює щирі вдячність рецензентам за висловлені побажання й пропозиції.

РОЗДІЛ 1

МОВА ІВАНА ФРАНКА: НАЦІЄТВОРЧИЙ І ЛІНГВОРИТОРИЧНИЙ ВИМІРИ

1.1. Соборна українська літературна мова – «репрезентантка національної єдності»

І. Франко був передусім письменником і літературознавцем, але багато уваги приділяв мовознавству. Мовні проблеми він розглядав не лише в лінгвістичних працях, а й у літературознавчих, фольклористичних, філософських, історичних. Каменяр розглядав мову в усіх її типових аспектах: і як знак мислі, що виражає загальне, інформативне, джерело якого – у реальному; і як організовану евфонію, музичність, що підсилює ідею; і як зображувальний, пластичний, оцінний засіб; і як орнаmentaцію, найбільш характерну для стилізованих і фольклорних творів. Крім того, літературну мову письменник називав «репрезентанткою національної єдності». І. Франко мав глибоке переконання, що українська є самостійною мовою, а не діалектом іншої, – що, власне, й прагнув довести своєю діяльністю.

Творчість І. Франка на тлі історії української літературної мови досліджували мовознавці І. Білодід, І. Грицютенко, Е. Дмитровський, І. Керницький, Т. Космеда, І. Кочан, Н. Корнієнко, І. Матвіяс, О. Муромцева, П. Плющ, З. Франко та ін.

Мовотворчість І. Франка репрезентує й відображає всю складність функціонування української літературної мови в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. Під час діяльності І. Франка на творчій та науковій ниві було окреслено два варіанти розвитку української літературної мови – наддніпрянський і галицький, які попри значні спільні риси, мали відмінне у фонетиці, лексиці й граматиці.

У ранніх творах Каменяра відображені і галицька книжна мова, і його рідний бойківський говір. Сам І. Франко добре пізнав недоліки своєї мови і в

передмові до нового видання «З вершин і низин» 1893 р. писав: «В моїх давніших віршах мова ще не зовсім чиста, це ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх у тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої чистої мови, котре ще змалку було в мене сильно розвинене. На мені в мініятурі повторилося те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматика й спори язові прибили й закаламутили чистоту народної мови» [10, с. 184].

Але в зрілому віці І. Франко користується літературною мовою, що становить наслідок об'єднання західноукраїнського варіанта літературної мови зі східноукраїнським. З'ясуємо, яким складним був творчий шлях І. Франка до такого синтезу, що, власне, і становить завдання нашого дослідження.

Загальновідомо, що в XVII-XVIII ст. існували три варіанти української літературної мови – слов'яноруський, народнорозмовний і простий. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. народнорозмовний варіант витіснив просту й слов'яноруську мову в Східній Україні. Становлення народнорозмовного варіанта літературної мови як єдиного пов'язане з творчістю І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, Т. Шевченка, П. Куліша та інших письменників цього періоду. Значну роль у цьому процесі відіграла граматика О. Павловського.

У той же період на території Буковини, Галичини й Закарпаття продовжувала функціонувати слов'яноруська літературна мова, оскільки більшість інтелігенції становило духовенство. Жива народна мова тут із труднощами завойовувала свої позиції, була пересипана місцевими говірками й російською мовою.

У другій половині XIX ст. формується східноукраїнський варіант літературної мови під впливом виходу журналу «Основа» (1861-1862 рр.). Але в зазначений час жорсткою була русифікаторська політика царату:

розпорядження про навчання в початкових школах тільки російською мовою, Валуєвський указ про заборону вживання української мови в науці й культурі, Емський указ про заборону друкувати й увозити з-за кордону україномовні книги тощо.

У Західній Україні діяльністю «Руської трійці» започаткований альманах «Русалка Дністрова» – це стало поштовхом до появи західноукраїнського варіанту нової літературної мови, на який значний вплив мали галицько-буковинська й карпатська група говорів [7, с. 19].

У 50-х рр. XIX ст. провідним суспільно-політичним напрямком у Галичині було москвофільство. «Москвофіли у своїх поглядах орієнтувалися на ідеї панславістів, а галицьких українців уважали частиною російського народу і літературною мовою для них визнавали російську. Правда, справжньої російської мови вони не знали, їхньою мовою служила штучна мовна суміш, що одержала назву «язичіє». Унаслідок своєрідних суспільно-політичних умов прихильниками цього мовного витвору ставали впливові культурні діячі, які москвофілами не були. Цією мовою користувалися історики Д. Зубрицький, А. Петрушевич, письменники І. Гушалевич, І. Наумович, Б. Дідицький, О. Духнович, на неї переходять автори «Русалки Дністрової» Я. Головацький та І. Вагилевич, прихильником її стає М. Устиянович» [7, с. 19-20].

І. Франко, відстоюючи народну мову, заперечував москвофільські ідеї. Цій проблемі він присвятив такі праці, як «Московська ластівка на Галицькій Русі», «Іван Гушалевич», «Щирість тону і щирість переконань», «Зміна системи», «Чи ми хоч тепер прокинемось», «Двоязичність і двомовність» тощо.

Так, у статті «Двоязичність і двомовність» Каменяр переконує: «Ти не маєш вибору: в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою» [13, с. 12]. А в праці «Зміна системи» зауважує: «Москвофільство язикове: се та наївна віра одної частини нашої малоосвіченої інтелігенції, що

наша хлопська мова занадто проста, занадто невироблена для засвоєння культурних потреб нації і що, значить, нам треба прилучити ся до «общеруського» літературного руху, плодити й собі «общеруську» літературу... Те москвофільство яzikове не помагає нам до національного розвою, як ржа не помагає стеблу до зросту; та воно не є причиною нашого слабого розвою, а наслідком нашої слабости... Це наша органічна слабість... наше лінивство, безхарактерність, крутійство та лизунство...» [14, с. 19].

І. Франко став одним із засновників «Русько-української радикальної партії» (1890 р.). Радикали активно відстоювали народну мову, прокладали шляхи до зближення східноукраїнського й західноукраїнського її варіантів, відстоювали думку, що в основі соборної літературної мови повинна бути жива мова Східної України [7, с. 20].

Каменяреві належить провідна роль у відстоюванні фонетичного правопису, який започаткувала «Русалка Дністрова». Цим правописом – «желехівкою» – користувалася більшість народовських видань у Галичині та Буковині, а з 1895 року він став обов'язковим для шкіл Галичини, ним друкувалися «Записки наукового товариства ім. Шевченка». Боротьбі між прихильниками етимологічного й фонетичного правописів – найактуальнішому й найгострішому питанню галицької літературної мови 90-х рр. ХІХ ст. – присвячена праця І. Франка «Етимологія і фонетика в южноруській літературі». Названа наукова праця істотно сприяла витісненню етимологічного правописного принципу в західноукраїнському варіанті літературної мови [7, с. 24].

Мова І. Франка формувалася в незвичайно складних умовах. Хоч змалку він мав розвинуте почуття живої, чистої народної мови, проте потрапив у середовище, де це почуття всіляко намагались притлумити. Але вплив народної мови, сила Шевченкового слова та інших українських письменників, як він визнавав, перемогли. Автор «Каменярів» досконало оволодів скарбами рідної мови, постійно черпав із її джерела силу, багатство і для вираження

своїх творчих задумів та ідей знаходив у мові народу слова, вливав у них силу свого генія, надавав їм соціального звучання. У передмові до «Мойсея» (1905 р.) І. Франко натхненно писав:

Народе мій,
В слові твому іскряться
І сила, і м'якість, дотеп і потуга,
І все, чим може вгору рух піднятися.

Переглядаючи літературу Галичини, пересвідчуємось, що тут не було письменника, який глибше зрозумів би вагу соборної літературної мови й закликав би до неї інших. Москвофілам, які українську мову вважали діалектом, поет відповідав:

Діалект... А ми його надишем
Міццю духа і огнем любови,
І нестерпний слід його запишем
Самостійно між культурні мови!

На Каменяра мали великий вплив бойківські говори, але на пізніших етапах творчості діалектизми зведені до мінімуму, вживаються тільки ті, які становили вже норму західноукраїнського варіанту літературної мови. Ставлення до говорів у І. Франка було свідомим. Він був переконаний, що «правдиві поети все і всюди з багатого запасу народної мови вміють вибирати власне такі слова, які найшвидше і найлегше викликають у нашій душі конкретне смислове враження» [15, Т. 16, с. 265].

Взаємодії літературної мови з народними говорами І. Франко присвятив працю «Літературна мова і діалекти», в якій робить висновки про те, що літературна мова кожного народу доти жива і здатна жити, доки збагачується елементами народних говорів, які літературна мова об'єднує в одне органічне ціле і стає репрезентантом національної єдності мовців. У цій праці автором визначається діалектна основа української літературної мови і висвітлюється взаємодія між літературною мовою і говорами.

Франкові належить історична місія відстоювання шевченківських шляхів розвитку української літературної мови, забезпечення, разом із М. Коцюбинським, Лесею Українкою та ін., її багатостильового, функціонального збагачення. Разом із М. Драгомановим, М. Павликом, С. Подолинським та ін. він дбав про розвиток публіцистичного й наукового стилів української літературної мови, використовуючи вироблені на той час суспільно-політичні й наукові поняття й дефініції, різноманітну книжну лексику і фразеологію. Мова публіцистичних творів І. Франка характеризується яскравою образністю, що має джерелом розмовну або літературну ідіоматику. Він став творцем цілої системи української літературознавчої термінології.

І. Франко працював над тим, щоб в українській мові з'являлися відповідники до запозичених понять і термінів, беручи за основу народні слова. Письменник дав сучасне тлумачення поняття «науковий термін» і фактично став основоположником наукового й публіцистичного стилів мови. Учений одним із перших увів до вжитку терміни «арго», «фонетична альтернація», «ономастика», «синтаксична конструкція», «суфікс», «означення» тощо.

Мовознавчими дослідженнями І. Франка, що й досі не втратили свого значення, є також статті «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка», «Теорія і розвій історії літератури», «Володимир Самійленко», де охарактеризовано стан української літературної мови того часу. Висвітлення художньої природи мови, розрізнення понять «мова» і «мовлення» та розгляд різних питань теоретичної лінгвістики знаходимо в глибокому дослідженні «Із секретів поетичної творчості». Справді художнє зображення забезпечується лише мовою. Його початок «почасти лежить уже в мові, – зазначає І. Франко, – і має своє джерело в стародавньому, антропоморфічному погляді на природу, що панував тоді, коли творилася мова, а почасти і в нашій психології, і в тім ...зчіплюванні образів, що є в значній часті основою нашого

думання. Ми говоримо: сонце сходить, гора піднімається високо, шлях спускається круто вниз, степ стелиться рівно, яр біжить викрутасами, вулиця простягується просто і т. д. Ми вживаємо соток таких зворотів у мові, не думаючи про те, що це звороти наскрізь поетичні, се є спосіб малювання словами мертвої природи» [16, с. 164].

Представлене в праці «Із секретів поетичної творчості» Франкове дослідження «говореного слова», «живого образу», «поетичної краси» було новим явищем у світовій естетиці XIX– початку XX ст., як і його погляди на людську мову. Каменяр робить важливий науковий висновок, який проливає світло на розуміння природи і так званого «зміслового» змісту мови: «Наша мова – найбагатша на означення зору, менш багата, але все-таки багата на означення вражень слуху і дотику, а найбідніша на означення вражень смаку і запаху. Ся мова дає нам тисячі способів на означення далечини, світла в його нюансах, цілої скалі кольорів, цілої скалі тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл, але вона досить убога на означення різних смаків, а ще бідніша на означення запахів» [16, с. 118-119]. Художньо-образне слово, на думку І. Франка, – імпульс, збудник, за яким постають ідеї, асоціації ідей. Справжній поет той, який за словом бачить образ, уміє постійно перетворювати словесне в образне.

Мистецтво загальнонародної мови, за концепцією І. Франка, органічно пов'язане з багатством її природи – «скарбівні людських досвідів, поглядів і почуттів, людської цивілізації» [16, с. 129]. Мистецтво мови, виходячи із спостережень І. Франка, не обмежується лише динамікою семантичного рівня, а й охоплює всі інші мовні рівні – фонетичний, морфологічний, синтаксичний.

Концепція І. Франка з формування соборної української літературної мови знайшла свою реалізацію в його художній творчості. Так, у художніх текстах письменника представлено калькування слів і зворотів, запозичення, добір необхідних одиниць із розмовного мовлення, – мовні засоби, якими І. Франко зблизив галицький варіант літературної мови з наддніпрянським.

У статті «Кілька слів про нашу літературну мову» автор вкотре висвітлює думку, що в основі української літературної мови повинна лежати мова народна.

Наукові й публіцистичні праці Каменяра такі ж талановиті, як і художні – поетичні, прозові, драматургічні. Геніальний письменник збагатив українську літературну мову також численними перекладами, ставши глибоким теоретиком художнього перекладу.

У мові кожного письменника І. Франко шукав таких форм вираження думки, які сприяють тому, щоб поезія досягла «найвищої сили та гідності» [15, Т. 17, 250]. Сам він належав до тих авторів, що «уміють підігнати свої інтуїції під нормальне звучання звичайної мови і залишаються власниками, а не рабами мови, тому що їх тісний зв'язок із історичним і загальнонародним у мові дає змогу творити чудеса зі словами» [5, с. 102].

І. Франко зробив великий внесок у формування й унормування української літературної мови, надаючи провідного значення соборній мові як вираженню єдності східноукраїнського й західноукраїнського народів. У спеціальних мовознавчих студіях, літературно-критичних статтях, замітках, рецензіях, листах тощо письменник висвітлив методологічні й теоретичні аспекти формування й розвитку української літературної мови, реалізація яких, власне, презентована у творчій спадщині митця. І. Франко чітко визначив умови розвитку літературної мови: розширення соціальної бази, оскільки це робить неможливим перетворення літературної мови на жаргон; засвоєння як мовних досягнень культури, так і діалектних елементів; усвідомлення майстрами слова духу живої народної мови.

Таким чином, І. Франко – великий патріот української мови. Він постійно наголошував на рівності й самостійності української серед інших мов і закликав усіх українців дбати про неї; переконував, що мова є одним із важливих чинників, який забезпечує об'єднання й спонукає до консолідації в кожній нації. Для України, яка впродовж кількох століть входила до складу

різних держав, проблема літературної мови була (та й нині є) особливо актуальною й значущою.

1.2. Публіцистика І. Франка в лінгвориторичному вимірі: погляди науковців

Публіцистичний доробок І. Франка є виявом національної гідності, обстоюванням повноти національного буття української людини. Публіцистика для І. Франка, людини універсальної обдарованості, титанічної працьовитості, незламної стійкості і революційної націленості в майбутнє, була органічною галуззю виявлення його політичної, інтелектуальної й творчої енергії; значною мірою вона виростала з художньої творчості, у рамках якої йому було дещо затісно. Саме тому публіцистичні тексти Каменяра надзвичайно багаті мовними виражальними засобами.

Серед усього різноманіття Франкового спадку публіцистика займає окрему, особливу нішу. Її вивченням займалися такі науковці, як М. Зеров, М. Возняк, Т. Космеда, М. Нечиталюк, С. Кость, В. Здоровега, Я. Грицак, І. Михайлин, Ф. Дисак та ін. Дослідник творчості письменника, український літературознавець і фольклорист М. Возняк писав у книзі «Велетень думки і праці»: «В усій творчості Франка відчувається його публіцистична жилка, як відгомін його вродженого публіцистичного хисту [...]. Публіцист із Франка незвичайної сили, з неабияким літературним талантом» [2, с. 90].

Актуальність Франкових публіцистичних праць, як стверджує літературознавець Г. Синичич, не втрачається й сьогодні: «Ідеї державності та соборності, концепції економічного та культурного розвитку, які запропонував Іван Франко у своїй публіцистиці, залишаються актуальними для сьогочасного поступу українського суспільства, адже на їх основі можна спрогнозувати проблеми та перспективи його розвитку в історичному вимірі»

[11, с. 68]. В. Боднар, досліджуючи Франкові статті, підтверджує попередню думку про актуальність публіцистики І. Франка, говорячи про її «далекоглядність» та про «сумірність формування національної естетично-літературознавчої думки з європейським контекстом», що відповідає сучасним тенденціям [1, с. 12].

Науковці з упевненістю стверджують, що статті Каменяра – високопоетичні, оригінальні як щодо змісту, так і щодо художнього оформлення і є дуже цінним матеріалом для «всебічної характеристики Франка та для ґрунтового дослідження його поетичної творчості, бо й Франко публіцист, поет, письменник, драматург, критик і вчений-дослідник – це нерозривна єдність» [2, с. 90].

М. Мочульський, сучасник І. Франка, стверджував, що «він був красномовцем». І далі роз'яснював своє розуміння цього поняття, виділяючи такі особливості його мовлення: вміння образним словом ворухнути людські серця, переконувати розум залізною логікою, оперувати фактами неуприкрашеної дійсності; елементами його виступів часто була іронія; коли треба, «колов, пік, батожив» [8, с. 364]. Цю ж думку проводить В. Дорошенко, вважаючи, що «архітвором ораторського мистецтва» Франка є поєднання великого розуму надзвичайно талановитої людини, високої освіти та інтелігентності з простотою вислову селянина, його природною мудрістю [3, с. 403].

За твердженням мовознавця Р. Хмелінської, саме в публіцистичних творах безпосередньо проявляється професійний підхід автора – «людини високоосвіченої, поліглота, котрий володів близько двадцятьма мовами, причому не лише вченою латиною, не лише актуальною тоді німецькою мовою, але й вельми обмеженою в Європі іспанською або старонімецькою чи такою екзотичною, як перська (фарсі)» [12, с. 135].

Статті І. Франка позначені широким спектром тем, оригінальністю композиції та багатством виражальних засобів. Останнє є одним із

найважливіших показників, що характеризують І. Франка як письменника, як мовця, як ритора, адже художність мовлення людини, усного чи писемного, свідчить не тільки про її теоретичні знання з мови, але й про її здатність впливати на людську свідомість, формувати словом ставлення слухачів до тих чи інших реалій, змінювати парадигму мислення. Засоби художньої виразності, які автор вживає в тексті, допомагають відрізнити вже за способом мовлення твір одного автора від твору іншого, зробити текст чимось унікальним і неповторним. І. Франко і сам зазначав, що «кожний письменник, очевидно, й кожний талановитий оратор «виробляє свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова», якщо «нема своєї індивідуально забарвленої мови», то ця людина пише чи говорить «безбарвно, мляво, і не може» розраховувати «на тривку популярність»» [4, с. 132].

У цих словах письменник розкриває один із секретів, які зробили його твори популярними серед багатьох поколінь, – висока художність писаного слова, що була притаманна всім жанровим різновидам Франкового спадку, включаючи публіцистичні статті. Тож, хоч І. Франко і відомий перш за все як творець художніх текстів, не варто недооцінювати його журналістську спадщину, як доводить М. Нечиталюк: «Публіцистика Івана Франка – дзеркало його світогляду, бойової суспільно-політичної й журналістської діяльності та його літературного таланту» [9, с. 30].

Досліджуючи публіцистику І. Франка з риторичному аспекті, можна зустріти дещо суперечливі висловлення критиків, наприклад, характеристика І. Франка в статті С. Костя «Іван Франко: актуальність і суперечливість генія» як «неперевершеного майстра аналітичної журналістики, журналістики без пафосу, риторики, красномовства» [6]. Це висловлення, на наш погляд, абсолютно не означає, що І. Франко не послуговувався у своїх публікаціях прийомами риторичної майстерності, оскільки це не відповідає дійсності. Але, як неперевершений майстер слова, І. Франко так вправно вплітав засоби

художньої виразності в текст, підкреслюючи його основну думку, що читачеві важко зрозуміти, чому певний твір справляє на нього незабутнє враження. У цьому, вважаємо, й полягає риторична майстерність – органічно поєднати всі прийоми красномовства, співзвучні з емоціями автора, при цьому не нагромадивши їх так, щоб читач міг запримітити пафос чи нещирість.

Таким чином, І. Франко, людина універсальної обдарованості, титанічної працьовитості, незламної стійкості і революційної націленості в майбутнє, втілював свої найвиразніші думки та переконання в публіцистичних працях, які продовжують і сьогодні розкривати для читача широку культурну, політичну, літературну панораму кінця XIX – початку XX століття. Статті Каменяра є яскравим виразником життєвої позиції людини, яка гаряче захищала національні цінності, при цьому не зупиняючись ні на крок у своєму постійному русі в напрямку до прогресивного, націленого на Європу, майбутнього України. Публіцистика допомагала, таким чином, Франкові виражати свої погляди та представляти їх широким масам населення; продуктивність та велика впливовість текстів автора забезпечувались їхньою високою художністю, яка полягає в доцільному, влучному та неординарному використанні лінгвориторичних засобів, – це й стане предметом нашого аналізу в наступному розділі.

1.3. Тропи як домінантні елокутивні засоби у публіцистиці І. Франка

Оскільки публіцистика відіграє особливу роль – вона прагне задовольнити як інтелектуальні, так і естетичні потреби, а також певним чином здійснити вплив на реципієнта, то для її лексичного наповнення характерний синтез складників наукового, офіційно-ділового, художнього й розмовного стилів.

Тексти, які було проаналізовано в дослідженні, відносяться до різних підстилів публіцистичного стилю: від науково-публіцистичного (літературно-критичні статті, огляди, рецензії тощо) до художньо-публіцистичного

(памфлети, фейлетони, політичні доповіді, нариси тощо). У залежності від цього автор послуговується засобами художньої виразності в більшій або в меншій мірі. Науково-публіцистичний стиль тяжіє до використання термінології, усталених загальномовних художніх засобів, мовленнєвих кліше; художньо-публіцистичний, якому притаманна висока емоційність, містить у собі велику кількість власне авторських елокутивних структур.

Загалом раціоналізм оповіді та її комунікативна спрямованість породжують у публіцистиці І. Франка яскраву індивідуальність тропеїстичного слововживання. У структурі елокутивних засобів автора тропи виявилися домінантою, тому принципового значення набуває вивчення їх як суттєвих компонентів публіцистичного твору. При дослідженні індивідуального стилю Франка-публіциста тропи розглядаються як органічний структурний компонент тексту.

Іманентна семантична активність і частота використання *метафори* повно і точно виражає особливості творчої індивідуальності письменника, є суттєвим елементом Франкового стилю.

Розглянемо спочатку *оказіональні метафори*, які є продуктом творчості майстра слова. Індивідуально-авторська метафора народжується спонтанно в публіцистичному тексті, відкриває читачеві нову семантику слова й водночас знайомить його з авторським соціокультурним досвідом, спостережливістю та індивідуальним світосприйняттям.

Найпродуктивніше у Франковий публіцистичний текст влітаються *дієслівні метафори*, в яких неживий предмет набуває активних ознак живого, тобто персоніфікується. Здебільшого автор використовує слова на позначення дії живої істоти поряд із словами-оболонками, що позначають ідеальну матерію, почуття, абстрактні поняття тощо: «*доля позавидувала йому*» (Т. 36, с. 7); «*царює легкий гумор та не надто гризська сатира, що освіжує дух і дає йому хвилю спочивку*» (Т. 36, с. 20); «*всміхнулась йому ідея*» (Т. 36, с. 195); «*уява допомогла мені*» (Т. 34, с. 372); «*думки носилися*»

(Т. 26, с. 132); *«шукання ідеалу в минувшині доспіває тут остатню свою пісню»* (Т. 26, с. 135); *«здрігається серце поколінь»* (Т. 26, с. 136); *«царство тьми, що давить Україну»* (Т. 26, с. 137); *«рік приносить нові плоди»* (Т. 33, с. 7); *«його геній широко розпускав крила»* (Т. 33, с. 157); *«сила впливу, що повертає до нього серця»* (Т. 32, с. 195); *«почуття прориваються з глибини його душі»* (Т. 32, с. 196); *«Скільки живих сердець заїла вона (плісень)!»* (Т. 26, с. 156); *«наша література, і політика, і все суспільне життя хромають недостатчею «цивільної відваги», дихавичніють брехнею та фальшкою та пустомельством, хиріють на сухоти совісті!»* (Т. 26, с. 156); *«гнила «суспільність» затопче, оглушить їх (заступників, писателів, поетів)»* (Т. 26, с. 156); *«факти говорять голосно, хоч, може, мовчать для других»* (Т. 26, с. 158); *«переконання потягнуло за собою їх сучасних і потомних»* (Т. 26, с. 158); *«думки наші, поняття, погляди, цілі, змагання висять у воздуху, забігають поза дійсне життя, поза правду – і, конечно, попадають в фальш»* (Т. 26, с. 160); *«блискуча форма, свобода і широкий розмах думок надто легко манять чоловіка»* (Т. 26, с. 161); *«прийшла д. Кулішеві охота бризнути болотом»* (Т. 26, с. 167); *«друга половина мислі б'є першій в пику»* (Т. 26, с. 170); *«наука знає тільки критику, знає тільки факти»* (Т. 26, с. 173); *«нещастя розходилися живо по селах, обігало з хати до хати»* (Т. 26, с. 189); *«сесь маленький фактик потужно б'є в пику нашим ліберальним панам»* (Т. 26, с. 203); *«грецький політеїзм прямо виродив з себе грецьку філософію», «християнство убило тоту філософію»* (Т. 26, с. 207); *«щоб могла релігія запанувати над серцем чоловіка»* (Т. 26, с. 208); *«нужда не дала йому кінчити шкіл»* (Т. 26, с. 110); *«нужда не покидала його, (...) він на всі лади познакомився з нею»* (Т. 26, с. 112); *«велика слава зовсім не звернула його з давньої дороги»* (Т. 26, с. 114); *«пізнання розбивало мрії та химери», «пізнання могло розсіяти ті мрії»* (Т. 26, с. 117); *«дослідження штовхнули багатьох учених до відшукування в тих народних піснях нових матеріалів»* (Т. 27, с. 58);

«погляд захоплює ширші горизонти і глибше сягає в життя» (Т. 27, с. 70); «нещастя могло зустріти Слімака кожної хвилини» (Т. 27, с. 85).

Пріоритетність цієї тематичної групи тропів зумовлена настроями автора та суспільства загалом. Відомо, що публіцистичні твори відрізняються незвичайною широтою тематики, вони можуть стосуватися будь-якої теми, що потрапила в центр суспільної уваги. У кінці XIX – початку XX століття в центрі суспільної уваги знаходиться людина, з усіма її переживаннями, захопленнями, прагненнями та глибоким внутрішнім світом. Тому І. Франко, як представник європейської літератури, палкий прихильник гуманізації суспільства, послідовно періодично вводить у свої публіцистичні тексти такі специфічні метафори, що позначають дії ідеальних понять.

Значно рідше персоніфікуються та метафоризуються в публіцистиці І. Франка природні явища та реалії, оскільки природнича тема була далекою для письменника: «*туман біг йому навздогін*» (Т. 36, с. 194); «*піль та лісів, що дрімали без вітру оподалік по обох боках шосе*» (Т. 36, с. 194); «*ями переходять в руки великих підприємців*» (Т. 26, с. 191).

Як бачимо, різновид дієслівних метафор, у яких неживе набуває ознак живого, займає провідне місце серед тропеїчної системи публіцистики І. Франка. Вони вживаються для підсилення значення сказаного, збільшення емоційності висловлення, прикрашання, «оживлення» для реципієнта «сухих» фактів. Присутність таких метафор у тексті призводить до того, що інформація потрапляє на один рівень із мисленням читача, стає для нього зрозумілішим та ближчим, оскільки метафори, як і інші тропи, звертаються до уяви реципієнта, допомагають «пропустити» текст через себе, через власний досвід.

Нерідко трапляються *іменникові метафори*, які сприймаються дещо свіжіше, ніж дієслівні. Вони переважно мають емоційно-оцінне забарвлення. Ознаки предмета чи явища, назва якого набуває переносного значення, конотації, що супроводжують слово-оболонку, відіграють найбільшу роль у процесі метафоризації: «*іскри пафосу*» (Т. 36, с. 193); «*іскорки модного*

еротизму» (Т. 36, с. 199); *«іскорка правдивості»* (Т. 26, с. 157); *«притулок для творів»* (Т. 34, с. 366); *«бурі життя»* (Т. 34, с. 370); *«розсипана маса деталей»* (Т. 34, с. 453); *«золоті зерна наукового пізнання»* (Т. 34, с. 462); *«широчезний простір гіпотез»* (Т. 34, с. 463); *«хвиля європейського духового руху»* (Т. 26, с. 133); *«вибухи людського чуття»* (Т. 26, с. 135); *«старокозацька закраска українського націоналізму»* (Т. 26, с. 136); *«жар болючого серця»* (Т. 26, с. 137); *«крига силуваної мовчанки»* (Т. 26, с. 141); *«гниль і неправда кріпацтва»* (Т. 26, с. 143); *«безодня недолі»* (Т. 26, с. 145); *«нога самоволі та тиранства»* (Т. 26, с. 145); *«любовні молодечі пожежі»* (Т. 33, с. 151); *«огнистий напій свого генія»* (Т. 33, с. 151); *«психологічне негліже»* (Т. 33, с. 163); *«жара уяви»* (Т. 26, с. 161); *«гарячість переконань»* (Т. 26, с. 109); *«скарби своєї індивідуальної душі»* (Т. 27, с. 62); *«скарбниця понять, уявлень і форм»* (Т. 27, с. 64); *«вибухи почуття»* (Т. 27, с. 78); *«світло історії»* (Т. 40, с. 196).

Через специфіку зацікавлень І. Франка, більшість його статей написані на літературні теми, що зумовлює появу специфічних метафор для опису літературних реалій. Метафоризується:

а) процес творення літературного твору: *«змалювати тло (у літературному творі)»* (Т. 34, с. 453); *«герої цього оповідання підмальовані»* (Т. 34, с. 457); *«малюючи їх (панів) такими барвами»* (Т. 26, с. 144); *«вливати на папір своє наболіле чуття»* (Т. 26, с. 139); *«підхопив і оцю тему й влив їй нові соки, розбудив її до нового життя»* (Т. 33, с. 147); *«огнисте слово полилося бурною хвилею і виступило з берегів»* (Т. 26, с. 161); *«твір вилився з його душі»* (Т. 31, с. 64); *«ані Шекспір, ані Артур Брук не черпали з італ'янського тексту»* (Т. 33, с. 149); *«характер Гамлета, який вилився з його душі»* (Т. 32, с. 162); *«характери дійових осіб проведені рукою великого майстра»* (Т. 32, с. 198); *«фрази, маскуючи заливом слів недостачу мислі»* (Т. 26, с. 155); *«народ своєю кров'ю і своїми кістками писав історію своєї боротьби за волю»*

(Т. 26, с. 166); *«найгірші елементи висувуються на перший план»* (Т. 27, с. 92); *«сама тема майже потонула в повені слів, народних приказок, зайвих подробиць»* (Т. 27, с. 103); *«автор перекинувся на ту хвилю»* (Т. 36, с. 44); *«виливає свій смуток»* (Т. 34, с. 454); *«черпати тих відомостей»* (Т. 34, с. 462); *«сверблячка до писання»* (Т. 31, с. 29);

б) існування літературного твору: *«випускаю її (статтю) в світ»* (Т. 26, с. 131); *«(стаття) розрослася надміру»* (Т. 26, с. 179); *«часопис здобув собі широкий круг читачів»* (Т. 26, с. 118); *«твір несе в собі риси доби і обставин, серед яких виник»* (Т. 27, с. 62); *««Правда» виходить раз у місяць»* (Т. 28, с. 167); *«поганський роман лише заспокоював цікавість, лоскотав нерви і розбуркував фантазію»* (Т. 28, с. 177); *«твори, просіяні крізь сито цензури»* (Т. 28, с. 198);

в) характеристики самих письменників: *«розцвіт поетичної творчості»* (Т. 26, с. 132);

г) створюються нові літературні метафоризовані поняття: *«зерна дійсності (у творі)»* (Т. 32, с. 194); *«легендовий скелет»* (Т. 32, с. 194); *«струни його поезії»* (Т. 36, с. 200); *«смак літературний»* (Т. 26, с. 189); *«вибух ліричного чуття»* (Т. 31, с. 49); *«романтичні аксесуари майже закривають собою справжнє життя»* (Т. 27, с. 67); *«криваве тло, на якому діють ці типи, скоріше відштовхувало від них»* (Т. 27, с. 67); *«призма кришталевої лірики»* (Т. 27, с. 69); *«перлини поезії»* (Т. 27, с. 69); *«у поезіях бринять золоті струни»* (Т. 27, с. 70); *«головний вузол повісті»* (Т. 27, с. 80); *«поетичний візерунок душі»* (Т. 32, с. 156); *«белетристика милується ідеалізацією двору й шляхти»* (Т. 27, с. 87); *«вірші, які зразу вдарили мене чимсь незвичайним»* (Т. 36, с. 193); *«пережовування мертвої книжкової вченості»* (Т. 34, с. 372).

Досить часто мистецька діяльність асоціюється в уяві автора з землею, як наслідок, маємо такий ряд метафор: *«літературне поле»* (Т. 36, с. 200); *«письменницька нива»* (Т. 34, с. 368); *«поле науки і артистичної творчості»*

(Т. 32, с. 201); «історично-літературне поле» (Т. 32, с. 207); «вдячне поле для критики» (Т. 28, с. 169) тощо.

Сама література часто одухотворюється, персоніфікується у Франковій публіцистиці: *«Перед ними література займалася майже виключно предметами «вищими» від чоловіка і його звичайного життя, а й самого чоловіка підтягала на тоту висоту; по них література зійшла на землю, між людей, немов той гомерівський дух, напилася теплої, живої крові, почала говорити, чути і дивитися на світ по-людськи. І як уперед література мучилася, підтягаючи дійсність догори, «на висоту» свого зверхприродного становища, так тепер література, ставши на становищі дійсності, почала зводити на своє становище все»* (Т. 26, с. 159); *«пізнання того, що «Росія не має літератури», – зродило літературу російську»* (Т. 26, с. 157); *«виростає література німецька»* (Т. 26, с. 158); *«Польська література найбільше своїх променів розсипала по шляхетських дворах і панських палатах»* (Т. 27, с. 66); *«українська література знову почала оживати»* (Т. 40, с. 186).

Ще однією особливістю Франкової тропеїстичної системи є досить поширена група метафор з ключовими словами «будити», «прокидатися»: *«збудити дух критики»* (Т. 34, с. 373); *«розбудив сонне товариство до нового життя»* (Т. 34, с. 443); *«будити в людей охоту до поправи хиб»* (Т. 26, с. 133); *«хвиля європейського духового руху будить їх до нового життя»* (Т. 26, с. 134); *«збудити в нас обридження»* (Т. 33, с. 161); *«(література) гине, не будячи в нікім цікавості, ні охоти, ні співуділу, а хіба рівнодушне здвигнення плечима»* (Т. 26, с. 155); *«будиться в людській душі багато неясних бажань»* (Т. 26, с. 207); *«зацікавлення прокинулося з такою силою, що не могло вже згаснути»* (Т. 27, с. 68); *«щоб у зраних серцях розбудити симпатію»* (Т. 27, с. 69); *«це товариство розбудило великий ентузіазм»* (Т. 27, с. 106); *«ті твори будять симпатію»* (Т. 39, с. 43); *«такі надії збудили у них бажання бути подібними до росіян»* (Т. 40, с. 188) тощо. Сміслові навантаження цих

виразів синхронно перегукується з Франковою місією Мойсея, що будить народ до дії.

Поряд з оказіональними метафорами, активно використовуються у Франковому публіцистичному слові й загальномовні метафори: «западав у серце» (Т. 36, с. 193); «духовне відродження» (Т. 34, с. 440); «діяльність забирає сили» (Т. 34, с. 443); «жити в душі (про почуття)» (Т. 33, с. 151); «розцвіт країни (Англії)» (Т. 32, с. 201); «розлад дійшов до крайніх границь» (Т. 26, с. 158); «слава Золя давно перейшла за границі Франції» (Т. 26, с. 109); «наслідки впливають наверх» (Т. 26, с. 160); «причина лежить в тім» (Т. 26, с. 203); «в чім лежить дотеперішня слабкість українського письменства» (Т. 26, с. 116); «пройшли його молоді літа, оставивши в його умі світлі, незгладимі сліди» (Т. 26, с. 110); «питання лишається нерозв'язаним» (Т. 27, с. 62); «вони розв'язують проблему» (Т. 27, с. 68); «риси затираються» (Т. 27, с. 64); «на нього покладали надії» (Т. 27, с. 66); «висвітлення проблеми» (Т. 27, с. 68); «думка може спиратися» (Т. 27, с. 77); «проблеми, порушені письменником» (Т. 27, с. 93). Такі метафори давно втратили зв'язок з першоджерелом, скам'яніли і закріпились у словниках.

Прикметникові метафори, що виражають пасивну ознаку предмета чи явища, ми розглянемо в контексті даних про епітет, оскільки їх ще називають метафоризованими епітетами.

Виявимо специфіку вживання *епітетів* як лінгвориторичних засобів у публіцистичному мовленні І. Франка. Оскільки ми вивчаємо елокутивні засоби як механізми впливу на реципієнта, потрібно звернути увагу перш за все на їхню конотацію. У текстовому масиві письменника ми віднаходимо епітети як з позитивною, так і з негативною конотацією в однаковій мірі поширення. Це свідчить про гармонійність світоглядних позицій автора і його об'єктивність у зображенні картини світу, яка містить у собі як позитивні, так і негативні моменти. Цікаво, що в публіцистиці І. Франка досить рідко

зустрічаються епітети з нейтральною конотацією, що вказує на пристрастність та категоричність автора.

Епітети інформують читача про зображуваний об'єкт, при цьому в деякій мірі нав'язуючи авторське ставлення до нього.

Наведемо приклади епітетів, виявлених у досліджуваних текстах. Епітети з позитивною конотацією: *«славнозвісна книжка»* (Т. 27, с. 58); *«рідні голоси»* (Т. 27, с. 69); *«чудові поеми»* (Т. 27, с. 69); *«прогресивні погляди»* (Т. 27, с. 70); *«тихі мрії»* (Т. 27, с. 78); *«сильні вибухи»* (Т. 27, с. 78); *«сильні руки»* (Т. 27, с. 84); *«благородна вдача»* (Т. 27, с. 89); *«серйозна праця»* (Т. 27, с. 89); *«невичерпне багатство»* (Т. 27, с. 94); *«вродливі панянки»* (Т. 27, с. 94); *«цікава праця»* (Т. 27, с. 101); *«добродушний академік»* (Т. 26, с. 110); *«докладне пізнання»* (Т. 26, с. 116); *«цікавий предмет»* (Т. 26, с. 153); *«бурлива молодість»* (Т. 26, с. 159); *«весела мудрість»* (Т. 32, с. 201); *«чесний чоловік»* (Т. 32, с. 204); *«чоловік веселий»* (Т. 33, с. 8); *«чесний характер»* (Т. 33, с. 9); *«чудесна пригода»* (Т. 33, с. 144); *«палка душа»* (Т. 33, с. 152); *«яскраві картини»* (Т. 26, с. 134); *«веселі окрики»* (Т. 36, с. 196); *«жива участь»* (Т. 34, с. 369); *«кolorитне минуле»* (Т. 34, с. 376). Епітети з негативною конотацією: *«убога фантазія»* (Т. 27, с. 63); *«нелюдський спосіб»* (Т. 27, с. 85); *«неправдоподібний факт»* (Т. 27, с. 85); *«найтяжчий удар»* (Т. 27, с. 85); *«розхристана свитина»* (Т. 27, с. 85); *«чужі люди»* (Т. 27, с. 87); *«безцільне життя»* (Т. 27, с. 89); *«мутна вода»* (Т. 27, с. 92); *«гидка робота»* (Т. 26, с. 155); *«безплідна спекуляція»* (Т. 26, с. 159); *«хибні сліди»* (Т. 26, с. 161); *«гордий магнат»* (Т. 32, с. 193); *«найзапекліші вороги»* (Т. 32, с. 195); *«придуркуваті отамани»* (Т. 33, с. 158); *«несмілий і несвідомий крок»* (Т. 26, с. 135); *«негідне богохульство»* (Т. 36, с. 44); *«безвихідна туга»* (Т. 36, с. 138); *«нестерпна фразеологія»* (Т. 36, с. 193); *«сердиті фрази»* (Т. 36, с. 194); *«трагічне вагання»* (Т. 36, с. 195).

Для того, щоб підсилити значення сказаного та збільшити вплив на реципієнта, автор нагромаджує однотипні епітети, при цьому ширше розкриваючи образ. Епітети з позитивною конотацією: *«справжня, проста, мальовнича мова»* (Т. 27, с. 69); *«могутній, бурхливий світ»* (Т. 27, с. 73); *«ясний, здоровий погляд»* (Т. 26, с. 61), *«енергійна та кмітлива натура»* (Т. 27, с. 84); *«світлі, незгладимі сліди»* (Т. 26, с. 110); *«образований, дільний чоловік»* (Т. 26, с. 110); *«живі і ненастанні зносини між людьми»* (Т. 26, с. 116); *«ясний та пориваючий ідеал»* (Т. 26, с. 154); *«здорові та сміливі заступники»* (Т. 26, с. 156); *«безпосереднє, живе відношення»* (Т. 26, с. 158); *«правдивий, живий чоловік»* (Т. 26, с. 159); *«тривка і тверда праця»* (Т. 26, с. 159); *«здорова, розумна, чесна думка»* (Т. 26, с. 166); *«спільне і дружнє порозуміння»* (Т. 26, с. 175); *«діло ясне і зрозуміле»* (Т. 26, с. 187); *«здібна і відважна людина»* (Т. 32, с. 201); *«натура м'яка і гуманна»* (Т. 32, с. 204); *«палка, пристрасна вдача»* (Т. 33, с. 151); *«радісний, погідний настрій»* (Т. 33, с. 158); *«шумна, балакуха та співуча компанія»* (Т. 36, с. 193); *«густа, соковита зелень»* (Т. 36, с. 197); *«робота повільна, однаково солідна, зріло обдумана і обшліфована»* (Т. 36, с. 200); *«свобідний, народолюбний і радикальний голос»* (Т. 34, с. 368); *«жива, палка, розумна розмова»* (Т. 34, с. 370); *«просте, товариське поводження»* (Т. 34, с. 370); *«живий, сучасний чоловік»* (Т. 34, с. 401); *«високі та величні ідеї»* (Т. 28, с. 177). Епітети з негативною конотацією: *«позаприродні, позалюдські і фальшиві погляди»* (Т. 26, с. 160); *«життя гуляє і розпусне»* (Т. 26, с. 188); *«дідівський, благаючий тон»* (Т. 26, с. 196); *«темна, змінлива, легковірна і недовірлива юрба»* (Т. 32, с. 195); *«брудні лиця, невмиті зуби, вонючі шапки, неприємне дихання»* (Т. 32, с. 195); *«брутальна, неотесана юрба»* (Т. 32, с. 196); *«люди ситі і тупоумні»* (Т. 32, с. 205); *«понурий та терпкий гумор великороса»* (Т. 26, с. 127); *«відлюдні та тіністі закамарки»* (Т. 36, с. 20); *«педантичні, безглузді лекції»* (Т. 34, с. 372); *«зубожілий й занедбаний люд»* (Т. 34, с. 373);

«мертве та апатичне оточення» (Т. 34, с. 461); «обважніла, незграбна, сентиментальна раса» (Т. 31, с. 31); «гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі роки, бідний, недолугий і безпорадний руський народ» (Т. 31, с. 31); «фальшива і одностороння дефініція» (Т. 31, с. 57); «дурна, лінива, безгосподарна жінка» (Т. 28, с. 192); «поганий, хитрий і безхарактерний Босуел» (Т. 32, с. 163).

Нагромадження епітетів виконує часом унікальну функцію – змінює усталену конотацію епітета. Так, наприклад, епітет «побожний» зі сталою позитивною конотацією, опиняючись у оточенні епітетів з негативною конотацією, також стає негативним: «побожний, тупий та фанатичний хусит» (Т. 36, с. 21).

Серед авторських уподобань слововживання виділимо найбільш яскраво виражені. Так одним із найпоширеніших у публіцистиці І. Франка є епітет «щирий»: «щирий спосіб думання» (Т. 36, с. 46); «щирий народний гумор» (Т. 34, с. 449); «правдива, щира, чиста людська душа» (Т. 27, с. 69); «щирі, здорові голоси» (Т. 26, с. 156); «повне, щире і тісне братерство» (Т. 26, с. 176); «щирі і розумні люди» (Т. 32, с. 154); «блискучі, веселі, щирі натури» (Т. 33, с. 156); «щось незвичайне, щире, близьке серцю» (Т. 36, с. 193); «людина щира, чесна» (Т. 34, с. 371); «теплий і щирий голос» (Т. 35, с. 373); «щире, чутливе серце» (Т. 35, с. 372); «щирий, привітний чоловічок» (Т. 35, с. 374), «щирі та речеві пояснення» (Т. 39, с. 46); «жваве, щире листування» (Т. 40, с. 190) тощо. Таке часте використання епітета свідчить про те, що щирість є домінантою серед позитивних рис у вподобаннях І. Франка – вона завжди з'являється в контексті схвалюваного або бажаного. Звернемо увагу знову на роль нагромадження епітетів. Так, спостерігаємо поступове розширення та збагачення думки у виразах: «щирі люди» (Т. 26, с. 158) – «чесні люди, щирі, добродушні» (Т. 33, с. 158) – «чесні, щирі, правдолюбні і справді свободні люди» (Т. 32, с. 154). Як бачимо, епітети виконують не тільки інформативну функцію, але й збагачують

семантичне поле кожного разу новими емоційними нюансами, що справляє відповідний вплив на читача.

Ще однією домінантою є епітети зі значенням незвичайності, оригінальності, несхожості, чарівності. Автор неодноразово виділяє ці риси в описуваних об'єктах: «*незвичайний факт*» (Т. 27, с. 63); «*надзвичайна подія*» (Т. 40, с. 182); «*незвичайний таланти*» (Т. 39, с. 53); «*дивовижна простота змісту*» (Т. 27, с. 77); «*сказочні твори фантазії*» (Т. 26, с. 159); «*чаруюча сила*» (Т. 26, с. 212), (Т. 32, с. 195); «*незвичайна жінка*» (Т. 32, с. 197); «*незвичайне оживлення*» (Т. 36, с. 195); «*щось незвичайне, щире, близьке серцю*» (Т. 36, с. 193); «*чудесні прикмети*» (Т. 34, с. 451); «*проста, оригінальна творча манера*» (Т. 27, с. 73); «*оригінальні, важливі, живі і цікаві теми*» (Т. 27, с. 94); «*незвичайні хрущі*» (Т. 39, с. 52). Такі риси приваблюють І. Франка, так само, як і не залишають байдужими протилежні їм: «*примітивна форма*» (Т. 36, с. 20); «*чоловік обмежений, самолюбний, брутальний*» (Т. 33, с. 152); «*сірий колорит*» (Т. 36, с. 136).

Якнайяскравіше виражає творчу натуру письменника та його місію Прометея наступна домінанта – епітет «*гарячий*» та похідні від нього: «*гарячі типи*» (Т. 26, с. 64); «*найпекучіша проблема*» (Т. 27, с. 68); «*огнисте слово*» (Т. 26, с. 153); «*гаряче слово*» (Т. 26, с. 178); «*гаряча натура*» (Т. 32, с. 202); «*гаряча, молода душа*» (Т. 26, с. 134); «*гарячий поклики до боротьби*» (Т. 35, с. 269); «*натура пристрасна, гаряча, обдарована*» (Т. 36, с. 7); «*гарячий день*» (Т. 36, с. 194); «*гарячий патріотизм*» (Т. 34, с. 440); «*гаряча любов*» (Т. 34, с. 440); «*серйозне і гаряче патріотичне своїм змістом слово*» (Т. 34, с. 455); «*тема жива та пекуча*» (Т. 28, с. 176); «*огниста інвектива*» (Т. 26, с. 137); «*чуття гаряче*» (Т. 26, с. 140); «*гарячий протест*» (Т. 26, с. 140); «*гаряча поезія*» (Т. 40, с. 234); «*гаряча пристрасть*» (Т. 40, с. 236); «*палка натхненність*» (Т. 40, с. 182); «*гарячі почуття*» (Т. 40, с. 185).

Наведені вище епітети належать до метафоризованих, про які вже згадувалося. Метафоризований епітет, як і будь-яка метафора, ґрунтується на

взаємодії наочно-логічного та контекстуального значень слова. Найбільш яскраві метафоризовані епітети, виділені з текстового масиву публіцистики І. Франка, знаходяться в межах літературної тематики: «тяжкі слова» (Т. 27, с. 67); «гострі слова», (Т. 27, с. 67); «вузька тема» (Т. 27, с. 68); «вузькі погляди» (Т. 27, с. 67); «туманні аргументи» (Т. 27, с. 80); «слабкі твори» (Т. 27, с. 95); «голі біографічні замітки» (Т. 27, с. 104); «ясна думка» (Т. 26, с. 157); «холодне слово» (Т. 26, с. 178); «м'які вірші» (Т. 32, с. 197); «глибокі драми» (Т. 32, с. 201); «найголосніший твір Шекспіра» (Т. 33, с. 146); «проза суха, мертва, рапава» (Т. 31, с. 45).

Порівняння у Франковій публіцистиці є одним із продуктивних елокутивних засобів. Автор, вдаючись до зіставлення об'єктів із відомими реаліями, звертається до досвіду реципієнта, викликаючи в такий спосіб оригінальні асоціації в уяві кожного читача, що дає змогу перевести обмін емоціями на підсвідомий рівень.

Логічні, загальномовні порівняння не визначають своєрідності ідіостилю письменника, однак їх враховано під час збирання матеріалу, щоб створити всебічне уявлення про виражальну систему автора. Отже, маємо такі загальномовні порівняння: «плавають, мов риба в воді» (Т. 36, с. 193); «трястися всім тілом, мов у лихоманці» (Т. 36, с. 198); «мов гриби по дощі виростають» (Т. 26, с. 157); «відскакувало, мов м'яч» (Т. 33, с. 157); «золотий, як сонце» (Т. 33, с. 158); «тішиться як дитина» (Т. 33, с. 165); «налітають, як мара» (Т. 27, с. 92).

У Франковій публіцистиці використані всі структурні різновиди індивідуально-авторських порівнянь. Найбільш продуктивними виявилися порівняльні звороти з відповідними сполучниками: «вежами, гострими, як багнети карабінів» (Т. 35, с. 367); «найнижча верства, що навіть на мужика дивиться вгору, як на якогось дуку» (Т. 35, с. 368); «слово гримить, мов органи в величному храмі» (Т. 35, с. 373); «творчість третього (Достоевського) – се мов велика психіатрична клініка» (Т. 35, с. 373);

«війни, які поет то сьак, то так старався залагодити, немов прозїрчастим серпанком закинути» (Т. 26, с. 135); *««Гайдамаки» показуютьсѧ нам немов широкий ставок на скрутї степової рїки»* (Т. 26, с. 136); *««Кавказ», що являється немов один величезний вибух чуття»* (Т. 26, с. 138); *«поганський роман розбуркував фантазїю, немов доза гашишу»* (Т. 28, с. 177); *«юнаки, вродливї, як Аполлон»* (Т. 28, с. 178); *«романи здаютьсѧ тепер невиразними, як побляклї старосвітські картини»* (Т. 28, с. 180); *«худоба – немовби частина плїдної сили землї»* (Т. 28, с. 184); *«кожна їх повїсть – се немов цїлий свїт фактїв і спостережень»* (Т. 26, с. 113); *«жїноча логїка для жїнки натуральна, як намисто»* (Т. 33, с. 164); *«обмеженї, немов профїлї»* (Т. 33, с. 163); *«вїн мов соромлива панночка боїтьсѧ відкривати тайники своєї душі»* (Т. 36, с. 199); *«оповїдання, в яких, мов у дзеркалї, відбивається його дух»* (Т. 33, с. 144); *«її ховають, як мертву»* (Т. 33, с. 148); *«ця сила впливу землї на селянина немовби друга атмосфера»* (Т. 28, с. 184); *«дївчину, зплїнену нїби з цукру й желе, – несміливу, кволу»* (Т. 28, с. 208); *«тут бека, там ляля, як у казочцї для дїтей»* (Т. 28, с. 210).

Цїкаво, що серед цього граматичного типу вираження порівнянь велика кїлькїсть образів для зїставлення взята з живої природи, як з первинного джерела формування людського мислення: *«могутнє чуття поета мов блискавка розсвічує густий, віковий суморок»* (Т. 26, с. 138); *«чуття Шевченка ясно, мов зїрка, виблискує серед пїтьми»* (Т. 26, с. 147); *«нещастя, що мов грїм ударило в нього»* (Т. 26, с. 134); *«темне царство, мов те море, землю криє»* (Т. 26, с. 151); *«ремінісценцїї були для автора мов купа хворосту»* (Т. 32, с. 164); *«хлопець до чогось тягнетьсѧ, як та ростина до свїтла»* (Т. 36, с. 7); *«усмїх лишивсѧ в менї, як тихий промїнь весняного сонця»* (Т. 36, с. 193); *«широка лука, мов залив рїзнобарвних цвїтїв»* (Т. 36, с. 197); *«його повїстї завжди матимуть першорядну вартїсть в історїї польської лїтератури, як першї променї свїтла»* (Т. 27, с. 68); *«переконавання, котре, мов*

невгасимий огонь, горіло в їх крові» (Т. 26, с. 158); *«попередніх та сучасних йому українських поетів він перевищує, як височезна гора навколишнє передгір'я»* (Т. 40, с. 182); *«всі наступні поети можуть черпати з його творчості наче з ріки»* (Т. 40, с. 183).

У деяких випадках порівняння вжите настільки влучно, що повністю розкриває образ, але для його розуміння потрібно мати неабияку ерудицію: *«Клеопатра не молода, наївна дівчина, як Джульєтта, не ангельська строга невинність, як Корделія, не Фурія в жіночій подобі, як леді Макбет, не бессердечна злочинниця, як Гонеріль, не гіпокритка, як Гамлетова мати, не вірна і при тім геройська жона, як Порція, ані не чула та лагідна, як Дездемона»* (Т. 33, с. 163).

Порівняння, виражені формою орудного відмінка вживаються значно рідше: *«огнисте слово полилося бурною хвилею»* (Т. 26, с. 161).

Порівняння у формі підрядного речення мають зазвичай розгорнуту форму: *«автор, підглянувши те життя, не міг не любитися його проявами, так як ботанік не може не любитися, знайшовши якусь рідку, пишну рослину»* (Т. 35, с. 375); *«просить у людей підмоги, як той Івасик у гусей»* (Т. 34, с. 455); *«він різниться від нього так коренно, як різниться вдача українця від вдачі великороса»* (Т. 26, с. 127); *«все замикається в стислі рамки і межі, так ніби усе це приготоване для спостереження під мікроскопом»* (Т. 27, с. 78). Іноді в межах цього типу трапляється накопичення порівнянь, для підкреслення певної ознаки: *«життя і твори Щедрина так тісно, так нерозлучно зв'язані з розвитком цілого суспільного життя Росії, як наслідок з причиною, як образ в дзеркалі з дійсним лицем»* (Т. 26, с. 127).

Трапляються у публіцистиці І. Франка і конструкції з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників: *«в перших оповіданнях Горького не раз було чути більшу прихильність до тих волоцюзьких ідеалів, ніж до ідеалів горожанського життя»* (Т. 35, с. 369); *«моральна атмосфера цих романів не вища за старогрецьку»* (Т. 28, с. 178); *«тип героя хрестових походів*

сформувався в романі раніше, ніж у дійсності» (Т. 28, с. 187); *«селянин любить її (землю) гаряче і міцніше, ніж батька й матір, ніж жінку і дітей»* (Т. 28, с. 185); *«є письменники, чий життєпис цікавіший від їх творів»* (Т. 31, с. 28); *«нема нічого легшого, ніж упасти в одну або іншу крайність»* (Т. 31, с. 32); *«оця праця видається мені кращою, ніж історія польської літератури того самого автора»* (Т. 36, с. 47); *«більше невірства, як у невірного Хоми»* (Т. 26, с. 165); *«ласка божжа ліпша від лікарства, і хворому на пропасницю ліпше допоможе євангеліє і свячена вода, ніж хінін»* (Т. 26, с. 207).

Описові порівняння – достатньо рідкісне явище в досліджуваних текстах: *«що говорив – усе було подібне до маячення безумного»* (Т. 32, с. 157); *«гумор, схожий на бліді відблиски сонця дощового похмурого дня»* (Т. 28, с. 188).

Речення порівняльної структури, в яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину, а сполучник пропущений, можуть бути як стандартними: *«Мій руський патріотизм – тяжке ярмо»* (Т. 31, с. 31), так і видозміненими: *«Газети, повні фраз, маскуючі заливом слів недостачу мислі, й брошури, голосно і з твердим переконанням розправляючи о виїденім яйці (...); повісті про торішній сніг (...); стихи про весну, літо зиму і осінь (...), - се ще не література. Се підпеньки, що ростуть на здрухнілих пнях, а не крепкі, здорові дерева. Се плісень, що вкриває гниле багно, а не пахуча цвітиста мурава. Се щось таке, що твориться ні на землі, ні в воздуху, ні в воді, щось відірване від життя, від мислі, від сучаних інтересів...»* (Т. 26, с. 155). Наведений уривок являє собою розгорнуте порівняння, що не вклалося в межі одного речення, та все ж відноситься до останнього структурного типу порівнянь.

Метонімне слововживання не набуло в публіцистиці І. Франка регулярного вияву, воно відповідає загальноприйнятим формам метонімії:

1. метонімія належності: *«Цезаря вкоротив Шекспір навіть супроти Плутарха»* (Т. 32, с. 205); *«матеріал, який знайшов у Плутарха»* (Т. 33, с. 165); *«я читав Діккенса, Толстого і Золя»* (Т. 34, с. 373); *«люди не читають своїх поетів»* (Т. 31, с. 41); *«у Шевченка описана дійсна подорож поета»* (Т. 26, с. 138);

2. метонімія засобу: *«рік приносить нові плоди його пера»* (Т. 33, с. 7); *«Бобикевич залишив перо»* (Т. 34, с. 371);

3. метонімія матеріалу: *«окружений блюдолизами, облитими золотом, цар походить та цвенькає»* (Т. 26, с. 148);

4. метонімія місця: *«вся Україна в один голос вигукнула: ось, нарешті, справжній поет!»* (Т. 40, с. 182).

Як бачимо, метонімія в класичному вигляді не набула розповсюдження, але широко вживається *синекдоха*, як форма метонімії. Так, у досліджених публіцистичних текстах І. Франка синекдоха як стилістичний засіб, має значний кількісний і якісний вияв. Знайдено 13 лексем, що виявляють здатність функціонувати у синекдохічних значеннях.

У Франковій публіцистиці знайшли вияв такі моделі синекдохічного перенесення:

1) вживання частини замість цілого: *«писателі (...) одурюють голови, засліплюють молоді очі»* (Т. 26, с. 155); *«очі всього світу звернені тепер на російську столицю»* (Т. 35, с. 28); *«нехай же ще довгі літа ясніють над Україною ті тихі та бистрі очі»* (Т. 35, с. 376); *«прикладі таких героїв мав Шекспір у себе перед очима»* (Т. 32, с. 197); *«відітни руку, тіло не зможе працювати»* (Т. 26, с. 156); *«сей твір поки що не дійшов до наших рук»* (Т. 26, с. 128); *«хоче добитися руки самої королівни»* (Т. 33, с. 159); *«твір був майже готовий, коли дружня авторові рука його спалила»* (Т. 40, с. 184); *«селянські уста кидають вслід за паном страшні прокльони»* (Т. 27, с. 89); *«його уста ледве чутно вимовляли якісь сердиті фрази»* (Т. 36, с. 194); *«віриш ще й досі радує серця всіх свободолобніших жидів»*

(Т. 36, с. 21); *«щось незвичайне, щире, близьке серцю»* (Т. 36, с. 193); *«він такий дорогий і любий кожному українському серцю»* (Т. 36, с. 201); *«жертви, втопані в безодню недолі одною важкою ногою самоволі та тиранства»* (Т. 26, с. 145).

2) вживання однини замість множини: *«література займалася майже виключно предметами «вищими» від чоловіка»* (Т. 26, с. 159); *«блискуча форма, свобода і широкий розмах думок надто легко манять чоловіка»* (Т. 26, с. 161); *«Горбаль належав до тих рідких людей, що з бурь життя виносять щиру прихильність до чоловіка»* (Т. 34, с. 370); *«чоловік, що вище всього на світі цінить дійсного живого чоловіка»* (Т. 34, с. 441); *«селянин з'являвся в ній (літературі) рідко»* (Т. 27, с. 66); *«цей погляд підтримував серед шляхетської інтелігенції почуття своєї вищості над селянином»* (Т. 27, с. 67); *«дехто з розпачу назавжди відвернувся від сучасності, щоб не натрапляти на селянина»* (Т. 27, с. 67); *«і все-таки польського селянина в усіх цих спробах ще не було; був тут селянин майже виключно український»* (Т. 27, с. 69); *«в доброту панів селянин не вірить»* (Т. 27, с. 89); *«серце холодне до недолі польського селянина й наймита»* (Т. 31, с. 32); *«в Америці селянин – пан землі»* (Т. 28, с. 187); *«пішов гуляти по Україні поклик до плодження якихось гібридів, тобто інтелігентів, які б для ширшого світу були росіянами, «руськими», а для «домашнього обихода», себто супроти українського мужика – українцями»* (Т. 35, с. 371); *«розбивають на дрібну монету ті купи ідеального золота»* (Т. 31, с. 28); *«народна пісня зі святої скрижалі сама стає зброєю»* (Т. 27, с. 59).

3) вживання виду замість роду: *«студіювання ради хліба, а не науки»* (Т. 34, с. 373); *«що та юрба працює на хліб для себе – се він знав»* (Т. 32, с. 196).

Дослідивши особливості функціонування синекдохи у Франкових публіцистичних текстах, ми можемо стверджувати, що існують певні групи лексем, які мають здатність вживатися в тексті в синекдохічних значеннях, що

є специфічною особливістю публіцистичного стилю І. Франка. До цих груп віднесемо перш за все назви частин тіла людини, назви соціального статусу людини.

У «чистому» вигляді лексеми в синекдохічних значеннях вживаються рідко. Здебільшого ж мову можна вести про контамінацію означеного тропа з іншими стилістичними засобами. Так, спостерігаємо цілий ряд синекдох у сполученні з анафорою та безпосередньо метафорами: *«Як син селянина-русина, вигодований чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю обов'язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я зміг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали»* (Т. 31, с. 31).

Як і метонімія, синекдоха не має тієї образності, що притаманна метафорі. У публіцистичному тексті синекдоха виконує номінативну й організуючу функції, проте завдяки майстерності І. Франка-публіциста навіть такий необразний стилістичний засіб, як синекдоха, набуває в тканині тексту експресивного забарвлення, роблячи виклад жвавим, яскравим, переконливим. Численні конструкції, в яких здатна виступати синекдоха, свідчать про її великі контамінаційні спроможності, що допомагає переконливіше висловити авторські думки і погляди.

Одним із різновидів метонімії є *антономазія*, якою досить часто послуговується І. Франко в критичних статтях. Так, для позначення цілого покоління письменників, які, на думку автора, обирали для себе неправильні теми, що спричинило до того, що в Німеччині не було літератури, І. Франко вживає імена найбільш відомих представників того покоління: *«...десятки, сотки більш або менш геніальних та безсмертних писателів: Гагедорнів, Геллертів, Рамлерів, Готшедів, Бодлерів, Клопштоків та прочих «бардів» писали, співали про все: (...) осінь, зиму, літо і весну, святу тройцю і всіх святих, торішній сніг і моральні засади, - про все писали і співали, крім життя, крім сучасних людей...»* (Т. 26, с. 157). І. Франко виказує схвалення

критичної оцінки німецької та російської латератур відповідно Лессінгом та Белінським, що призводить до утворення ним у тексті ще однієї антономазії: *«Але де наші Лессінги, наші Белінські?»* (Т. 26, с. 158). Використовується як антономазія й ім'я Б. Хмельницького на позначення «дволичного політика» XVII століття: *«Хмельницький провадив дволичну політику (...). Впрочім не один із нинішніх дипломатів під зглядом дволичності й десятих Богданів заткне за пояс»* (Т. 26, с. 167).

Близьким до метонімії є й *перифраз*, що нерідко зустрічається у Франковій публіцистиці. Наведемо приклади: *«великий самодержавець—реформатор»* – Петро I, *«демагог і атеїст»* – П. Куліш (Т. 26, с. 171); *«мудра змія»* – Катерина II (Т. 26, с. 172); *«свята скрижаль»* – народна пісня (Т. 27, с. 60). Такі описові найменування додають текстові емоційності та дають яскраву вказівку на авторську оцінку певних об'єктів. Ще в більшій мірі перифрази *«галицькі недотепи»* – поети Галичини (Т. 28, с. 175); *«темне царство»*, *«сторукний поліп»*, *«велика машина»* – царська Росія (Т. 26, с. 145–146); *«паразити, ссучі пії і кров робучого люду в Росії»* – російська влада (Т. 26, с. 128) – свідчать про індивідуальне сприйняття світу автором. Такі ж перифрази, як *«обранці долі»*, *«корифеї літератури»* – письменники (Т. 31, с. 28); *«козацький батько»* – Б. Хмельницький (Т. 26, с. 167); *«автор цих рядків»* – І. Франко (про себе) (Т. 40, с. 191) – виникають не тільки для створення емоційного тла, але й з суто мовних причин – для уникнення повтору одних і тих же слів у потоці мовлення.

Однією з ознак публіцистичних текстів, що побудовані, зазвичай, на фактах, є відсутність гіперболи та літоти, притаманних художньому мовленню. Але, на відміну від стандартизованого публіцистичного стилю, І. Франко досить часто послуговується фігурами перебільшення або применшення.

Так, *гіпербола* часто вживається для надмірного схвалення якоїсь людини чи явища: *«Кобзар (...) лишив нам такий ясний та пориваючий ідеал*

женичини-громадянки, якого не писав ні один інший поет в світі і котрого по ширині та висоті основної думки й перевищити годі...» (Т. 26, с. 154); *«безсмертні писателі»* (Т. 26, с. 157); *«(В. Григорович) з'їздив усю Слов'яницину»* (Т. 26, с. 117); для додання висловленню радикальності й категоричності: *«(про літературу) Се щось таке, що твориться ні на землі, ні в воздуху, ні в воді»* (Т. 26, с. 155); *«Винна вся інтелігенція, в своїм безграничнім засліпленні»* (Т. 26, с. 156); *«...відітти руку – тіло не зможе працювати»* (Т. 26, с. 156); *«ущасливити всіх людей»* (Т. 26, с. 132); для передання яскраво негативного ставлення до чогось: *«при найширішій волі ніхто не в силі дочитати більше, як один куплет»* (Т. 28, с. 169); *«жінка без серця»* (Т. 28, с. 210); *«чоловік без серця»* (Т. 36, с. 161).

Літота за своєю сутністю є подібною до гіперболи. Нерідко трапляються випадки, коли їх важко розрізнити. Зазвичай літота є виразником применшення міри вияву певної ознаки, або ж навіть заперечення існування певних реалій: *«У нас нема літератури!»* (Т. 26, с. 155); *«...нема рук робучих, нема голів мислячих, нема серць смілих та щирих...»* (Т. 26, с. 156); *«(до інтелігенції) ви зовсім не те що не народ, а навіть не часть народу»* (Т. 26, с. 156); *«Золя (...) свій метод вважає всім і не бачить поза нього нічого»* (Т. 26, с. 114); *«...винайти яке місце, де би мож заробити на кавалок хліба»* (Т. 26, с. 110); *«Віками не звертали на них (народні пісні) жодної уваги»* (Т. 27, с. 57); *«нема нічого, гідного уваги в моєму житті»* (Т. 31, с. 29). Літота може набувати в деякій мірі усталеної форми, що призводить до повтору її в різних контекстах: *«сказати декілька слів»* (Т. 28, с. 176); *«мушу передусім сказати декілька слів про те, що саме являє собою сучасний роман»* (Т. 28, с. 176); *«ще кілька слів про українську драму»* (Т. 40, с. 192).

Таким чином, найбільш продуктивно в публіцистичні тексти І. Франка вплітаються такі тропи, як метафора, епітет, порівняння. Має своє вираження метонімія і такі її різновиди, як синекдоха, перифраз, антономазія, а також гіпербола та літота. Тропи в публіцистичному мовленні Каменяра виконують

різноманітні функції: виділяють основну думку, збагачують і прикрашають мову, виявляють творчу індивідуальність автора, надають текстові емоційності та виразності, допомагають передати почуття автора читацькій аудиторії.

1.4. Виразальний потенціал риторичних фігур у публіцистичних працях І. Франка

Риторичні фігури досить поширені в публіцистиці. Вони покликані не лише індивідуалізувати мовлення автора, а й збагатити його емоційними нюансами, увиразнити художнє зображення. Найпродуктивнішими для Франкової публіцистики виявилися фігури повтору: анафора, епіфора, епанафора, тавтологія, а також риторичне питання та інверсія.

Практично в кожному публіцистичному тексті І. Франко використовує таку лінгвориторичну фігуру, як *анафора*. Вона вживається на початку суміжних мовних одиниць різних рівнів. Іноді анафора утворюється в межах простого речення, де вона позначає початок фрази: *«Так, винні й списателі, бо вони, самі відірвані від життя, самі, потерявши вчуття правди, совісті, самі, вибивши собі з голови обов'язок до щирої праці, рік поза рік труять читаючу громаду каламутним багном...»* (Т. 26, с. 155); *«Польський критик гр. Тарновський бачить у тій фігурі сам чистий патріотизм, сам розум, саму моральну вищість над усіма фігурами драми, сам чистий і благородний аристократизм»* (Т. 32, с. 198). Таке використання анафори здебільшого зумовлене схвильованістю, емоційністю мовлення автора, бажанням наголосити на певній думці.

Найчастіше ґрунтом для використання анафори стають окремі частини складного речення: *«Кобзар наш лишив нам такий високий пам'ятник своїй мислі і свого слова, лишив нам такий ясний та пориваючий ідеал жєницини-громадянки, якого не писав ні один інший поет в світі...»* (Т. 26 с. 153–154); *«...ідеал, до якого удається доходити людськості тільки в великих хвилях*

переломів всесвітньої боротьби добра зі злом, доходити тільки в немногих благословенних одиницях» (Т. 26, с. 154); «Ось то́та інтелігенція, що в сліпій гордості і гордій сліпоті відкидає від себе все незгідне з її привидами та забобонами; то́та інтелегенція, що силується бути консервативною там, де нема що заховувати (...), то́та інтелігенція хіба ж могла і може спродити іншу літературу?» (Т. 26, с. 156); «...се було якраз у той час, коли молодий Гоголь ладився стати сильно на ноги, коли в дитинячій голові Лермонтова кипіли вже поетичні образи, коли нова, реалістична література зароджувалася на світ» (Т. 26, с. 157); «Бо скажіте ж самі, чи можна так говорити про народ, котрий (...) своєю кров'ю і своїми кістками писав історію своєї боротьби за волю (...); про народ, котрий в наші дні витворив з-поміж себе штунду (...); про народ, котрий (...) не поклонився нікому з переможних тиранів?» (Т. 26, с. 166); «Вони бачили, що розлад між інтелігенцією і життям дійшов до крайніх границь і далі йти не може, вони бачили, що всі щирі люди почувають обридження до пустомельщини та фальші...» (Т. 26, с. 158); «Нехай і так, що козаки були розбійники, харцизяки і т. д., нехай і так, що війни козацькі більш зашкодили Україні, ніж помогли...» (Т. 26, с. 176); «Заробок в Бориславі – діло звисне і близьке цілій масі народу в тих повітах; бідніші і багатші удаються туди, хто до ручної роботи на довші часи, хто на пару день, хто з возом, хто на торг» (Т. 26, с. 187).

Анафора може виступати також на початку суміжних речень. У цій позиції вона здебільшого служить для зв'язності тексту: *«На тім тлі чейже виразніше і ясніше виступить перед нами образ нашого поета і донеслість його творів. На тім тлі ми спробуємо показати, як в голові Шевченка розвивався чимраз вище і краще тип жєнищини-матері...» (Т. 26, с. 153); «А коли се таке зажерне попівство не пускало до нас свободних наук, того ми знов не знаємо. Чи не тоді, як Петро Могила закладав у Києві академію? Як церковні братства старались ширити грамотність між народом? Як Скорина перекладав Біблію на мову, зрозумілу для народу?»*

Як ладився переклад Євангелія в Пересопниці? Як писалися пункти Гадяцького договору?» (Т. 26, с. 168); «Справді, за таку роботу варт Петро «гімну» д. Куліша! Справді, великого добра бажає д. Куліш Україні, просячи у того свого «святого», щоби низпослав і нам у Київ «премудрого Петренка!»» (Т. 26, с. 171); «Чому уряд громадський через цілих сім літ ані одного разу не був цікавий дізнатися що-небудь про обов'язуючі його установи (...)» Чому, судячи, уряд громадський ніколи не покликувався на ніяку установу (...)» Чому розсуджував сам дома всякі справи (...)» (Т. 26, с. 203).

Значно рідше у Франковій публіцистиці вживається *епіфора*. Та все ж, вона має місце: *«Спори, сварки, крики о літературі – се ще не література. ...стихи про весну, літо, зиму і осінь, про любовні зітхання і святу трійцю, про природу... - се ще не література» (Т. 26, с. 155).*

Хоча *епанафора* характерна більше для поетичних текстів, І. Франко, що завжди залишався поетом, використовує цей риторичний прийом і в прозі, у публіцистиці зокрема: *«А дана нам тільки релятивна, зглядна правда, – а зглядних правд і справді може бути багато» (Т. 26, с. 171); «Та й подумаймо впрочім, що такого великого збудував і убезпечив Петро? Збудував і убезпечив поперед усього тую величезну централізовану машину державну...» (Т. 26, с. 171); «...се справді лучалося, але лучалося вже під пануванням просвітителів України – поляків» (Т. 26, с. 168); «земля дає селянину тільки те, щоб він міг жити, і жити у постійних нестатках» (Т. 28, с. 185); «що та юрба працює на хліб для себе – се він знав, знав навіть, що праця – її перший обов'язок» (Т. 32, с. 196).* Ця риторична фігура досить часто вживається у фольклорі, фольклорні елементи знаходимо й у публіцистичних текстах І. Франка: *«Вари воду – вода буде».*

Дуже часто І. Франко поєднує фігури повтору з іншими риторичними засобами виразності. Зустрічаються випадки, в яких І. Франко поєднує анафору з градацією та ампліфікацією, створюючи яскраве публіцистичне текстове полотно, оскільки ступінь емотивної експресивності значно

підсилюється, коли автор зі стилістичною метою вдається до поєднання різних прийомів і фігур. Так, одна за одною вживаються різноманітні анафори, що поглиблюють емоційність тексту та підвищують напруженість висловлення: *«Рік за роком, від хвилі нашого нещасливого «розбудження», тягнеться тота гидка робота. Рік за роком гусне багно, збільшується плісень. Скільки живих серць заїла вона! Скільки щирих здорових голосів заглушила. Скільки сильних робучих рук обпнула, обкрутила в'язким лепехом! А тепер диво, що нема рук робучих, нема голів мислячих, нема серць смілих та щирих (...). А тепер диво, що наша література, і політика, і все суспільне життя хромають недостатчею «цивільної відваги»... Не диво! Самі ж вони того хотіли, самі того добивалися»* (Т. 26, с. 155–156). Цей уривок містить у собі 6 різних за семантикою та структурою анафор, що подекуди переплітаються між собою. Усі вони в сукупності виконують функцію створення емоційності та напруженості висловлення. Так само нагромадження анафор, тільки в цьому випадку виражених сполучниками, прийменниками та займенниками, використовується автором у наступному уривку: *«Се підпеньки, що ростуть на здрухнілих пнях, а не крепкі, здорові дерева. Се плісень, що вкриває гниле багно, а не пахуча цвітиста мурава. Се щось таке, що твориться ні на землі, ні в воздуху, ні в воді, щось відірване від життя, від мислі, від сучасних інтересів...»* (Т. 26, с. 155). У цьому тексті анафора знову ж таки вживається не в чистому вигляді, а переплітається з градацією, полісиндетоном та синтаксичним паралелізмом: *«Се..., а не...»*.

Поєднання анафори з синтаксичним паралелізмом спостерігається і в наступних рядках: *«Та й дивний же той бог д. Куліша! Напівдогматично-християнський, котрий рядить світом і природою – в піку механічним і несвідущим силам природи, а напів якийсь раціоналістичний, котрий, по пророцтву д. Куліша, «воскресне у сяєві науки». Ми раді б знати, котра-то наука воскресить його? Чи геологія, котра виперла його з творення землі? Чи біологія, котра виперла його з творення живих істот? Чи психологія,*

котра виперла його з усіх об'явів психічних? Чи філософія, котра виперла його з границь нашого досвіду, мислення і розуміння?». Синтаксичний паралелізм виявляється двічі в конструкціях: «*Напів..., котрий...*» та «*Чи (назва науки), котра виперла його...?*».

У деяких особливо емоційних випадках автор використовує нагромадження анафори та епіфори одночасно: «*Але не самі писателі винні. Не самі публіцисти винні. Не самі політики, поборники та заступники винні*», і далі в структуру вплітається епанафора: «*Винна вся інтелігенція...*» (Т. 26, с. 156).

У будь-якому випадку основна функція повторів зводиться до посилення певної думки, зростання її ваги в очах реципієнта, створення напруженості висловлення, а відповідно – й емоційного впливу на читача. Аналогічні функції виконує в тексті й *тавтологія*, яка також є різновидом лексичного повтору. Так, нагнітання однієї думки, позитивної чи негативної, спостерігаємо в наступних висловленнях з повторюваними відіменниковими лексемами: «*тих важких трагедій, у яких найтрагічніше власне те, що вони збоку зовсім не видаються трагічними*» (Т. 36, с. 7); «*звичайно лиш усміхавсь своїм тихим, соняшним усміхом. Отсей усміх найбільше вбився мені в тямку*» (Т. 36, с. 193). Тавтологія може виступати засобом створення однотипності певної ознаки чи обставини: «*а в тих «записках» пішло все саме сіре: сірі строфи, сіре слово, сіра туга, сіра віддаль, сірі скиби і сірий лан*» (Т. 36, с. 136); «*Нічого діяти, Еміль подякував, узяв пачку, позаціпав аж по шию своє витерте пальто і далі в дорогу, з вулиці в вулицю, з передмістя в передмістя*» (Т. 26, с. 111); «*Шекспір тим живіше відчував великі трагедії великих героїв*» (Т. 32, с. 197); «*Се наше рідне речення найкраще ціхує наше рідне недоумство*» (Т. 26, с. 157); «*побожний автор сього побожного оповідання*» (Т. 26, с. 207). Прислівники можуть бути також використані, як риторична тавтологія, наприклад, з метою передавання абсолютного заперечення: «*Народний учитель у моїй комедії «Учитель» зовсім не голодний*,

оповідання «Маніпулянтка» зовсім не проповідь жіночої емансипації, драматична сценка «Чи вдурила?» зовсім не жадне «страдание», так само як оповідання «Сойчине крило» передає зовсім не жадні «страдания несчастной жертвы обманутой любви». Іноді тавтологія проходить через достатньо великий відтинок тексту, створюючи стале посилене емоційне та смислове тло: «Але я знаю, що коли у вас в душі глибоко живе ще хоть іскорка правдивості, то ви признаєте правду тих слів. Правда се, – скажете, – ми то чуємо і знаємо, але пощо ж ти ще говориш нам то, пощо гарячишся? Отож то й є, добродії, що скоро правда, то треба її сказати голосно; се ж, конечно, буде перший удар на давню брехню. Що більше, – треба нам всім перейнятися тою правдою, не спускати її з ока ніколи. Бо тільки знаючи, що се правда, ми зможемо сміло взятися до праці» (Т. 26, с. 157). Трапляються випадки, в яких тавтологія приймає в деякій мірі форму епанасфори та анепіфори одночасно: «в сліпій гордості і гордій сліпоті» (Т. 26, с. 158). Загалом, у руках Майстра слова тавтологія стає ефективним прийомом створення емоційності та виразності тексту.

Риторичне питання використовується автором для підкреслення, виділення тієї чи іншої фрази: «Як властиво повинні би писати ті поети, коли б їм було заборонено уживати таких слів народних, які вони чують довкола себе?» (Т. 28, с. 173); «Та чи справді це останнє слово сучасної мудрості?» (Т. 28, с. 187); «А чи ж інтерес до справи жіночої мав би у нас бути такий малий, щоби жіноча газета не могла собі від першого разу здобути 200 передплатників?» (Т. 28, с. 197); «Що маю сказати їй (польській публіцистиці) про себе? Що я народився?» (Т. 31, с. 29); «Але що ж робити, коли вона (сповідь) правдива?» (Т. 31, с. 30); «Ось тої інтелігенції, що в сліпій гордості і гордій сліпоті відкидає від себе все незгідне з її привидами та забобонами; тої інтелегенції, що силується бути консервативною там, де нема що заховувати (...), тої інтелігенції хіба ж могла і може спродити іншу літературу?» (Т. 26, с. 156) тощо. Іноді автор, для підсилення бажаного

впливу, вживає кілька риторичних запитань одне за одним: *«Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку пладну на перевертнів найрізноморіднішого сорту? Чи, може, маю любити світлу будущину тієї Русі, коли тої будущини не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?»* (Т. 31, с. 31). Як бачимо, зазвичай саме питання вже містить у собі відповідь, або ж відповідь є зрозумілою для читача з контексту без варіантів.

Інверсія служить передусім меті виділення окремих, найвагоміших у контексті даного висловлювання слів. Інверсоване слово за рахунок того, що потрапляє в незвичну для нього синтаксичну позицію, мимоволі привертає й затримує на собі більше уваги. Крім того, інверсія індивідуалізує й емоційно увиразнює мовлення.

Найпоширенішим виявився інверсований порядок розташування присудка стосовно підмета: *«Решту нехай прояснює д. О. Барвінський, або не пояснює»* (Т. 38, с. 506); *«Для хронологічної точності додам, що у василіанській школі пробув я не чотири, а три роки»* (Т. 39, с. 38); *«Габілітаційний іспит видержав я, як мені сказано, зовсім задовільно»* (Т. 39, с. 45); *«Минали тижні за тижнями»* (Т. 39, с. 48); *«Розширювався обсяг мого знання»* (Т. 39, с. 50); *«До кружка належали поляки й русини»* (Т. 39, с. 51); *«В Санкт–Петербурзі з'явилася невеличка книжечка під назвою «Кобзар»»* (Т. 40, с. 182).

Зустрічаються фрагменти тексту, в яких усі речення побудовані за інверсованим порядком: *«Перед хатою від сходу стояла шопа, далі шпихлір, а від заходу за моєї пам'яті була кузня мого вітця. Далі на південь, за огорожею, йшов сад із пасікою, до якої вела хвіртка; перед хвірткою недалеко кузні була досить глибока криниця (...). На задній оборі всередині була гноївка, (...) а далі на північ довгий будинок поперек обори, в якому містилася стодола й стайня. За тим будинком було ще досить велике місце: там стояли*

два оборози, в яких складано сіно або снопи. В хаті були дві кімнати, долішня, де стояла глиняна піч (...). Попід вікнами була друга лава з широкої дилини. При кінці тої лави стояв дощаний мисник із полицями на миски та горшки. В тій стіні, в її половині, були двері, а другу половину від півночі займала піч. (...) Під образом богородиці висіло дзеркало» (Т. 39, с. 214).

Отже, серед синтаксичних засобів увиразнення мовлення І. Франко найчастіше послуговується фігурами повтору – анафорою, епіфорою, епанафорою та тавтологією. В особливо емоційних текстах трапляються риторичні запитання, що використовуються для посилення виразності, а також інверсія, як особливий риторичний прийом.

Підсумовуючи, зазначимо, що майстерне використання лінгвориторичних засобів дає змогу авторові запевняти в правоті своїх ідей, доводити їх справедливість та неспростовність і водночас схилити до себе симпатії та вподобання реципієнта-читача. І. Франко досягає того, що є найвищою метою кожного публіциста, переконливості. Для цього він послуговується традиційним, відомим ще з античності арсеналом лінгвориторичних засобів. Серед тропів провідне місце посідають метафори, як загальнономовні, так і індивідуально-авторські, причому останні значно переважають у кількісних показниках; метафори виступають у різних граматичних формах вираження: іменникових, дієслівних, прикметникових, виконують різноманітні функції, найголовнішими з яких є номінативна та прикрашальна. Значного поширення набули також епітети, які несуть із собою позитивне або негативне емоційне забарвлення. Франкові притаманне використання повторюваних авторських епітетів, які є яскравими виразниками його настроїв. Знаходять своє відображення в тексті порівняння, а також такі різновиди метафор, як метонімія, синекдоха, перифраз. Особливістю Франкового тропеїстичного вживання є творення специфічних тропів у межах літературної тематики, оскільки вона є провідною для його публіцистики. Специфічні особливості тропів, що виявляються в активному вербальному

впливі автора на реципієнта, надають творам асоціативної невичерпності, імпліцитності з огляду на авторську індивідуальність.

Для Франкової публіцистики характерний складний синтаксис, що значно увиразнюється за допомогою власне риторичних фігур. Саме тому фігури повтору, протиставлення величин та різноманітних синтаксичних відхилень зазвичай набувають поширеної форми, обіймаючи кілька синтаксичних структур одночасно та органічно переплітаючись між собою.

Таким чином, І. Франко зробив великий внесок у формування й унормування української літературної мови, надаючи провідного значення соборній мові як вираженню єдності східноукраїнського й західноукраїнського народів. У мовознавчих студіях, літературно-критичних статтях тощо письменник висвітлив теоретико-методологічні аспекти формування й розвитку української літературної мови.

Публіцистичні статті І. Франка становлять особливе поле для лінгвістичних досліджень, оскільки вони є високохудожніми зразками літератури, витвореної неперевершеним Майстром слова, який умів поєднати лінгвориторичні засоби так, щоб вони справили незабутній вплив на реципієнта, переконали його в істинності тексту, при цьому надавши текстові легкості, емоційності та виразності. Вивчаючи мову Франкових статей, ми віднаходимо повний арсенал традиційних лінгвориторичних засобів, на прикладі яких можна висвітлити елокутивні засоби створення виразності для публіцистики взагалі.

ЛІТЕРАТУРА ДО 1 РОЗДІЛУ

1. Боднар В. Функціонування і тлумачення термінів «естопсихологія» та «рецептивна естетика» у літературно-критичних статтях Івана Франка. *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство*. Вип. XVII. С. 12–18.
2. Возняк М. Велетень думки і праці: шлях життя і боротьби Івана Франка. Київ: Держлітвидав УРСР, 1958. 403 с.
3. Дорошенко В. Іван Франко в моїх спогадах. *Спогади про Івана Франка*. Львів: Каменярь, 1997. 635 с.
4. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів: ПАІС, 2006. 328 с.
5. Корнієнко Н. П. Боротьба Івана Франка за чистоту української літературної мови. *Мовознавство*. 1955. № 23. С. 86–103.
6. Кость С. Іван Франко: актуальність і суперечливість генія: зб. праць кафедри української преси і Дослідницького центру історії західноукраїнської преси. 2006. Вип. 7. URL: http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/zbirnyk07/Zbirnyk07_Kost.htm.
7. Матвіяс І. Г. Творчість Івана Франка на тлі історії української літературної мови. *Мовознавство*. 2003. № 6. С. 18–24.
8. Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916). *Спогади про Івана Франка*. Львів: Каменярь, 1997. 635 с.
9. Нечиталюк М. Іскриста грань таланту. *Вісник ЛНУ ім. І. Я. Франка, сер. Журналістика*. 2007. Вип. 31. С. 25–35.
10. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Либідь, 1995. 296 с.
11. Синичич Г. Ідейно-концептуальні засади публіцистики Івана Франка наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2010. Т. 4. С. 63–68.
12. Хмелінська Р. Іншомовні вкраплення в мові І. Я. Франка. *Вісник Житомирського державного університету, сер. Філологічні науки*. 2010. № 49. С. 135–140.
13. Франко І. Двоязичність і дволичність. *Урок української*. 2003, С. 12–15.
14. Франко І. Зміна системи. *Житє і слово*. 1896. Кн. 5.
15. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ: Наук. думка, 1976–1986.
16. Франко І. Із секретів поетичної творчості. Київ: Наук. думка, 1969. 170 с.

СПИСОК ПРОАНАЛІЗОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 26: Літературно-критичні праці (1876–1885) / упоряд. та комент. Н. Вишневської, Р. Кирчіва, І. Моторнюка, К. Секаревої; ред. В. Микитась, С. Щурат. Київ: Наук. думка, 1980. 462 с.
2. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 27: Літературно-критичні праці (1886–1889) / упоряд. та комент. Р. Міщука, М. Родька, Л. Сеника, В. Харитонова; ред. С. Щурат, М. Яценко. Київ: Наук. думка, 1980. 463 с.
3. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 28: Літературно-критичні праці (1890–1892) / упоряд. та комент. Н. Мазепа, О. Мишанича, Г. Нудьги, С. Трофимука, Н. Чорної; ред. Н. Крутікова, С. Щурат. Київ: Наук. думка, 1980. 439 с.
4. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 29: Літературно-критичні праці (1893–1895) / упоряд. та комент. Л. Гаєвської, П. Гонтаря, М. Гончарука, І. Денисюка, В. Колосової, С. Кравченко, Л. Міщенко; ред. В. Микитась, А. Халімончук. Київ: Наук. думка, 1981. 603 с.
5. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 30: Літературно-критичні праці (1895–1897) / упоряд. та комент. І. Денисюка, С. Дідик, Л. Гаєвської, В. Колосової, С. Черняхівської; ред. І. Дорошенко, Н. Калениченко]. Київ: Наук. думка, 1981. 719 с.

6. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899) / упоряд. та комент. Ю. Булаховської, В. Ведіної, Т. Комаринця, К. Куткоковець, В. Лук'янової, А. Скоця; ред. Г. Вєрвес, О. Мороз. Київ: Наук. думка, 1981. 595 с.
7. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 32: Літературно-критичні праці (1899–1901) / упоряд. та комент. Л. Кочубей, О. Мишанича, Ф. Погребенника; ред. Б. Деркач. Київ: Наук. думка, 1981. 518 с.
8. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 33: Літературно-критичні праці (1900–1902) / упоряд. та комент. Н. Вишневської та Н. Чорної; ред. П. Колесник. Київ: Наук. думка, 1982. 527 с.
9. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 34: Літературно-критичні праці (1902–1905) / упоряд. та комент. О. Мішанича, Ф. Погребенника; ред. Б. Деркач. Київ: Наук. думка, 1981. 559 с.
10. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 35: Літературно-критичні праці (1903–1905) / упоряд. та комент. Н. Вишневської, М. Грицюти; ред. П. Колесник. Київ: Наук. думка, 1982. 511 с.
11. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 36: Літературно-критичні праці (1905–1906) / упоряд. та комент. О. Білявської, А. Горецького; ред. М. Бернштейн. Київ: Наук. думка, 1982. 467 с.
12. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 37: Літературно-критичні праці (1906–1908) / упоряд. та комент. М. Грицюти; ред. І. Дзевєрін. Київ: Наук. думка, 1982. 678 с.
13. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 38: Літературно-критичні праці (1896–1911) / упоряд. та комент. О. Гончара; ред. М. Яценко. Київ: Наук. думка, 1983. 619 с.
14. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 39: Літературно-критичні праці (1911–1914) / упоряд. та комент. В. Колосової, В. Крєкотня, Г. Павленко; ред. В. Крєкотєнь. – Київ: Наук. думка, 1983. 703 с.
15. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 40: Літературно-критичні праці / упоряд. та комент. В. Колосової, В. Крєкотня, М. Мишанича, М. Сулими; ред. О. Мишанич. – Київ: Наук. думка, 1983. 559 с.
16. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 41: Літературно-критичні праці (1890–1910) / упоряд. та комент. В. Крєкотня, Т. Трєтячєнко; ред. П. Колєсник. Київ: Наук. думка, 1984. 684 с.
17. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 42: Фольклористичні праці / упоряд. та комент. М. Яценка; ред. О. Дєй. Київ: Наук. думка, 1984. 598 с.
18. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 43: Фольклористичні та літературно-критичні праці / упоряд. та комент. М. Яценка; ред. О. Дєй. Київ: Наук. думка, 1986. 482 с.

РОЗДІЛ 2
НАУКОВИЙ І ХУДОЖНІЙ ДИСКУРСИ ІВАНА ФРАНКА:
СИНТАКСИЧНИЙ ВИМІР

2.1. ДОПУСТОВІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В
СКЛАДНОПІДРЯДНОМУ РЕЧЕННІ
(на матеріалах наукових праць І. Франка)

Під час аналізу наукового мовлення І. Франка зверталася увага переважно на царину лексики, фахову термінологію. Синтаксичні риси Франкових наукових текстів майже не вивчені. На сьогодні маємо лише побіжні зауваження про синтаксис наукового мовлення письменника у працях І. Білодіда, Ф. Жилка, І. Матвіяса, З. Франко та ін. В українському мовознавстві замало спеціальних досліджень, які б висвітлювали питання функціонування складнопідрядних допустових речень у наукових текстах І. Франка.

У вивченні граматичного ладу української мови важливу роль відіграє дослідження реченнєвих конструкцій усіх рівнів. На сучасному етапі значну увагу в лінгвістиці приділяють вирішенню проблеми семантичної структури складнопідрядних речень, принципів їхньої класифікації та формально-граматичної організації. Однак деякі різновиди складних конструкцій, зокрема допустові складнопідрядні речення, і досі ґрунтовно не вивчені, що певним чином унеможлиблює створення цілісної, викінченої системи складного речення.

Тож метою дослідження висуваємо аналіз структурно-семантичних особливостей складнопідрядних допустових речень, а саме: схарактеризуємо основні різновиди складнопідрядних допустових речень; проаналізуємо особливості допустових семантико-синтаксичних відношень; опишемо основні формально-граматичні й лексичні засоби зв'язку предикативних частин складнопідрядних допустових речень у наукових і науково-популярних працях І. Франка з різних галузей (історичні, культурологічні,

літературознавчі, фольклористичні, етнографічні, театрознавчі, мистецтвознавчі праці тощо, написані українською мовою.

2.1.1. Вербалізація власне-допустового значення

У дослідженні допустовість трактуємо як семантико-синтаксичну категорію, яка відбиває логічні відношення зворотної зумовленості між двома субстанціями реальної чи уявної дійсності або за двома ознаками, діями, станами однієї субстанції; складнопідрядне допустове речення як складне речення, в якому підрядна частина виражає несприятливу підставу чи умову, незважаючи на яку або всупереч якій відбувається дія в головній частині, або підрядна частина, навпаки, повідомляє сприятливу підставу чи умову, але на протигагу їй дія в головній частині не відбувається, й відповідає на питання *незважаючи на що?*

Використовуємо значеннєву диференціацію допустових семантико-синтаксичних відношень, що узагальнює спроби українських лінгвістів [1; 3; 4; 7; 13] якнай докладніше поділити ці відношення на семантичні різновиди. Тому всі складнопідрядні речення допустового різновиду, як зафіксовано в науковій спадщині І. Франка, варто розподіляти на дві групи: синтаксичні одиниці власне-допустові й утворення невластне-допустові.

Власне-допустове значення виражають речення, в головній частині яких ідеться про здійснене явище всупереч повідомлюваному в підрядній частині, тобто всупереч потенційній причині. При цьому яскраво виявляється суперечливий характер складових частин.

У складнопідрядному реченні з підрядним допустовим, що передає семантику обмеження, предикативні частини поєднуються допустово-обмежувальними сполучниками *хоч (і), хоча (й), незважаючи на те що, дарма що, хай (і), нехай (і), попри те що, всупереч тому що*. Характерними ознаками, які об'єднують складнопідрядні речення з такими сполучниками в одну групу, є:

1) здатність самотійно, без допомоги інших засобів диференціювати допустові семантико-синтаксичні відношення;

2) можливість поєднувати інформаційні частини, які передають обмеження умовно-наслідкових зв'язків;

3) значне поширення в усіх стилях сучасної української мови [8, с. 10].

Власне-допустові речення оформлюються недиференційованими сполучниками. Серед них найпоширеніший *хоч*, який уживається в усіх жанрах і стилях мови. Конструкції зі сполучником *хоч* становлять вихідну форму парадигми власне-допустових речень.

Більш характерною позицією для підрядної власне-допустової частини зі сполучником *хоч* є препозиція. Наприклад: *Хоч і як неоднакова була доля поодиноких частин Русі-України, то все-таки заселяючий її народ і досі проявляє дивну етнографічну одноцільність* [49, с. 41]. Але нерідко зустрічається й постпозиція такої предикативної частини щодо головної: *Адже ж у нас в минулому році не появився ані один твір, про котрий можна сказати, що він займе тривке, хоч би і як скромне місце в історії нашого письменства* [49, с. 17].

Варіантом допустового сполучника *хоч* є сполучник *хоча*, що є більш типовим для розмовного мовлення. Підрядна частина з цим сполучником може бути як препозитивною: *Хоча це твердження у повному його обсязі не можна вважати правильним, однак щодо деяких аспектів такі фольклористи, як Веселовський, Потанін та інші, довели його слушність* [49, с. 125]; так і постпозитивною: *Гра артистів не була блискучою, хоча й сама п'єса не давала можливості нікому з них відзначитися* [49, с. 95].

Інший його варіант, сполучник *хоть*, характерний переважно для застарілих текстів. Складнопідрядні допустові речення з цим сполучником знаходимо й у наукових статтях І. Франка, наприклад: *Та все-таки Йосиф Левицький заслуговує на признання як автор першої галицько-руської граматики, основаної на нових принципах наукових, поставлених*

Добровським, як ініціатор першого галицько-руського періодичного видання (хоч воно й не побачило світу)... [49, с. 45].

Іншу форму парадигми створює близький до *хоч* недиференційований сполучник *хай* (розм. *нехай*) (невелику кількість прикладів знаходимо й у працях І. Франка). Він надає реченню відтінку припущення, якому в головній частині протистоїть несподіваний наслідок [36, с. 562]. Підрядні частини з сполучником *хай* не так тісно пов'язані з головною, як зі сполучником *хоч*, отже, ближчі до складносурядних речень. Як правило, підрядні частини з сполучниками *хай*, *нехай* препозитивні, наприклад: *Хай він віддасться цьому завданню цілком, хай його не вабить французька оперетка чи салонне базікання, бо перша деморалізує не так, може, публіку, як артистів, затирає їхню індивідуальність, не дозволяє зосередити думку...* [11, с. 101]; *Нехай де що з нього й проходило до народу, та те общеслов'янське письменство не було вповні народним* [11, с. 59].

Виразниками допустового семантико-синтаксичного відношення між підрядною і головною частиною в складнопідрядному реченні, крім допустових сполучників, бувають аналітичні комплекси, до складу яких входить похідний допустовий прийменник (*всупереч/усупереч, на відміну, на противагу, попри, незалежно від*), відмінкова форма вказівного займенника *той* (*та, те, ті*) та носій граматичного значення – сполучник (*що, чи, або*), сполучне слово (*де, звідки, куди, коли, скільки, хто, який, як*): *З контексту виходило б, що батькові, всупереч тому, що йому з втечі Дездемони та її таємних заручин з Отелло, звичайно, не може бути жодної радості* [11, с. 175]; *Незалежно від того, що в «Місії» нема ніякого апофеозу раціоналізму, можу потішити п. Цеглинського тим фактом, що хоч моя праця вийшла лише недавно в «Ватрі», вона вже встигла так зацікавити громадськість, що незабаром має вийти з двома іншими оповіданнями...* [9, с. 123]; *Попри те, що проста, людова мова довгі віки була виключена від письменства, дух людської мови проникав у стару, мертву*

церковнослов'янщину [11, с. 153]. Ці аналітичні комплекси спеціально призначені для вираження власне-допустового значення.

Кваліфікувати їх як допустові сполучники, на думку І. Слинька, ще немає підстав, оскільки в них, по-перше, відчутний зв'язок з прийменниково-відмінковими формами, від яких вони утворені; по-друге, залишається домінантним вплив сполучників та сполучних слів, які супроводжують допустові прийменниково-відмінкові форми; по-третє, структурно вони належать до сполучних засобів складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу. Через громіздкість структури й слабку відтворюваність аналітичні комплекси обмежені в ужитку й характерні насамперед для книжних стилів [7, 563].

Але таке поєднання, як-от *незважаючи на те що*, перетворилося на сполучник, про це свідчить той факт, що він може вживатися в нерозчленованому вигляді, наприклад: *Так само не можна вважати за спробу [створення] історії літератури таких бібліографічних виписок, як «Міріобібліон» Фотія (IX ст.) ..., незважаючи на те що два перших твори, з нашої точки зору, мають величезну вартість саме як матеріал для історії літератури, як уривки з творів, що загинули, або з записок про твори та авторів, також забутих або таких...* [11, с. 273]. Розчленування цього сполучника часто умовне: *Незважаючи на те, що ся Медуліна перейшла до книг німецьких міфологів, що взяли її за чисту монету, д-р Зібрт рішуче твердить, що в Чехах ніхто про неї не чув і не знав* [11, с. 132].

Сполучник *дарма що* взагалі завжди майже нерозчленований. Та в проаналізованих наукових працях І. Франка складнопідрядні допустові речення з цим сполучником не зафіксовані.

Сполучники *незалежно від того, що; всупереч тому, що* ще тільки створюються і тому розчленовані. Вони вживаються у книжній мові, а також і в наукових працях І. Франка: *Всупереч тому, що було в визнано повну незрілість ідей і методів цього видання, воно посіяло більше здорового зерна,*

дало більше імпульсів до корисної праці для народу, ніж будь-яке інше з українських видань у Галичині [9, с. 97].

Структурною особливістю складнопідрядних допустових речень є те, що підрядна допустава частина може бути в складі багатокомпонентної конструкції, репрезентуючи складне речення, в якому є кілька предикативних частин, наприклад: *Ми згодимося на те, що літературна критика не те саме, що історія літератури, хоча історія літератури може і мусить у великій мірі користуватися здобутками літературної критики* [11, с. 51]; *Ми стрічаємо його в народних піснях, хоч рідко стрічаємо і в нашого Шевченка, котрому, певне, ніхто не закине нагінки за пустими риторичними ефектами* [11, с. 69].

Отже, власне-допустові підрядні речення виражають звичайні обставини, всупереч яким відбувається дія головного речення. Цей тип складнопідрядних допустових речень є найпоширенішим у наукових текстах І. Франка порівняно з невласне-допустовими різновидами.

Підрядні частини власне-допустових речень у статтях І. Франка здебільшого розміщуються в препозиції, але можуть бути в постпозиції чи інтерпозиції. Власне-допустові речення оформлюються недиференційованими сполучниками. Основну форму парадигми становлять конструкції зі сполучником *хоч*, який уживається в усіх жанрах і стилях мови.

Граматичними показниками допустових семантико-синтаксичних відношень між підрядною і головною частиною в складнопідрядному реченні, крім недиференційованих допустових сполучників бувають аналітичні комплекси, до складу яких входить похідний допустовий прийменник (*всупереч/усупереч, на відміну, на противагу, попри, незалежно від*), відмінкова форма вказівного займенника *той* (*та, те, ті*) та носій граматичного значення – сполучник (*що, чи, або*), сполучне слово (*де, звідки, куди, коли, скільки, хто, який, як*). Ці аналітичні комплекси використовуються лише для вираження власне-допустового значення. До сьогодні їх не відносять до допустових сполучників.

2.1. 2. Граматичні особливості невластиво-допустового значення

Усі складнопідрядні допустові речення розчленованої структури невластиво-допустового різновиду, зафіксовані в наукових працях І. Франка, розподіляємо на такі семантичні класи: 1) допустово-розділові; 2) узагальнено-допустові; 3) допустово-умовні; 4) допустово-протиставні.

Розглянемо граматичні особливості зазначених синтаксичних одиниць на матеріалі наукової мови І. Франка.

У складнопідрядних реченнях із *допустово-протиставними* семантико-синтаксичними відношеннями підрядна частина, крім обмеження або усунення можливого наслідку, одночасно вказує на дії або стани, які протиставлені тому, про що сказано в головній частині. У підрядній допустово-протиставній частині, яка обов'язково розташована на початку складнопідрядного речення, використовують допустово-обмежувальні сполучники (*хоч (і), хоча (й), хай (і), нехай (і)*), а в головній їм відповідають протиставні сполучники *а, але, зате, однак (одначе), проте, та*. Група допустово-протиставних сполучників є найбільшою за рахунок великої кількості можливих комбінацій допустових і протиставних сполучників, що, очевидно, зумовлене потребою передати в мові найрізноманітніші відтінки допустово-протиставних відношень. Наприклад: *Хоч я не критик з професії, але був би дуже радий, щоб на мене впав оцей гіркий закид* [9, с. 51]. У кількісному співвідношенні допустово-протиставних речень у науковій мові І. Франка найбільше, порівняно з іншими різновидами невластиво-допустових речень.

У межах допустово-протиставних відношень згадані парні сполучники вживають здебільшого як синоніми, деякі – як стилістичні синоніми. До стилістичних синонімів належать застарілі сполучники *хоть(і), хотя(і), нащо (на що)*, що виконують роль парного компонента допустово-протиставних сполучників: *А хоть не раз протест сей і мусить остатися*

безплотним, хоч воля дівчини не може остоятися супроти переважających обставин, то вона все-таки не піддається пасивно [9, с. 56].

У головній частині допустового складнопідрядного речення розчленованої структури у працях І. Франка фіксуємо випадки, коли іноді замість протиставних сполучників або й разом з ними вживають частки-актуалізатори *все, все ж, все-таки, все ж таки*, наприклад: *Хоч і висловлювали вголос своє обурення та жаль з приводу того, що «такі речі вже й у нас» друкуються, та все ж в душі кожний визнавав, що вони багато дечим слушні, а українські журналісти, що не знаходили слів для обурення й ганьби на видавців і сушили свій мозок над вишукуванням щораз огидніших байок про них, пізніше, незважаючи на це, передруковували статті з залятого джерела* [9, с. 120]; *Та все-таки, хоч які сильні та численні були Шевченкові враження з молодих літ, вони, по моїй думці, не можуть нам вияснити вповні того замилювання до кобзарів і до їх малювання в літературній формі, яке бачимо у нашого поета в пору написання «Перебенді»* [9, с. 299].

Деякі лінгвісти (Н. Гуйванюк, А. Кващук, І. Слинько, К. Шульжук) до допустових сполучників зараховують і вставні слова *правда (щоправда)*, за допомогою яких приєднують підрядну допустову частину, що обмежує дію, виражену в головній: *Щоправда, німці по закінченню терміну відбирають у Слімака арендовану ним у поміщика луку і через його власну безпорадність проганяють його з заробітків на залізниці, але все це в господарстві такі звичайні речі, як поганий врожай, і для людини такої заможної, як Слімак, вони не можуть стати серйозною небезпекою* [9, с. 83].

Незважаючи на те, що ці вставні слова можна замінити на допустово-обмежувальні сполучники, у реченнях із вставними словами переважає семантика протиставлення, а в реченнях із допустовим сполучником – допустово-протиставна. Слова *правда, щоправда* так само, як і допустово-протиставні сполучники, супроводжуються протиставним сполучником, проте, виконуючи функцію складника сполучних засобів, набути статусу

допустово-обмежувального сполучника не можуть, оскільки зберігають виразну семантику суб'єктивної оцінки, тобто залишаються насамперед вставними словами, що засвідчує пауза після них, позначена на письмі комою.

Розглядаючи такі складнопідрядні допустові речення в наукових статтях І. Франка, натрапляємо на конструкції, в яких допустова предикативна частина приєднується до головної за допомогою відносних займенників і займенникових прислівників *хто, що, як, який, де, куди, скільки, коли, звідки* в поєднанні з частками *хоч, рідше хай*, які виконують функцію підсилювальної частки, напр.: *Хоч і як мало міг вдоволити станіславських русинів зміст тих шук, то все ж таки руська пісня, руські танці, руські костюми – все те тягло людей, приймалось з оплесками* [9, с. 100].

Для вираження допустово-протиставних відношень найтиповішою є конструкція з препозицією підрядного речення. Однак спостереження за будовою складних конструкцій допустово-протиставної семантики показують, що підрядні речення можуть стояти й у всіх трьох позиціях – у препозиції, постпозиції й інтерпозиції щодо головного, наприклад: *Хоч я не* [9, с. 51]; *... і при тім в нашій душі виринають образи рідного роду, але не дотикові, а хоч певно, ще несвідомо примішуються й вони, даючи тим іншим образам певний окремий колорит* [9, с. 82]; *Та все-таки, хоч які сильні та численні були Шевченкові враження з молодих літ, вони, по моїй думці, не можуть нам вияснити вповні того замилювання до кобзарів і до їх малювання в літературній формі, яке бачимо у нашого поета в пору написання «Перебенді»* [9, с. 299].

Проте не можна говорити про вільний порядок розміщення підрядного речення відносно головного, оскільки значна частина складнопідрядних речень допустово-протиставної семантики передбачає лише препозицію підрядної частини. Якщо виникає потреба протиставити посилену інтенсивність вияву ознаки, дії, обставини підрядного речення змісту головного, то для такого вираження найкращою є конструкція з

препозитивним підрядним. Якщо протиставні сполучники головного речення виражені яскраво, то обов'язкова однозначна послідовність частин: у препозиції – допустова частина, в постпозиції – частина зі значенням протиставлення. Така чітка послідовність частин зумовлена загальною семантикою конструкції: протиставлення не може передувати, оскільки спочатку має бути названо те явище, якому не відповідає факт, що протиставлений. Наприклад: *...і хоч були небагатими, та все ж непозбавленими життєвих засобів...* [9, с. 97].

Отже, для складнопідрядних допустово-протиставних речень характерна така особливість побудови частин, як структурний паралелізм. Він полягає в однаковому розташуванні членів речення, у типовій побудові частин. Структурний паралелізм посилює протиставлення, закладене в семантиці цих конструкцій [2, с. 21].

Усі складні конструкції допустово-протиставної семантики – це речення закритої структури, що передбачає обов'язкову їх двочленність.

Науковець О. Гаврилюк визначає ще таку особливість структури складнопідрядних допустово-протиставних речень: відсутність відповідників у складі членів простого речення на відміну від інших складних речень, між частинами яких функціонують допустово-протиставні відношення, що мають похідні утворення. «Будучи двосемними, вони не знаходять прямих відповідників у системі простого речення з детермінантом» [5, с. 36]. Трансформація зумовлюється згортанням предиката підрядної допустової частини й утворенням на його базі прийменниково-іменникової конструкції у формі давального відмінка, що виконує функцію обставини допустовості в структурі простого речення. Недоцільно трансформувати складні конструкції допустово-протиставної семантики у просте речення тому, що «неможливо зберегти узагальнювальне значення допустовості, характерне підрядній частині через сполучні засоби, та інтенсивність вияву ознаки, дії, стану, корелюючи залежні частини з дериватами всупереч, наперекір, незалежно від,

попри тощо, семантична площина яких хоч і пов'язана із градацією допустового значення, проте недостатня для передачі усієї потужності емоційно-експресивного забарвлення, притаманного складним конструкціям допустово-протиставної семантики» [2, с. 22].

Значну групу серед різновидів невластиве-допустових відношень складають *допустово-умовні*. Т. Ткачук їх кваліфікує як такі, залежна частина яких має відтінок гіпотетичної умови. Залежно від контексту недиференційовані сполучники можуть наближатися до *якщо*, тобто виражати допустове значення з умовним відтінком. При цьому в підрядній частині часто буває теперішній чи майбутній час, в головній – *то, так* тощо. Допустово-умовні семантико-синтаксичні відношення в складнопідрядному реченні оформлені за допомогою сполучників *хоч би (хоча б) ...то (так), хай би ...то (так), нехай би ...то (так)* та сполучнослівно-сполучникових пар *де (б) не ...то, звідки (б) не ...то, куди (б) не ...то, коли (б) не ...то, скільки (б) не ...то, хто (б) не ...то, що (б) не ...то, як (би) не ...то, який (би) не ...то*.

Основна форма парадигми таких речень – зі сполучником *хоч (хоча, хоть)*, наприклад у І. Франка: *Однак з огляду на масу нагромадженого матеріалу і той факт, що це є перша цілісно подана історія усієї української літератури України, Галичини, Буковини і Угорської Русі, хоч і побудована на помилковій, чисто механічній системі, усі перелічені вище недоліки видаються дуже малими порівняно з величезною роботою і труднощами в її виконанні та збиранні матеріалів, одним словом, порівняно до незаперечних заслуг автора* [9, с. 335].

Іншу форму парадигми створює сполучник *хай (нехай)*: *Хай собі німці будуть розумніші, а євреї спритніший, не перебірливий у методах, – «але упертістю вони селянина не подолають»* [9, с. 81].

Зрідка з допустово-умовним значенням може вживатися у Франкових творах і сполучник *якщо*: *Якщо навіть не вважати за звичайні теревені такої писанини, як «холодна воля», «дика буря, що придавлює ліру» тощо, то все-*

таки можемо з них вичитати, що віра автора в народ, в Русь і ідеали людства не була в нього вироблена життям [9, с. 48].

Віддзеркаленням умовного відтінку на формально-синтаксичному рівні є наявність часток *б (би)*, наприклад: *А втім, хоч би пан Масляк і одержав крила, то найпростіше міркування повинне б йому підказати, що ані блиску сонця, ані блиску самоцвітів у мішок не збереш* [9, с. 46].

Основне значення речення при додаванні до сполучника часток *б (би)* не змінилося, воно набуло тільки іншого модального забарвлення – гіпотетичного.

Складне речення з *розділово-допустовими* семантико-синтаксичними відношеннями в наукових творах І. Франка більше тяжіє до складносурядних речень, оскільки дві його частини поєднані між собою повторюваними розділовими сполучниками *хоч... хоч..., чи... чи...*, а третя приєднана до них протиставними сполучниками *а, але, зрідка так*, які можуть опускатися: *Хоч з морального боку німцям не можна зробити ніякого закиду, хоч їхня солідарність, наполегливість і організованість викликають у нас подив, все ж таки, співчуючи усім серцем темному, слабому, доброму, як дитина, польському селянинові...* [9, с. 91]; *Се вияснює нам ту загадку, для чого ті твори, хоч оповідають про факти далекі та виїмкові, хоч малюють людей видуманих і незвичайних, проте раз у раз хапають нас за душу, ворують в ній найглибші чуття, здобувають собі наше неослабне вподобання* [10, с. 466]; *Хоч не таку як слід, хоч не без важких не раз перешкод (де їх нема), та все-таки маємо її стільки, що дай бог нам сили і снаги заповнити ті рамки, використати все те, що нам вільно, зібрати й засіяти порядно ту ниву, що нам відмежовано* [10, с. 16]. Саме наявність третьої частини зі значенням, характерним для головної частини складнопідрядного речення з допустовим семантико-синтаксичним відношенням, а також вираження семантики узагальненого вибору дають підстави розглядати такі складносурядні речення в периферійній зоні складнопідрядного речення з узагальнено-допустовою

частиною, а значення протиставлення зближує їх також і з допустово-протиставними складнопідрядними реченнями.

Від попередніх різновидів допустових семантико-синтаксичних відношень *узагальнено-допустові* відрізняють своєрідні засоби їх вираження – сполучнослівні єдності й сполучнослівно-сполучникові пари, до складу яких входять займенникові сполучні слова і частки із семантикою спростування, заперечення (*де не, звідки не, куди не, коли не, скільки не, хто не, що не, як не, який не*) й протиставні сполучники. Частки *б(би)* умовного способу надають змісту речення характеру потенційності, нереальності. Такі речення мають узагальнене значення. Варто зазначити, що такі складнопідрядні допустові речення невластиво-допустового різновиду не зустрічаються у проаналізованих літературно-критичних статтях І. Франка.

Характерною особливістю структури допустових складнопідрядних речень є тісний і безпосередній зв'язок сполучних з'єднань з предикатами підрядної частини, про це свідчить також позиційне розташування: саме головний член (присудок) стоїть відразу після сполучнослівно-сполучникового з'єднання: *Відки почерпнув Шекспір предмет сього страшного епізоду, сього досі допевно не висліджено, хоч не можна припустити, щоб се був витвір його власної фантазії* [9, с. 62].

З'ясовано, що саме граматичні й лексичні засоби поєднання предикативних частин в допустових складнопідрядних реченнях слугують чинниками створення семантики допустовості. До них належать: інтонація, співвіднесеність видо-часових і способових форм предикатів, різні лексичні засоби (займенник у другій частині складного речення; повторення того самого слова; спільний для обох предикативних частин компонент або член речення) і порядок предикативних частин.

У всіх проаналізованих невластиво-допустових реченнях із творів І. Франка інтонація, що поєднує предикативні частини складних конструкцій, є протиставною. Особливістю такої інтонації, на думку О. Мачак,

є її протилежний для окремих частин, але симетричний характер для всього невласне-допустового речення розчленованої структури, який виявляється, зокрема, в тому, що допустова, зазвичай препозиційна, предикативна частина має висхідний рух тону, а головна – спадний; на початку підрядної частини тон мовлення найвищий, а до її кінця він поступово знижується; темп мовлення допустової частини не є монотонним: на початку предикативної частини він є повільним, а до її кінця поступово пришвидшується; щодо інтенсивності мовлення, то на початку допустової частини сила голосу є найбільшою, тоді як в кінці голос стає тихішим [6, с. 14]. Окрім того, для залежної частини допустових речень характерною є втрата наголосу повнозначних слів і перенесення його на сполучний засіб. Зокрема, логічним наголосом у всіх невласне-допустових реченнях виокремлено сполучні слова, виражені відносними займенниками й прислівниками *хто, що, як, де, куди, скільки, коли*, наприклад: *Мусила тодішня боротьба галицьких польських партій бути для нього принадою, коли власне відтепер на досить довгий час затихає в його поезії патріотична і суспільна нота, і поет розпуки та розчарування робиться автором довгого ряду чудових любовних пісень* [11, с. 388].

Сполучні слова в допустовому реченні є поліфункційними: поєднують предикативні частини таких конструкцій, є засобом творення додаткової семантики й допустовості.

З огляду на структуру й формальне наповнення сполучних засобів виокремлюють дві групи сполучнослівно-сполучникових єдностей. Першу становлять зазначені сполучні слова в поєднанні із заперечною часткою *не* та кон'юнктиви протиставності, наприклад: *І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який хоч і не багатий сьогодні, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів* [11, с. 30].

Другу групу сполучних засобів репрезентують сполучні слова в поєднанні з часткою *хоч* та протиставні сполучники, наприклад: *Реакція та, хоч і який пагубний вплив мала на економічні відносини нашого краю, а все-таки сільському народові безпосередньо не долягала, а навіть противно, притискаючи немилих йому панів, лишила по собі в пам'яті народній незаслужено добру славу* [43, с. 35]; *Та все-таки, хоч які сильні та численні були Шевченкові враження з молодих літ, вони, по моїй думці, не можуть нам вияснити вповні того замилювання до кобзарів і до їх малювання в літературній формі, яке бачимо у нашого поета в пору написання «Перебенді»* [9, с. 299].

У складнопідрядних допустових реченнях невластивого різновиду, зафіксованих у мовотворчості І. Франка, вживаються підсилювальні частки *і, та, от*, наприклад: *Але хоч і як «марна а зникама тінь» та Польща, то все-таки поет дуже не любить, коли Україна не держиться тої тіні, а шукає своєї власної дороги* [9, с. 30].

З-поміж лексичних засобів поєднання предикативних частин допустових конструкцій у мовотворчості І. Франка виокремлюємо такі:

- 1) займенник у другій частині складного речення: *Хоча твори і не мали у нас самостійного значення, а становили часть шкільної драми, зразу польсько-руської, як інтермедії Гаватовича, а опісля чисто руської, як інтермедії Полоцького (не дійшли до нас), Довгалецького, Лацевського і др., то все-таки значення їх для дальшого розвою нашої літератури було далеко більше, ніж самих драм* [9, с. 218];

- 2) повторення того самого слова: *Тої стежки вони й держаться, завсіди вважаючи, що мова, хоч і який коштовний скарб, не є все-таки найвищим скарбом* [9, с. 176];

- 3) спільний для декількох предикативних частин компонент: *Однак з огляду на масу нагромадженого матеріалу і той факт, що це є перша цілісно подана історія усієї української літератури України, Галичини,*

Буковини і Угорської Русі, хоч і побудована на помилковій, чисто механічній системі, усі перелічені вище недоліки видаються дуже малими порівняно з величезною роботою і труднощами в її виконанні та збиранні матеріалів, одним словом, порівняно до незаперечних заслуг автора [9, с. 335].

Структурною особливістю складнопідрядних речень невластиво-допустового різновиду, як і власне-допустового, є те, що підрядна допустова частина може бути в складі багатокомпонентної конструкції, репрезентуючи складне речення, в якому є кілька предикативних частин, наприклад: *Та все-таки, хоч які сильні та численні були Шевченкові враження з молодих літ, вони, по моїй думці, не можуть нам вияснити вповні того замилювання до кобзарів і до їх малювання в літературній формі, яке бачимо у нашого поета в пору написання «Перебенді» [9, с. 299]; А втім, хоч би пан Масляк і одержав крила, то найпростіше міркування повинне б йому підказати, що ані блиску сонця, ані блиску самоцвітів у мішок не збереш [9, с. 46].*

Аналіз наукових праць І. Франка засвідчує, що в українській мові функціонують такі складні синтаксичні конструкції, в яких кілька предикативних частин передують допустовій, але допустова стосується лише однієї з них. Головною частиною для підрядної допустової є лише одна зі складових предикативних частин цієї багатокомпонентної конструкції з компонентами, пов'язаними підрядним й безсполучниковим зв'язком. У такому реченні підрядна частина залежить від головної, що посідає незалежне місце в багатокомпонентній структурі.

Частина складних багатокомпонентних конструкцій демонструє інші варіанти входження допустової частини до їх структури. У таких реченнях частина залежить від предикативної частини, яка в загальній структурі є залежною, підрядною, але щодо допустової вона є головною.

Отже, за семантико-синтаксичним критерієм всі складнопідрядні допустові речення невластиво-допустового різновиду поділяємо на 4 типи, а саме, допустово-розділові, узагальнено-допустові, допустово-умовні,

допустово-протиставні. Найбільш поширеними серед них у науковій мові І. Франка є складнопідрядні речення з допустово-протиставними семантико-синтаксичними відношеннями, підрядна частина яких, крім обмеження можливого наслідку, одночасно вказує на дії або стани, які протиставлені тому, про що йдеться в головній частині. Підрядна частина таких речень переважно розташована на початку складнопідрядного речення. Основну форму парадигми створюють допустово-обмежувальні сполучники *хоч (і), хай (і), нехай (і)*, при цьому в головній частині їм відповідають протиставні сполучники *а, але, зате, однак, проте, та*. Крім того, фіксуємо випадки в працях І. Франка, коли замість протиставних сполучників у головній частині вживають частки-актуалізатори, а замість допустових сполучників у підрядній – вставні слова, відносні займенники, займенникові прислівники.

На другому місці за вживаністю в наукових працях І. Франка – допустово-умовні складнопідрядні речення, залежна частина яких виражає допустове значення з умовним відтінком. Основна форма парадигми таких речень – зі сполучником *хоч (хоча, хоть)*. Зрідка вживається з допустово-умовним значенням сполучник *якщо*. На формально-синтаксичному рівні показником умовного відтінку значення є частка *б (би)*.

Найрідше зустрічаються у творах І. Франка складнопідрядні речення з розділово-допустовими семантико-синтаксичними відношеннями, дві частини яких поєднані між собою повторюваним розділовим сполучником *хоч... хоч..., чи... чи...*, а третя приєднана протиставними сполучниками.

Вживання узагальнено-допустових складнопідрядних речень у проаналізованих наукових статтях І. Франка взагалі не фіксуємо.

Ретельний аналіз структури й семантики складнопідрядного допустового речення невластивого різновиду в наукових статтях І. Франка дає змогу стверджувати, що типовим виявом організації структури допустового речення є препозиція залежної предикативної частини (приблизно 80 % від загальної кількості).

2.1.3. Семантико-синтаксичні типи допустових відношень

Характерною рисою семантичної структури складнопідрядних допустових речень розчленованої структури є їхні концесивні транслятиви, які приєднують допустову предикативну частину до головної, саме тому подальшу кваліфікацію означених синтаксичних утворень здійснюємо з урахуванням семантики концесивних транслятивів у поєднанні зі значенням предиката [6, с. 11]. Отож, у нашому дослідженні будемо послуговуватися класифікацією сучасного мовознавця О. Мачак, яка за семантико-синтаксичними показниками всі складнопідрядні допустові речення розчленованої структури поділяє на три групи [6, с. 12]:

1) конструкції субстанційні, наприклад: *Хто вже не входив до тих товариств і конспірацій, а навіть від думки про надто близьке братання з простим народом в гарячих патріотів польських та притім революціонерів перехоплювало дух* [10, с. 232];

2) утворення атрибутивні, наприклад: *Яка не була промова в душі польським, патріотичним, проте обіцявала селянам увільнення від панщини* [10, с. 124];

3) синтаксичні одиниці адвербіальної семантики, наприклад: *Хоч скільки Сахер не видавав успішно свою книжку в р. 1863, та він на становищі директора поліції в Празі, а потім в Грацу мусив геть відбитися від польського письменства* [10, с. 231].

Одним із типів складнопідрядних конструкцій розчленованої структури є субстанційні конструкції, підрядна частина яких містить сполучні слова *хто, що* в поєднанні із заперечною часткою *не*, які, власне, і є носіями субстанційності [6, с. 11]: *Хто як не ставився серйозно до свого завдання, та все-таки вони не змогли зіграти цей репертуар згідно з вимогами мистецтва* [10, с. 103]. До субстанційних утворень допустового різновиду зараховуємо й синтаксичні одиниці, в яких підрядна предикативна частина приєднується до головної за допомогою концесивного транслятива *хоч хто, хоч що* [6, с. 11]:

Хоч що Пашковський змінював у своїх перекладах, та ми маємо право вимагати, щоб він дав нам переклади перевірені і правильні [10, с. 176]. Конструкції такого типу є досить поширеними в науковій мові І. Франка.

За семантико-граматичним принципом з-поміж утворень розчленованої структури допустового різновиду субстанційного типу, за О. Мачак, виокремлюємо в наукових творах І. Франка дві групи синтаксичних одиниць [6, с. 12]:

1) допустові складнопідрядні речення розчленованої структури субстанційної семантики з об'єктною предикативною частиною, наприклад: *Кого ми не знали, кого не шанували, та залишився непоміченим свого роду новатор, який вніс у галицько-руську літературу нові елементи, котрих в ній досі не було і котрі він черпав почасти з творів українських, з пісень народних...* [10, с. 139].

2) допустові складнопідрядні речення розчленованої структури субстанційної семантики з суб'єктною предикативною частиною, наприклад: *Хто б не трактував звичаї і обичаї чеські, головню ж старочеські, як причинки до історії чеської культури, та ніколи не закривали очей на зв'язки, які заходили між тими проявами чеського життя і аналогічними проявами у інших, іменно суміжних народів* [10, с. 259].

Предикати суб'єктних інтенсивно-допустових конструкцій репрезентовані дієсловами на позначення [6, с. 12]:

1) конкретної фізичної дії, наприклад: *Хто б не вигнав покритку Катерину з дитиною з дому, але Шевченко ані одним словом, ані одним натяком не обуриється на нелюдськість того поступку: він вірить цілковито, що батьки мають право прогнати і відіпхнути свою упавшу дитину* [10, с. 464];

2) руху, наприклад: *Хто з героїв не спішить над Влтаву, щоб в її хвилях закінчити життя, та не всі знаходять відваги кинутись у воду і вертають назад до того поганого дому, до того поганого життя* [10, с. 488];

3) процесу, наприклад: *Хоть хто не намагався описувати ці пейзажі, та лише Махар в їх описуванні завжди знаходить нові, схожі і яркі фарби, малює наглядно, без пересадки і без шанобливості* [10, с. 489].

Предикати процесу представлені такими групами:

1) мислення, наприклад: *Хто б не думав про те, що так воно буває дійсно, та проте нам здається, що малюнок його в тій точці односторонній, замало артистичний, бо замало бере людей як людей, в цілості, а занадто різко судить їх з погляду партійного* [10, с. 490];

2) мовлення, наприклад: *Хто б з критиків не говорив про переважно суб'єктивний характер поеми, та д[обродій] Щурат не вдається в аналіз цього психологічного підкладу поеми* [10, с. 271];

3) сприйняття, наприклад: *Хоч хто з чеського народу не прочитає оті пісні о особистих чуттях Шевченка, та ніхто із тих однієї чи двох пісень, в предложених мені перекладах, не буде знати найкращого, що Шевченко виспівав з власної душі* [10, с. 495].

За О. Мачак, залежна предикативна частина атрибутивних складнопідрядних речень приєднується до головної за допомогою концесивного транслятива який не ...а (але, зате, проте, однак, та, все ж), що вживається в різних родах та відмінках [6, с. 12]. Прикладів таких допустових речень у науковій мові І. Франка не знаходимо. Але іноді фіксуємо такі складнопідрядні допустові речення атрибутивної семантики, залежна частина яких приєднується до головної за допомогою сполучнослівно-сполучникового з'єднання хоч який ... а (але, зате, проте, однак, та, все ж) [6, с. 13], наприклад: *Він раз порядкує його по національностям (напр., польські варіанти, котрі вважає зовсім схожими до себе (ст. 352), хоча який безпосередньо перед тим (ст. 351) наведений із Теппена мазурський варіант належить не до круга тем о злих сестрах, а до круга тем о лихих братах)...* [10, с. 418].

Предикатні синтаксеми досліджуваних конструкцій репрезентовані предикатами якості, з поміж яких виокремлюємо такі типи предикатів:

1) позитивної якості: *Та все-таки, хоч які сильні та численні були Шевченкові враження з молодих літ, вони, по моїй думці, не можуть нам вияснити вповні того замилювання до кобзарів і до їх малювання в літературній формі, яке бачимо у нашого поета в пору написання «Перебенді»* [9, с. 299];

2) негативної якості: *Реакція та, хоч і який пагубний вплив мала на економічні відносини нашого краю, а все-таки сільському народові безпосередньо не долягала, а навіть протискаючи немилих йому панів, лишила по собі в пам'яті народній незаслужено добру славу* [9, с. 35];

3) нейтральної якості: *Ся книжечка, хоч яка не була тоді друкована, зробилась звісною між іншими і білгородському єпископові, що завідував тоді Харківською єпархією* [10, с. 436];

Знаходимо нечастотні випадки реченнєвих конструкцій з предикатами конкретної фізичної дії, наприклад: *Тої стежки вони й держаться, завсіди вважаючи, що мова, хоч і який коштовний скарб, не є все-таки найвищим скарбом* [9, с. 176]; предикатами процесу (*Тексти церковні, хоч які писано ніби однаково, переписувано зовсім механічно і без змін, та виговорювало різно...* [10, с. 153]) та предикатами відношення (*Сюди ж відноситься ніби оригінальна, хоч яка на дуже вбогім і слабо перетравленім матеріалі оперта студія Яна Віторта про «віно» (Morgengabe), оперта головно на книжці німецького вченого Вейнгольда* [10, с. 424]).

Складнопідрядні допустові речення адвербіальної семантики – конструкції, залежна предикативна частина яких містить у своєму складі обставину – один з компонентів концесивного транслятива, що є носієм адвербіальності. Підрядна допустова частина складнопідрядних допустових речень приєднується до головної за допомогою таких сполучнослівно-сполучникових засобів: *як не (хоч як), скільки не (хоч скільки), коли не*

(хоч коли), де не (хоч де), куди не (хоч куди)... а, але, зате, проте, однак (одначе), так, все ж [6, с. 13], наприклад: Але хоч і як «марна а зникама тінь» та Польща, то все-таки поет дуже не любить, коли Україна не держиться тої тіні, а шукає своєї власної [9, с. 30].

Такі синтаксичні одиниці менш вживані в науковій мові І. Франка порівняно з складнопідрядними допустовими реченнями субстантивної й атрибутивної семантики.

Відповідно до семантико-синтаксичного критерію, О. Мачак допустові конструкції з адвербіальним значенням розподіляє на [6, с. 13-14]:

1) складнопідрядні допустові речення з підрядною способу дії, наприклад: *Ще в 1895 р., розбираючи в «Житі і слові» його «Магдалену», я звернув увагу на ті формули і жалкував на поета, що він від часу до часу вважає потрібним ставати на дибки, як міг би спокійно обійтися без того...* [11, с. 44];

2) складнопідрядні допустові речення з залежною частиною міри й ступеня, наприклад: *... хоч скільки поет не силкується тут komponувати незвичайні поетичні образи, а тільки оповідає, бачиться, зовсім сухо, попросту* [11, с. 85];

3) складнопідрядні допустові речення з підрядною частиною місця, наприклад: *Де не стрічаємо ось такі порівняння, все рівно дуже інтересною являється з того погляду старогейбрейська «Пісня пісень»* [11, с. 79];

4) складнопідрядні допустові речення з залежною часовою частиною, наприклад: *Коли говоримо «товариський кружок», «широкий круг слухачів», то при тім враження дотику круглої форми й не виринає в нашій душі, а радше являється нам враження зорове ...* [11, с. 82].

Отже, за семантико-синтаксичними показниками всі складнопідрядні допустові речення в мовотворчості І. Франка поділяємо на 3 групи:

1) субстанційні конструкції (з об'єктною предикативною частиною й суб'єктною предикативною частиною); 2) атрибутивні утворення;

З) синтаксичні одиниці адвербіальної семантики (серед них з підрядною способу дії, міри й ступеня, місця й часу). У проаналізованих наукових працях І. Франка найуживанішими є складнопідрядні допустові речення розчленованої структури субстанційного різновиду. Другими за частотністю вживання є складнопідрядні допустові речення зі значенням атрибутивності. Наймеш поширеними є складнопідрядні допустові речення адвербіального різновиду, зокрема з підрядними локативного й темпорального різновиду.

Таким чином, дослідження допустових конструкцій, які функціонують у наукових і науково-популярних текстах Івана Франка, засвідчує їх високу синтаксичну організацію й дає підстави стверджувати, що вони репрезентують уже сформований і викристалізований у кінці XIX ст. науковий стиль української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА ДО ПІДРОЗДІЛУ 2.1

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Гаврилюк О. Р. Структурна організація складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство)*. Київ, 2013. Вип. 5. С. 19-25.
3. Кващук А. Г. Структурно-семантичні типи складних речень допустового співвідношення в сучасній українській літературній мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Станіслав, 1959. 268 с.
4. Ковальова Н. О. Структурні, логіко-семантичні і функціональні типи допустових речень у сучасній науковій мові: автореф. дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2005. 17 с.
5. Лимаренко О. А. Градація каузальних відношень у функціонально-семантичному полі контрадикторності. *Записки з романо-германської філології*. Одеса, 2012. Вип. 28. С. 74-80.
6. Мачак О. Ю. Синтаксична структура складнопідрядних речень з інтенсивно-допустовою семантикою: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Кіровоград, 2010. 26 с.
7. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
8. Ткачук Т. П. Функціонально-семантична категорія допустовості в сучасній українській мові: автореф. дис. ... кандидата філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 19 с.
9. Франко І. Я. Літературно-критичні праці (1890 – 1892): у 50 т. / ред. Н. Є. Крутікова, С. В. Щурат; упор. та комент. Н. Р. Мазепи, О. В. Мишанича, Г. А. Нудьги, С. М. Трофимука, Н. І. Чорної. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 27. 463 с.
10. Франко І. Я. Літературно-критичні праці (1893 – 1895): у 50 т. / ред. В. Л. Микитась, А. М. Халімончук; упор. та комент. Л. А. Гаєвської, П. П. Гонтаря, М. Л. Гончарука, І. О. Денисюка, В. П. Колосової, С. К. Кравченко. Київ: Наук. думка, 1981. Т. 29. 661 с.
11. Франко І. Я. Літературно-критичні праці (1897-1899): у 50 т. / ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз; упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської, В. П. Ведіної, Т. І. Комаринця, К. П. Куткоковець, В. П. Лук'янової, А. І. Скоця. Київ: Наук. думка, 1981. Т. 31. 595 с.
12. Шувалова С. А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения. Москва: Моск. ун-т, 1990. 159 с.
13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ: Академія, 2004. 408 с.

2.2. ГРАМАТИКО-СЕМАНТИЧНА Й СТРУКТУРНО-ОБРАЗНА БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОВОТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА

2.2.1. Вставлені конструкції як стилістичний засіб у художніх і публіцистичних творах І. Франка

Сучасні українські письменники не послуговуються у своїй творчості широким використанням вставлених одиниць. Зрідка вставлені конструкції можна знайти у творах Ю. Іздрика, М. Матіос, В. Шкляра та ін. Детальний аналіз функцій вставлених одиниць видається можливим лише після звернення до художніх і наукових творів І. Франка. Саме його літературна спадщина дає змогу простежити постійне використання вставлених конструкцій різного типу, які є однією із головних ознак його індивідуального стилю, стилістичним засобом вираження додаткових зауважень, оцінок, характеристик, суджень оповідача та автора.

В сучасній лінгвістиці залишається дискусійним питання про зв'язок вставлених конструкцій з основним реченням, адже вони традиційно трактуються як одиниці, що не входять у структуру речення. Більшість лінгвістів визнають граматичну самостійність вставлених конструкцій, проте вказують на смисловий зв'язок з основним реченням або контекстом (П. Дудик, О. Іванова, А. Мойсієнко, А. Прияткіна, Р. Самолєтова, І. Щеболева та ін.).

Продуктивним засобом організації висловлення в художній літературі, публіцистиці, газетних і наукових текстах стають вставлені конструкції. Окрім компресії висловів, вони специфікують стильову форму висловлювання. Так, у публіцистиці мають перевагу інформативні та пояснювально-уточнювальні вставлені конструкції, які в художньому тексті набувають емоційного забарвлення, виконують зображальну й оцінну функції.

Використання вставлених сполук у художньому тексті зумовлено комунікативними, синтаксичними, стилістичними потребами побудови

художньої оповіді. У процесі виникнення суперечності між комунікативним завданням висловлення й синтаксичними можливостями речення, письменник використовує вставлені конструкції. Для точнішого й зрозумілішого викладу думки автор повинен перервати основну розповідь вкрапленнями додаткових елементів.

Широкий діапазон функціонування вставлених конструкцій мають художні прозові й публіцистичні твори І. Франка. У тестах письменника знаходимо як ситуативні, так і суб'єктно-оцінні типи вставлених конструкцій:

1) ситуативні вставлені конструкції розширюють зміст основного речення, вносять у нього пояснення, коментарі, додаткові повідомлення про певні дії чи стани: *«Коли у бідних родичів мучиться донечка гарна, робітна, вдатлива, – то віддати її за багатого, хоч би й не любого жениха (вдівця, старшого чоловіка) становить не раз для родичів єдиний рятунок від економічної загибелі...»* [12, с. 55]; *«Жадаєте від мене, дорогі браття, аналіз галицької інтелігенції на підставі тих фактів і тих документів публічних (видань, газет), котрі всім звісні і кожному доступні»* [12, с. 23]; *«Та, незважаючи на позірку добродушність, це була людина дуже сувора до будь-яких провин своїх підлеглих – в'язнів чи стражників – і незвично пунктуальна й сумлінна у виконанні обов'язків своєї важкої служби»* [11, с. 18]; *«Поганий економічний порядок невдержимою силою пре нашого мужика – особливо біднішого – до п'янства»* [12, с. 68]. Вставлені одиниці є засобом уточнення певної інформації. Вони є засобом кореляції фонових знань автора й читача без порушення лінійності авторської розповіді;

2) суб'єктивно-оцінні вставлені конструкції марковані суб'єктивною модальністю, безпосередньо та опосередковано виявляють ставлення автора до зображуваних подій чи героїв: *«У ч. автора бачимо (не виразно, а немов з-за сита) таке поняття...»* [12, с. 8]; *«Без тої культурної і поступової цілі, без тої научної підкладки і методу (про них у ч. автора «Нових прямунь» нема й згадки) література стане пустою забавкою інтелігенції, ні до чого не*

потрібною...» [12, с. 12]. Найбільш уживані суб'єктивно-оцінні вставлені конструкції в текстах І. Франка в публіцистичних текстах, оскільки в них учений презентує власну характеристику певного мовного явища, проблеми, питання тощо.

Вставлені сполуки характерні усному мовленню, а в художній літературі й публіцистиці вони використовуються для стислості викладу або експресії. І. Франко послуговується вставленими конструкціями, керуючись не лише логічними, а й естетико-художніми міркуваннями. Вставлення моделюють відкритий текстовий простір, стилістично спроможний реалізувати думки з усіма емоційними відтінками, асоціативними зв'язками, взаємопов'язаністю явищ: *«Я не стану вам говорити, які милі споминки викликала в моїй голові стаття (вона при тім написана дуже гарно, видно, вийшла з-під пера деякого з наших поважніших літераторів і читається дуже легко), але розповім вам коротенько її зміст»* [12, с. 6]. Вставлені конструкції використовуються як засіб передачі суб'єктивної думки оповідача чи автора.

Між основним реченням і вставленням не завжди однакові семантичні відношення. В одних текстах вставлені конструкції тісніше пов'язані з основним реченням і допускають зняття дужок або тире: *«Долітали до нас – незважаючи на китайський мур австрійської цензури і священного союзу – думки й основні лозунги великої французької революції»* [12, с. 156]. Такі вставлення визначено як неконструктивні [10]. В інших вона відносно самостійна щодо основного речення, зняття дужок неможливе: *«Аж коли на ту гідність іменованого Яхимовича, чоловіка з непослідньою світською наукою (обіч доктора теології був він також доктором філософії), заблисли в семінарії кращі хвилі»* [12, с. 93]. Такі вставлені конструкції називають конструктивними [10].

Базове стилістичне навантаження вставлених конструкцій виявляється в їхній оцінності й образності. Суб'єктивно-оцінні вставлення, які вклинюються в інформаційний план основного речення, актуалізують оцінку зображуваних

подій: *«Ми, шляхта, піднесли тебе вгору, на нас ти заробив своє багатство (бо ти ж таки заробив його, цього не можна заперечити), а тепер кого ви беретеся захищати»* [11, с. 60]. Почасти вставлені конструкції передають внутрішні рефлексії наратора щодо повідомлення в основному реченні.

Основна стилістична функція вставлених сполук – створення двоплановості розповіді, що передбачає її членування на основний і додатковий (супровідний) плани, наприклад: *«А вже ті місця, де ч. автор силується виказати відмінний характер народних пісень великоруських (про що ніхто ніколи не сумнівався і не спорив), – викликають попросту сміх...»* [12, с. 11]. У творах І. Франка вставлені конструкції вживаються для вираження 1) емоційно-оцінних зауважень; 2) створення сатирично-іронічного ефекту; 3) діалогізації та інтимізації тексту; 4) акцентування певних слів та художніх деталей; 5) стилізації авторської мови під розмовну; 6) для розвантаження складної реченнєвої структури і забезпечення лаконічності стилю тощо. Наприклад: *«З іншомовних романів у «Бібліотеці» «Діла» з'явилися переклади «Преступление и наказание» Достоевського ... (з невдалими скороченнями) та «Низини» Ожешковой»* [12, с. 131] (емоційно-оцінні зауваження); *«...всі вони йшли собі вільно, не слухаючи жодної команди, тим більше що Стефко, навантажений значним залишком картоплі (знадобиться на завтрашній голодний день), ішов аж позаду»* [11, с. 11] (розвантаження складної реченнєвої структури і забезпечення лаконічності стилю).

Актуалізація вставлених конструкцій передбачає взаємодію лексичних, морфологічних і синтаксичних засобів. У вставленій конструкції можуть вживатися синоніми, антоніми, розмовні варіанти до слів в основному реченні, прислівники, частки, вигуки, які створюють ефект експресії та увиразнення висловлення: *«Ось тата пісня (зміняєм тільки недоладний правопис Головацького)»* [12, с. 81]; *«За тим самим промовляє і те, що пісня така*

невироблена, оповідання уриване, переплетене (не раз просто таки для вірша) нічого не значущим реченням...» [12, с. 87].

Індивідуально-авторське використання вставлень визначають особливості художнього мовомислення. Так, скажімо, лаконічність стилю І. Франка пов'язана з домінуванням у творах вставлених конструкцій: *«Пані Деліхова й на цей раз простягла руку допомоги й забрала Регіну до себе через півроку після смерті матері (тітці, звичайно, не було до сміху)»* [11, с. 74]. Загальний стилістичний ефект використання вставлених конструкцій у прозі І. Франка розкривається в наповненні змісту його творів різноманітними відтінками: від об'єктивно-уточнювальних до суб'єктивно-оцінних.

Показовими для творів письменника є характеристичні й концептуальні вставлення: *«Не скажу тобі, що ця шляхетність зворушила мене до сліз (плакати я не вмію), але посміявся я над нею від щирого серця»* [11, с. 119]; *«Тут більше тонів, ніж слів (так і в цілій «Русалці»), а в кожному тоні дрижить глибока, затаєна біль...»* [12, с. 40]. Такі вставлені конструкції почасти містять узагальнення й сентенції, в яких прочитується авторська свідомість. Вставлені конструкції у творах І. Франка змістовно глибокі, їх суб'єктивно-експресивна сила є фундаментом створення внутрішньої напруги.

Основним стилістичним навантаженням характеристичних вставлень, які дають безпосередню чи опосередковану оцінку героям або ж оповідачеві, є створення семантичної двоплановості з метою поєднання в одному смисловому блоку розповіді з характеристикою героїв: *«Але йому не так йдеться про те, аби мене повісили – він добра людина! – скільки про те, аби знайти ті гроші, які забрано в Рібенгальца, Голейовського і російського генерала»* [11, с. 32]. Це спонукає створенню додаткових можливостей щодо композиційної організації твору та сприяє максимальному розкриттю

характерів у художньому просторі й часі. З-поміж інших стилістичних функцій вставлених конструкцій виділяємо такі:

– вираження емоційно-оцінних зауважень, розвиток експресивності висловлення: *«Затремтів старий, поблід ще більше, як звично (майже рік уже не викликали його до судді!) і, попрощавшись, пішов, підтримуваний черговим конвоїром»* [11, с. 27]; *«Правда, знаючи його хиткий характер, я згори міг догадуватися, що се буде з його боку якась підлість або група сплітка, та проте все-таки – така вже мізерна людська натура – я дожидав слідуючого дня неспокійно і з якоюсь нетерплячкою»* [11, с. 175];

– інтимізація тексту: *«В твоїх очах – зорі моєї долі, а ті зорі (і в цьому я не сумніваюся) завжди світитимуть мені так ясно, так чудово, як тепер»* [11, с. 139];

– акцентування певних слів, художніх деталей, яке відбувається завдяки винесенню їх у вставлення і неодноразового повтору в основному контексті та наступних вставлених конструкціях: *«Свобідна воля жєнщини находить тут далеко більше пошанування, ніж, наприклад, у великоросів: в родині жінка займає дуже поважне і почесне становище, ба навіть веде своє окреме (жіноче, домашнє) хазяйство побіч мужичого, до котрого мужик рідко коли мішається»* [12, с. 52];

– стилізація авторської мови під розмовну: *«Наша інтелігенція, на своє нещастя, вчепилася іменно за те друге питання, а питання економічні, викликані 1848 роком, лишила зовсім на боці, або старалася повертати їх на користь собі, и на користь народу (нагадую справи сервітутів, про котрі впрочім далі побесідую обширніше)»* [12, с. 33-34];

– забезпечення лаконічності стилю: *«Ще, як на біду, десь там чорт надніс нашу стару (так називали свою матір)»* [11, с. 279].

Серед засобів актуалізації вставлених конструкцій у художньому тексті виокремлено:

1) лексичні (використання у вставленні контекстуальних синонімів, антонімів, омонімів до слів-корелятивів в основному реченні, приказок і фразеологізмів, які створюють ефект живомовності, відбивають спонтанність та лаконічність думки чи повідомлення): *«До віри в одного бога (монотеїзму) доходили многі поганці (Сократ, Платон, Цицерон); вона, як показують новіші дослід, була предметом таємних наук релігійних (містерій) в Єгипті й Греції»* [12, с. 48]; *«Але випадки такі – к честі нашого жіноцтва сказати – дуже рідкі, а ще рідші подібні пісні...»* [12, с. 71];

2) морфологічні (використання у вставленні прислівників, часток (майже, тільки, саме, таки та ін.), вигуків): *«Автор статті (так, як і ми колись у своїх бесідах) ставить на вступі перше незмінне і вічне правило, – чи ні, догму, а іменно, що Україна і Московщина не можуть мати спільної літератури»* [12, с. 6];

3) синтаксичні (використання у вставленні безсполучникових, еліптичних, номінативних, неповних речень, речень суб'єктивної оцінки, конструкцій прямої мови, риторичних запитань, вставних слів та ін.): *«От я прочитав на початку другої сьогорічної книжки «Літературної правди» статтю, мабуть, статтю програмову редакції (без підпису автора), і – чи повірите? – побачив у ній майже око в око все те, що ми колись-то балакали про літературні «принципи» і «ідеали»»* [12, с. 6].

Вставлені конструкції часто вміщують у собі побіжні зауваження до основної думки: *«Врешті губернатор пропонує митрополитові, на випадок, якби він був з цим незгодний, подумати принаймні, «чи не ж краще було б книжки писані українською народною мовою (бо про церковну тут не може бути мови), друкувати латинськими літерами»»* [12, с. 150]. І. Франко удається до використання вставлених конструкцій, в яких простежуються елементи суб'єктивної думки, певних суджень і оцінок: *«Той самий мотив, хоч більше гумористично оброблений (очевидно з становища мужчини, а не жєничини), стрічаємо в слідуєчій польськїй*

пісні...» [12, с. 57-58]. Речення, без слова «очевидно» у вставленій сполуці, набуває іншого, менш пафосного звучання.

Вставлення не можуть бути класифіковані за якимись загальними значеннєвими ознаками, оскільки «виникають незаплановано, у процесі мовлення» [7, с. 192]: *«Лиш раз іще в тім довгім сумнім життю вигнанця блисло для мене щастя, та – божя воля – воно зараз і погасло!»* [11, с. 276]; *«Та й давні приятелі (бодай деякі, що між ними лишилися) зовсім уже не потягають балакати про «височину»...»* [12, с. 6]. У критичних публіцистичних текстах І. Франка вставлені сполуки особливо експресивні, оскільки автор висловлює власні судження про те чи інше питання.

У художній літературі І. Франка вставлені конструкції здебільшого виконують пояснювально-уточнювальну функцію: *«Йому здавалося, що постанова – помститися завтра на змовлених на його згубу офіцерах – додала йому сили і певності»* [11, с. 200], а в публіцистиці – інформативну й оцінну: *«Окремою книжкою з'явився невеличкий твір Спиридона Осташевського «Сто байок» (латинським шрифтом), але й то – жалюгідне віршомазання»* [12, с. 130].

Вставлені конструкції в художньому тексті І. Франка – це багатофункціональні синкретичні одиниці, які інтенсифікують інформаційну насиченість тексту через доповнення, конкретизацію, деталізацію, розширення основної інформації, виявляють ставлення автора до зображуваних подій, активізують його спілкування з адресатом тексту.

Включення до структури тексту вставлених одиниць пов'язане насамперед із комунікативним наміром автора: прагненням досягнути повноти викладу завдяки зауваженням, уточненням, доповненням: *«Його славний рід на ним кінчився, його будуча задача – боронити Підгір'я від наїзників – щезла так, як те полум'я в глибині темного небозводу»* [11, с. 329]; *«І він ще раз – сотий чи, може, тисячний раз – пригадав кожну деталь тієї жахливої, згубної пожертви себе самого на вівтар кохання»* [11, с. 116].

Потреба зберегти цілісність лінійної організації художнього вислову і повідомити інформацію, яка виходить за межі семантичної структури основного речення, спричинює появу вставлення.

У працях І. Франка присутні переважають конструктивні вставлені сполуки, які передають супровідні оцінки, доповнення та коментарі основної оповіді: *«Та й у сні почуття розкоші тривало далі, а коли огник свідомості – не той давніший, а якийсь новий – знов замиготів на поверхності його душі, капітан побачив себе малим хлопчиком...»* [11, с. 158].

Комунікативне навантаження вставленої конструкції визначає її синтаксичну структуру. Для смислового виділення, пояснення слів, фразових компонентів здебільшого І. Франка використовує вставлені слова і сполучення слів, які мають значення оцінки, котра актуалізує сприйняття повідомлюваного читачем. Серед проаналізованих вставлених конструкцій переважають вставлені предикативні одиниці, які поглиблюють основний план розповіді, уточнюють мовленнєву ситуацію, передають авторські рефлексії та оцінки.

Вставлені сполуки, які приєднані до основного речення безсполучниковим зв'язком, ритмомелодійно збагачують текст, мають розмовний відтінок: *«Нараз у те непорушне колесо всунувся – ніхто не бачив відки – високий, сивий, як голуб, старець»* [11, с. 322].

Актуалізованими є вставлення, які мають іншу, ніж в основному реченні, модальність. Це здебільшого питальні, окличні та риторичні питально-окличні звороти, вклинені в основне речення розповідної модальності. Їхнє емоційне забарвлення на письмі передається знаками питання й оклику. У фрагментах з невластивою прямою мовою такі вставлені компоненти слугують як засіб уведення живих інтонацій усної мови: *«Значить, або маємо діло з якоюсь хворобою тісно психічною, що має своє гніздо в якимсь незначущім мізковім центрі і не має впливу на звичайні органічні функції – адже медицина знає такі хвороби! – або може...»* [11, с. 182].

У художньому тексті вставлені конструкції характеризуються багатоаспектністю використання. Просторові вставлення актуалізують значення просторових вимірів художнього тексту. Вставлення з часовою семантикою підкреслюють тривалість або короткочасність дії, співвідносять різні часові характеристики художньої розповіді, не порушуючи її лінійності.

У вставленнях часто пояснюються внутрішні рефлексії оповідача / розповідача щодо повідомлення в основному реченні. Суб'єктивно-оцінні вставлені конструкції передають оцінку й образне авторське сприйняття описуваних подій. Уводячи конкретно-чуттєві образи до художньої розповіді, І. Франко через вставлення інтенсифікує експресивність тексту. Характеристичні вставлення доповнюють і актуалізують характеристики персонажів.

Вставлені сполуки – одиниці експресивного синтаксису. З іншими експресивними синтаксичними конструкціями вони мають спільні (членування висловлення, актуалізація інформації, прагматичне спрямування) та диференційні риси (винесення актуалізованої інформації в іншу смислову площину).

Інколи особливістю індивідуального стилю І. Франка стає сатиричне спрямування в текстах, які є публічною відповіддю автора на певні закиди, критику та зауваження. Вставлені конструкції, що мають викривальний характер, стають основою семантичної двоплановості, яка почасти створює ефект розмови письменника з читачами: *«В бібліографії Лижова (не зовсім повнім), котра напечатана в «Основі» за червень 1862 на 43 книги...»* [12, с. 36]. У публіцистиці І. Франка вставлення слугують дієвим засобом вираження авторської думки та забезпечення діалогу з читачем.

Отже, у художніх творах і публіцистиці І. Франка зафіксовано ситуативні вставлення, які доповнюють і розширюють інформаційний план основного речення, та суб'єктивно-оцінні, в яких автор висловлює своє ставлення до зображуваних подій і характерів. Література І. Франка – як наукова,

так і художня – відзначається глибоким інтелектуалізмом і синтаксичною довершеністю. Вставлені конструкції, якими послуговується письменник, представлені різним функціональним наповненням і, відповідно, різною будовою.

Основною стилістичною функцією вставлень є створення двоплановості розповіді. Автор членує її на основний і додатковий плани. Вставлені конструкції І. Франко використовує для вираження: 1) емоційно-оцінних зауважень; 2) створення сатирично-іронічного ефекту; 3) діалогізації та інтимізації тексту; 4) акцентування певних слів та художніх деталей; 5) стилізації авторської мови під розмовну; 6) для розвантаження складної реченнєвої структури і забезпечення лаконічності стилю.

Типовими для творів автора є характеристичні та концептуальні вставлені конструкції, які містять узагальнення та сентенції авторської свідомості. Засобами актуалізації вставлень у художніх текстах слугують лексичні, морфологічні й синтаксичні компоненти.

2.2.2. Структурно-синтаксична характеристика вставлених конструкцій у творчості І. Франка

У структурі вставлених конструкцій функціонують сурядні й підрядні сполучники (сполучні слова), або ж вставлена конструкція може функціонувати без сполучника в ініціальній позиції.

Вставлені конструкції у творах І. Франка приєднується до головного речення в сполучниковий або безсполучниковий спосіб. Виділяємо три групи вставлених конструкцій:

1) одиниці, приєднані до базового речення без сполучних засобів (сполучників): *«Але по її виході почалася правдива трагікомедія, котрої кінець був такий, що книжку (більшу часть накладу, привезеного з Угор) забрано і уміщено в місці темнім і прохладнім...»* [12, с. 37]; *«Гріх, як відомо,*

се слабість моральна, а до пізнання правди потрібно, щоби розумові (інтелектуальні) сили були здорові і досить розвинені...» [12, с. 49];

2) одиниці, приєднані до базового речення за допомогою сурядних сполучників (такі вставлені конструкції розташовуються після слів, яких стосуються) *«Поганий економічний порядок розорює чимраз дужче родинне життя нашого (та й то не лишень нашого) народу»* [12, с. 72]; *«Не тільки віри поганські відводили від пізнання правди (а властиво були перехідними, часом і блудними кроками духу людського в змаганні до порозуміння природи), але й віра християнська робила те саме...»* [12, с. 48-49];

3) одиниці, приєднані до базового речення за допомогою підрядних сполучників і сполучних слів: *«Будьте ласкаві, – коротко відповіла Регіна з справді королівською (як здалося Начкові) величністю кивнувши головою»* [11, с. 66].

Серед вставлених речень розрізняємо:

1) вставлені речення, зв'язки яких з базовим реченням корелюють зі зв'язками предикатних структур сполучникових складних речень:

- структури, співвідносні з частинами сурядних речень;
- структури, співвідносні з частинами підрядних речень;

2) вставлені речення, співвідносні з частинами безсполучникового складного речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком:

- речення з однофункціональними частинами;
- речення з різнофункціональними частинами.

У творах І. Франка фіксуємо використання різних типів сполучників у вставлених конструкціях. Так, вживалися такі різновиди сполучників сурядності:

1) розділові – повідомляється про несумісні явища або про ті, що почергово змінюються. Використовуються сполучники: або, чи, чи ... чи, чи то ... чи то, не то ... не то, то ... то. Напр.: *«Очевидно – ч. авторів так важко*

здався знаки гніт Московській (**чи урядовий, чи літературний?**), що навів його на думку зовсім односторонню і неправдиву...» [12, с. 7]; «...викинув на верх і друге питання (**або бодай його зарід, котрий швидко далі розвився**), питання національне» [12, с. 33];

2) зіставні – повідомляється про явища, які за своєї нетотожності допускають одне одного, співіснують. Можливі сполучники: а, сполучник-частка ж (же): «Правда, не один, знаючий діло (**а тільки для таких, думаю, і написана стаття**), знає вже давно, що воно так є, і знає навіть, чому воно так є...» [12, с. 6]; «...вони були синами убогого канцеляриста (**а той, в свою чергу, був сином убогого українського священика**), що, рано залишившись сиротами без батька й матері, якийсь час вели життя львівських вуличних хлопців...» [12, с. 43];

3) пояснювальні – говориться про тотожність двох ситуацій. Варіанти сполучників: тобто, цебто, себто, а саме, як-то: «От тим-то Драгоманов з часом, під впливом нових фактів, звільна обмежував її, з одного боку, на боротьбу проти усякої національної ексклюзивності, проти ширення національної ненависті і шовінізму, а з другого боку, признавав, що інтелігентна література на українській мові залежить від натуральної еволюції української нації і мусить повстати тоді, коли в ній настане потреба (**як ось тепер у Галичині**), та поки що основою літературної діяльності свідомих українців повинна бути література популярна, конечна для просвіти українських мас народних» [13, с. 257];

4) приєднувальні – вираження додаткового повідомлення, доповнення задля уточнення змісту (сполучники та й, і, та): «Він каже (**і справедливо**), що українська література під московським урядом не могла і не може добре розвиватися, дізнаючи всякого гніту...» [12, с. 7]; «Правда, говорячи про такі високі матерії, ми, крім Шевченка, не здибали нікого, кого б могли узяти за примір (**та й Шевченко – кожний чув у своїй совісті якось не підходив сюди, якось не «пасував, мов гранчасте до**

круглого), – і для того звичайно ставили за примір писателів чужих...» [12, с. 5].

У вставлених сполуках представлено такі типи сполучників підрядності:

1) з'ясувальні – вставлені сполуки залежать від слова, що вимагає з'ясування. Можливі сполучники: що, як, ніби, наче, неначе, щоб сполучник-частка чи, коли, мов, поки, аби, якби; сполучні слова: хто, що, де, куди, звідки, скільки, коли, чий, який, котрий, коли, як. Напр.: *«Тема справді дуже інтерна, та, на жаль, авторка не справилася з її літературної формою; оповідає прозу, з значенням особливостей якутського говору (як у Сєрошевського або у Тана) ця подія могла б робити гарний ефект; віршована передача д. Лесі Українки вийшла занадто довга, неясна, з повтореннями, многословна і не робить такого враження, якого б можна надіятися від самої теми»* [13, с. 174];

2) прикомпаративні – вставлені одиниці залежні від слова у формі вищого ступеня порівняння (компаратива). Варіанти вживаних сполучників: ніж, аніж, що – то, чим – тим. Напр.: *«Значить, хоча Львів і не є таким центром для наукової праці, якого би треба бажати (навіть не таким корисним, як Київ), та проте тут одинокі місце, де наукова праця може мати щиро-національний характер, де здобутків її не треба проводити в публіку краденим способом або фальшувати для угоди цензури»* [13, с. 362];

3) часу – вставлені конструкції вказують на часові відношення. Використовуються такі сполучники: коли, як, поки, доки, відколи, як тільки, тільки-но, тільки що, ледве, скоро, після того як, перед тим як, до того як, перш ніж, у той час як, відтоді як, з тих пір як тощо. Напр.: *«Бо я, панове, не промовець, але так мені здається... (Ледве стримуваний сміх серед товариства)»* [11, с. 51]; *« В батьковій кузні така вже настанова: хто прийде – сиди, говори, дійде до почастинки – й його не минуть, але як треба щось допомогти, батько без церемонії обертається до нього: «Ти-ти-ти,*

хло!» (*коли се хтось молодший*) або «Куме-куме! Ану-но, за молот!» [11, с. 357].

4) причини – вказують на причину того, про що повідомляється в основній частині. Використовуються такі сполучники: бо, тому що, оскільки, адже, через те що, завдяки тому що, на підставі того що, унаслідок того що, в силу того що, у зв'язку з тим що, тим більше що, позаяк. Напр.: *«Щоби поразити мене в саме серце, вбити насамперед морально, а потім фізично, – бо, очевидно, вони цього бажать!» – кидають клевету на мою жінку...»* [11, с. 199].

5) мети – у вставлених конструкціях автор інформує про бажаний наслідок передумови, зафіксованої в головному реченні. Варіанти сполучників: щоб, аби, для того щоб, задля того щоб, з тим щоб, щоби. Напр.: *«І, півколом обійшовши те місце, де сиділа пані Дреліхова з донькою й племінницею (щоб не проходити їм перед очима), Начко притиснувся до колони й став поблизу них на місце, звідки він не бачений ними, міг добре спостерігати всі рухи, всі слова Регіни»* [11, с. 65]

6) допустові – йдеться про підставу чи умову, всупереч якій відбувається дія головної частини. Використовуються як сполучники (хоч, хоча, хай, нехай, незважаючи на те що, дарма що, незалежно від того що, усупереч тому що), так і сполучні слова (хто не, що не, куди не, як не, де не). Напр.: *«Гриць поволі, нерадо піднявся зі свого топчана і, воркотячи щось під носом та проклинаючи подорожніх, що йому переривають і ту хвилину спокою (хоч та «хвилина» тяглася у нього звичайно цілу ніч і цілий день), поволікся поволі відмикати браму...»* [11, с. 288]; *«Сеся думка (попри другі, до котрих швидко дійдемо) тягнеться і доказується через цілу статтю, доказується множеством доказів...»* [12, с. 6]; *«Начко добре відчував і не міг сам перед собою заперечити (хоча жоден з них на розставанні ні слівцем про це не згадав), що цією причиною були ті нещирі й холодні стосунки, котрі запанували між ними після балу»* [11, с. 80];

7) порівняльні – у вставлених конструкціях висвітлюється порівняння з головною частиною. Варіанти сполучників: як, наче, мов, немов, неначе, мовби, немовби, буцім, просто як, так само як тощо. Напр.: *«Народовці, котрі вже звиш 15 літ клепчуть про «самостійність» (немовби се була річ така непевна, котру конче треба доказувати, або немовби хто відбирав їм її на силу), тим самим уже не хочуть чути про яку спеціально рутенську партію»* [12, с. 24].

Отже, для мови художніх і публіцистичних творів І. Франка притаманні три групи вставлених конструкцій: 1) одиниці, приєднані до базового речення без сполучних засобів (сполучників); 2) одиниці, приєднані до базового речення за допомогою сурядних сполучників; 3) одиниці, приєднані до базового речення за допомогою підрядних сполучників і сполучних слів, мета яких – уточнення, доповнення, оцінка певного питання чи явища. У творчості письменника переважають безсполучникові вставлені одиниці, а серед сполучникових – допустові сполучники підрядності. Відповідно до типу сполучника визначається роль вставленої сполуки в основному реченні.

Структурно-синтаксичні особливості вставлених конструкцій, фіксованих у творчості І. Франка, полягають у тому, що письменник послуговується не одним типом вставлених сполук. Автор вживає чотири різновиди сполучників сурядності: розділові, зіставні, пояснювальні й приєднувальні. Характерним є використання різних типів сполучників підрядності, зокрема: з'ясувальні, прикомпаративні, часу, причини, мети, допустові, порівняльні. Також у творах І. Франка широко представлені безсполучникові вставлені одиниці.

Таким чином, однією із головних ознак індивідуального стилю І. Франка є вставлені конструкції, оскільки вони є стилістичним засобом вираження додаткових зауважень, оцінок, характеристик, суджень оповідача та автора щодо певної події, явища чи предмета в художніх і публіцистичних текстах

І. Франка. У текстах письменника знаходимо ситуативні й суб'єктивно-оцінні вставлення. Ситуативні одиниці доповнюють і розширюють інформаційний план основного речення, а суб'єктивно-оцінні відображають ставлення автора до зображуваних подій і характерів.

Основна стилістична функція вставлень у творах письменника — створення двоплановості розповіді, завдяки чому з'являється членування на основний і додатковий плани висловлювання. І. Франко послуговується вставленими компонентами для вираження акцентування певних слів та художніх деталей, створення сатирично-іронічного ефекту, діалогізації та інтимізації тексту, емоційно-оцінних зауважень, стилізації авторської мови під розмовну, розвантаження складної реченнєвої структури і забезпечення лаконічності стилю тощо.

Для мови творів І. Франка характерні три групи вставлень: одиниці, приєднані до базового речення без сполучних засобів (сполучників); одиниці, приєднані до базового речення за допомогою сурядних сполучників; одиниці, приєднані до базового речення за допомогою підрядних сполучників і сполучних слів. Переважна більшість вставлених компонентів у творах письменника безсполучникові, однак сполучникові сполуки також представлені досить широко. Зокрема, письменник використовує чотири різновиди сполучників сурядності: розділові, зіставні, пояснювальні й приєднувальні, а також різні типи сполучників підрядності: з'ясувальні, прикомпаративні, часу, причини, мети, допустові, порівняльні.

ЛІТЕРАТУРА ДО ПІДРОЗДІЛУ 2.2

1. Березяньська В. Іван Франко і проблема становлення української наукової мови. *Проблеми гуманітарних наук*. Випуск 32. Філологія. 2013. С. 4–15. URL: http://ddpu.drohobych.net/filol_gum/wp-content/uploads/2016/04/2013_3.pdf.
2. Бондаренко О. Активізація вставлених конструкцій як інноваційний процес у сучасному українському синтаксисі. URL: http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/50-1/13.pdf.
3. Бунь О. А. Основні властивості текстових внесень в сучасній художній прозі. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. Серія «Філологія». Київ, 1997. Вип. 1. С. 43–52.
4. Висоцький А. В. З історії вивчення вставних і вставлених частин речення. *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. С. 218–223.
5. Галайбіда О. В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». URL: <http://www.lib.ua.net/diss/cont/353607.html>.
6. Галицько-руські приповідки: у 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.
7. Гнатюк Л. П. Українська мова. Особливості практичного застосування. Київ: Знання-Прес, 2006. 259 с.
8. Грещук В. Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови. *Вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Івано-Франківськ, 2007. С. 29–37.
9. Гримашевич Г. Концепція взаємодії літературної мови та діалектів у мовознавчій спадщині Івана Франка. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/15975/1/гримашевич.pdf>.
10. Дудик П. С. Стилїстика української мови: навч. посібник. Київ: Академія, 2005. 362 с.
11. Франко І. Я. Повісті. Львів: Каменярь, 1990. 368 с.
12. Франко І. Я. Твори в двадцяти томах. Т. XVI. Літературно-критичні статті. Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1955. 467 с.
13. Франко І. Я. Мозаїка: із творів, що не ввійшли до зібр. тв. у 50 т. / упор. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменярь, 2002. 432 с.

2.3. ПОЛІПРЕДИКАТИВНІ СИНТАКСИЧНІ СТРУКТУРИ З ПОСЛІДОВНОЮ ПІДРЯДНІСТЮ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ І. ФРАНКА: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

2.3.1. Граматико-функціональні особливості послідовної підрядності

Питання про складнопідрядні багатокомпонентні конструкції у сучасному мовознавстві не є достатньо вивченим. Перш за все це пов'язано з тим, що переважна більшість дослідників розглядають багатокомпонентні конструкції у межах елементарних складнопідрядних. Але дослідження таких вчених, як Г. Гаврилова, К. Шульжук, О. Кузьмич доводять думку, що такі конструкції мають певні особливості і їх не варто трактувати лише в межах звичайного складнопідрядного речення. К. Шульжук стверджує, що такі конструкції були «широковживаними у давньоруській, староросійській та староукраїнській мовах» [11, с. 302].

У сучасному мовознавстві є різні терміни для їх позначення. Зокрема М. Плющ пропонує називати їх «складними синтаксичними конструкціями» або «складними реченнями ускладненого типу» [3, с. 245]. А. Загнітко, І. Вихованець, Г. Гаврилова та П. Лекант називають такі конструкції «ускладненими складними реченнями», «поліпредикативними синтаксичними структурами» [2, с. 134]. Усі ці визначення функціонують паралельно і є синонімами.

Складні конструкції з послідовною підрядністю інколи називають включеннями. Це пояснюється тим, що підрядну частину другого ступеня ніби включено у підрядну першого ступеня. Термін «включення» фігурує у наукових дослідженнях М. Плющ, К. Шульжука, А. Загнітка.

Підтримуючи погляди К. Шульжука, вважаємо, що складні синтаксичні конструкції з послідовною підрядністю – це такі конструкції, в яких лише перша частина перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані головною частиною, а кожне наступне підрядне залежить від попереднього.

Класифікуючи складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, вчені беруть за основу різні критерії: кількість предикативних одиниць, характер зв'язку між компонентами, порядок розташування предикативних одиниць. Відповідно до цього, розрізняємо підрядні частини різних ступенів: першого, другого, третього тощо (залежно від кількості частин речення).

Серед складнопідрядних речень з послідовною підрядністю, виявлених в наукових працях І. Франка, виділяємо речення з різною кількістю складових частин: від двох до п'яти.

1. Речення з двоступеневою підрядністю: *«Буває такий противник, проти котрого остогидне чоловікові тривати в опозиції вже навіть поминувши те, що тая опозиція не приносить жодного позитку»* [6, с. 315]; *«Адже ж нам здається, що чоловічність знемагає не до того, щоб вбезпечити «щастя панське»?»* [4, с. 175]; *«Дякуймо Богу, що він з тим страшенним оруж'єм не взявся обробляти нашого мужика, котрого й так уже досить обробляють усілякі «теоретики і практики»* [4, с. 69]; *«Регіструємо і коментуємо голоси польських газет в тій справі для того, бо вони інтересують нас тим, що поляки, звичайно, не просивши ні в кого на те дозволу, стараються втягти і наш народ в свої плани»* [6, с. 344]; *«Він оповідає так, як би оповідала найзабобонніша баба, що свято вірить в існування таких демонів»* [9, с. 21]; *«Чи значать вони, що ми на основі тієї правомірності і святості нашої матері по смерті підемо до неба, в яким не буде ніякого терпіння?»* [9, с. 50]; *«Редакторство Гушалевичеве було невдатне, хоч і не потягло за собою таких матеріальних жертв, які не раз мусили поносити різніші галицько-руські редактори»* [9, с. 41]; *Маємо звістку, що Борис, син Володимирів, читав житіє В'ячеслава у хвилі, коли його вбивали убійці»* [6, с. 100]; *«Далі треба завважити, що Володимир не міг говорити про княжі суди, бо таких судів тоді при пануванні родового і сусідського (навіть не громадського) суду зовсім іще не було»* [6, с. 97].

2. Речення з триступеневою підрядністю: *«Наука і опит соединилися при тій галузі обов'язків, щоби поучити молодую матір, як має постулювати, щоби виховати своїх дітей на здорових, тілесно і морально розвитих, добрих, обществу полезних і щасливих людей»* [8, с. 563]; *«Назвати багатим властителя одного хутірця, який раз у раз жалується, що його задля його бідності розлучили з милою, яка задля «худоби» зводить у фантазії навіть завзяту боротьбу з чортом, се в усякім разі гіпербола»* [5, с. 58]; *«Тямлю ще дуже тоті блаженні часи, коли, бувало, зійдеться нас кілька гарячих патріотів і почнемо широку бесіду про літературу, її напрями, високі ідеали, котрі вона має вказувати чоловікові, про досконалість артистичної форми і про вплив, який має література на саму «передову часть суспільності»* [4, с. 10]; *«Від давен-давен констатують і показують руські газети, спираючись на совісний і ненастанний аналіз всіх польських праць і починань в Галичині, що браття наші поляки помимо таких многих і тяжких досвідів, які досі зібралися на полі «високої політики», яка не вилічилася ще зі своєї тяжкої недуги – мрій о політичній реставрації Польщі в давніх границях»* [6, с. 342]; *«А вивід сей такий, що наші партії – се свого роду фата моргана, оптична луда, котра обом сторонам показує різниці, котрих у дійсності майже зовсім нема»* [4, с. 82]; *«Справді, не знати, що тут говорити про неадаптованість народної говірки, що з миші, яка покуштує свяченої паски, робиться лилик»* [9, с. 52]; *«Він оповідає так, як хитрий дячок або давній темний піп, що піддержує народні забобони навмисно на те, щоб використовувати їх для своєї кишені»* [9, с. 21].

3. Речення з чотириступеневою підрядністю: *«Загальнорозширена думка, що Франція – край демократичних порядків, котрі особливо ясно визначаються в тім, що земля, поділена на дрібні частки, знаходиться переважно в руках рільників-хліборобів, що обробляють її при помочі найманих робітників»* [4, с. 54]; *«Дійсно, стаття д. Ковалевича «Про мужиків у Франції» – се такий курйозум, така мішанина суперечних понять та*

фальшив, що про неї не варто б і слова сказати, коли б не важність самого предмета і те, що сама газета, котра минушого року так «сокрушала» цінні розвідки тепер заманіфестувала свою наукову часть такою мізеротою» [4, с. 63]; «То й не диво ж, що перероджується народ український, якого важка доля згинає сильну спину, що перенесла на собі тверді ярма, які були у власних князів, татар, ляхів та кріпацтва» [4, с. 70]; «В тій же «Зірці» находимо відзив покійного Володимира Навроцького, котрий виражається про той стих, що, хоч ім'я його автора знане вже і цінне в руській літературі, то предсі сей стих подобається йому ліпше, ніж всі інші, печатані досі твори Данкевича» [6, с. 349]; «Шаблонові погляди, шаблонові фрази, незугарне віршування – можливо, що в глибині душі Гушалевич був невдоволений із тих своїх віршів, бо бажав утворити собі такий закуток, де міг друкувати те, що йому любо, не піддаючи своїх творів чужій цензурі» [9, с. 34]; «Згадка про походження половців наводить автора на думку, що вони належать до тих нечистих колін, про які говорить Мефодій Патарський, що біг перед кінцем світу з-за гір, де його заклепав Александр Македонський» [7, с. 90]; «А се знов пригадує йому оповідання новгородця Гуряти Роговича про плем'я угра або югра, що сидить на півночі за горою, в якій просічене мале віконце, крізь яке ті заклепані люди просять заліза, бо за се дають дорогі хутра» [7, с. 90].

4. Зрідка трапляються речення з п'ятиступеневою підрядністю: «В Галичині се була пора, коли бачилось, що запанує тип «рутенця, себто русина», що, знеохочений варами про народність, про Шевченка, про язик і драгомановські ідеї, вмиває руки від усього, бо не хоче знати нічого поза чорно-жовтими стовпами, що відмежовують Галичину від Росії» [5, с. 475]; «Не даймо обманутися заманливим підхлібством, котрим хотів би хтось в рішучій хвилі впрягти нас в супряж своїх власних інтересів і в тій цілі тепер, коли погроза висить над землею, підлецується до нас, щоб ми, які не призвичні до того, що могли докладно зорієнтуватися у власній хаті, обчислитися з

власними силами, остались безсильними або неприготованими в рішучій хвилі» [5, с. 170].

Складних конструкцій з більшою кількістю послідовних підрядних частин в наукових текстах І. Франка не виявлено, бо в значних за складом реченнях, в яких одна частина взаємодоповнює іншу, надзвичайно важко як формулювати автору, так і сприймати читачу. З цього приводу К. Шульжук слушно зауважує: «Багаторазове включення підпорядкованих речень вимагає все більшої і більшої складної переробки інформації. Для розшифрування цієї конструкції необхідно загальмувати передчасне судження і об'єднати елементи, що далеко перебувають один від одного» [11, с. 312].

Таким чином, в наукових текстах І. Франка функціонують речення з різною кількістю предикативних одиниць – від двох до п'яти. Найпоширенішими є конструкції з двоступеневою підрядністю; наявні речення з п'ятиступеневою підрядністю. Конструкцій з більшою кількістю складових частин виявлено не було.

Беручи за основний критерій класифікації засоби зв'язку між компонентами, К. Шульжук пропонує поділяти складнопідрядні речення на «сполучникові, сполучнослівні та сполучниково-сполучнослівні» [11, с. 314]. Проаналізуємо цей граматичний критерій на матеріалі творів І. Франка.

Сполучникові конструкції характеризуються використанням різних сполучників. Ф. Жилко зауважує, що «функціонування однакових сполучників в одному реченні – рідкісне явище» [1, с. 22]. Але К. Шульжук висуває думку про те, що іноді у складнопідрядних реченнях таке простежується, але «переважно обмежується поліфункціональним сполучником *«що»*» [11, с. 314]. У наукових працях І. Франка прикладом можуть бути такі речення: *«Що до самого Івана Екзарха знаємо хіба те, що він ще за панування Бориса виступає на літературне поле з одною проповіддю і вже тут згадує, що Дукс наклоняв його до літературної праці»* [10, с. 50]; *«Свою думку проводить чесний автор насамперед через історію нашої*

давньої церковно-схоластичної літератури і бачить, **що** вона могла бути спільна обом народам іменно тому, **що** була церковно-схоластична, т.є чужа одному й другому народові» [4, с. 8].

Сполучнослівні конструкції характеризуються тим, що підрядні частини такого речення містять різні сполучні слова. Наприклад: «Відповіддю на сю екскомуніку було посланіє Ставронігії до царгородського патріарха з дня 28 мая 1586 р. з долученими до нього «Вопросами» пера Рогатинця, **де** він у формі питань до патріарха становить такі квестії, **що**, очевидно, були тою виною, за **яку** екскомунікував його єпископ» [10, с. 251]; «В очі знов пхається мізерія краю і замість шумних самосхвальних бесід рве нам у вуха гірка нужда нашої землі, з **котрої** зняли святочну одежу, **що** покривала вчора перед світом бруди і лахи» [6, с. 339]; «Від Самона автор «Libellusa» перескакує відразу в IX вік і згадує про ватажка хорутанців Борута, **який** запросив баварців на поміч проти напад гуннів, **що** жили ще тоді за Дунаєм в Угорщині» [10, с. 23]; «Пчола» мав бути тим тихим закутком, **куди** б доходив шум політики, **яка** починалася робитися невідгидним та небезпечним ремеслом» [9, с. 34];

У деяких конструкціях з послідовною підрядністю паралельно функціонують омонімічні сполучні слова. Це переважно речення, у яких підрядні усіх ступенів однофункціональні, переважно присубстантивно-атрибутивні. Найпоширенішими сполучними словами є слова «що», «який», «котрий». Необхідно зауважити, що одним із особливостей авторського ідіостилю І. Франка є часте вживання сполучних слів «який» і «що». Наприклад, «Подібну тенденцію бачимо у Константина, єпископа болгарського, **якого** донедавна вважали за моравинина з роду, **що** був одним з учеників Мефодієвих, **що** в числі «сімопочетників» у р. 866 прибув до Болгарії» [10, с. 47]; «Перший виступив з обороною того синоду і його легальності непрошений адвокат Петро Скарга, **який** не завагався обкинути клеветами та лайкою опозиційну партію, **що** протестувала проти синоду як проти нелегального» [10, с. 230]; «Ще інтересніше послухати віщування пророка

Єноха, **що** був живцем у небі і там читав всесвітню книгу, **в якій** для власного вжитку пана Бога записано всі секрети сього світу» [10, с. 159]; «Та далеко важніше значення мають ті численні рукописи X-XI віків, **що** зберегли для нас Константинові та Мефодієві переклади церковних книг, **що** являються для нашого часу живими свідками того великого культурного впливу, **який** мала діяльність солунських братів на Слов'янину» [10, с. 40]; «У Болгарії появляється секта богомилів, **яка** на практиці відкидає усю церковну організацію, духовенство, ієрархію, головний орган тої освіти, **яка** ширилася при допомозі духовенства, перекладених ним книг та усних поучень» [10, с. 56]; «Д. Цухлев наводить кілька слів Григорія Богослова, **що** потім ввійшли в староруську збірку «Тринадцяти слів Григорія Богослова», про **які** буде бесіда в історії староруського письменства» [10, с. 56].

Сполучниково-сполучнословні конструкції характеризуються наявністю різних комбінацій сполучників і сполучних слів. Наприклад, «Важне те, **що** вона нав'язує свою полеміку до писань Мелетія Пуги, патріарха александрійського, **який** публікував їх на Русі спеціально проти уніатів» [10, с. 265]; «Археологічні розкопки, свідоцтва чужинців, пам'ятки нашої людової традиції показують нам, **що** наші предки на початку своєї історичної ери стояли вже на досить високім ступні цивілізації, **бо** займались рільництвом, рибальством, жили родами, **якого** межі раз у раз розширялися в міру приросту родини й робочої сили» [10, с. 93]; «Та по тридневій битві під Вогастібургом Самон поразив франків, гнався за недобитками аж до Тюрінгії, **яку** сильно спустошив, **бо** відірвав від короля плем'я сербів, **що** досі корилося йому під проводом свого князя Дервана» [10, с. 23]; «Імпульс вийшов від цісаря Йосифа II, **який** завів руські студії на львівському університеті, **що** «не принесли пожадамого пожитку», **бо** борзо переменені стали» [10, с. 21]; «Першим літературним виразом того змагання була александрійська школа, **що** причинилася немало до вироблення ідей і напрямків, **які** три століття пізніше мали запанувати в цілій греко-римській

суспільності, щоб довести остаточно до повного перевороту старовинного світогляду» [10, с. 11]; «Стикаючись з селянином, наш інтелігент аж надто часто приходив у таке положення, **що** мусить відчувати глибоку різницю між тим способом ведення розмови, до **якого** привела його школа та важкий тогочасний розвій життя, **якого** держиться мужик» [5, с. 8]; «Ми згадали, **що** вже в IX віці на Русі у князів мусили бути сховки, **де** зберігалися папери, державні договори тощо» [10, с. 81]; «Сміємо сказати, **що** звісна нам більша часть зібраних досі дум і пісень народних, **якими** д. Куліш називає всі наші пісні ми не стрічали» [4, с. 168]; «Знаємо лише глухо (прим. з оповідань покійного Борискевича та деяких натяків у тодішніх публікаціях), **що** в тодішнім святотюрським таборі не все йшло так, **як би** могло здаватися» [9, с. 29]; «Чи значать вони, **що** ми на основі тієї правомірності і святості нашої матері по смерті підемо до неба, **в яким** не буде ніякого терпіння» [9, с. 50]; «Ну, провадивши кілька літ описане вище балагульське життя, Шашкевич не потребував починати пити аж по повороті з Києва, **бо** ж значна часть балагульських дивацтв була тут, **де** манія ходити та їздити голо в білий день пояснюється алкоголізмом» [9, с. 134]; «Він оповідає так, **як** хитрий дячок або давній темний піп, **коли** піддержує народні забобони навмисне на те, щоб використовувати їх для своєї кишені» [9, с. 21].

Одним із різновидів речень, які функціонують у науковій мові І. Франка, є речення, підрядні частини якого поєднуються між собою омонімічними сполучником та сполучним словом. Головним чином це сполучник «що» та сполучне слово «що». Наприклад, «В усякім разі інтересний документ нашої культури важніший тим, **що** буде нам потрібний до зрозуміння тої спеціальної школярської поезії, **що** розвилася в наших школах у XVII віці» [10, с. 242]; «Та лікар почав дошукуватися джерела і відкрив, **що** ся служниця перед кількома роками служила в одного пастора, **що** послуговував у церкві св. Гліба» [8, с. 62]; «У мене є два-три знайомі, **що** з великим зацікавленням дожидають кожного нового випуску сеї хронічної

*епопеї і хваляться мені, **що** завдячують її лектурі дуже веселі хвилі» [5, с. 21]; «Нема сумніву, **що** в тім же дев'ятім віці у нас робилися вже на полях книжок або на окремих листках перші літописні записки, **що** потім увійшли в Початкову літопись» [10, с. 65]; «Відсилаючи цікавих до подрібного розбору сеї замітної бібліографічної праці до екскурсу II, зазначую тут лише загально, **що**, незважаючи на свій інтернаціональний характер, ся бібліографія має виразний південноруський характер, **що** був подиктований тим духом, **що** відчував уже тоді органічний зв'язок старого південноруського письменства з грековізантійським, староболгарським, моравопанноським» [10, с. 19]; «Найбільша часть дійшла до того, **що** посідає лиш того ґрунту, **що** під хатою» [4, с. 63];*

Таким чином, за характером зв'язку між компонентами у мовотворчості І. Франка виділяємо сполучникові, сполучнослівні та сполучниково-сполучнослівні конструкції. Сполучникові конструкції характеризуються використанням різних сполучників; сполучнослівні конструкції – вживанням сполучних слів для зв'язку частин речення. Сполучниково-сполучнослівні конструкції є найпоширенішими; для поєднання частин речення використовуються паралельно як сполучники, так і сполучні слова. Окрім того, одним із різновидів є речення, у яких паралельно функціонують омонімічні сполучники та сполучні слова.

2.3.2. Функціональні різновиди складних синтаксичних конструкцій із послідовною підрядністю

За функціональним різновидом у наукових працях І. Франка вживаються такі складні синтаксичні конструкції з послідовною підрядністю, в яких комбінуються присубстантивно-атрибутивні, з'ясувальні та обставинні відношення. Серед обставинних відношень переважають такі:

- мети: *«А особливо старайся пов'язати між тими частковими місцевими організаціями порозуміння, **щоб** вони знали о всім, що робиться в*

других селах і містах нашого краю» [7, с. 318]; «Золя надумав збудувати великий канал, **щоб** налягати на міську раду, ворушити міщанство, що від віків задовольнялося трьома літепльними криницями» [9, с. 276]; «До того собору, як відомо, не дійшло, бо патріарх виміг на Балабані, **щоб** ізняв із львівських міщан кинений на них інтердикт, доки сам він не розсудить сеї справи» [10, с. 252]; «Не треба багато міркувати, **щоб** переконатись, що сей устав – пізній фальсифікат» [10, с. 97]; «Він – провідник, що докоряє іншим, **щоб** по змозі не вразити нікого з присутніх» [9, с. 17].

- місця в комбінації з іншими відношеннями: «А чи треба додавати, що там, **де** треба було показати твердість і енергію, **яка** насичувала їх серця, вони показали лише бездушність та нікчемну якість» [9, с. 130]; «Там, **де** шукали своєї слави в зручній підступі, **що** мусив затерти правдиве почуття честі» [9, с. 131]; «Такі купи і кавальдаки збиралися, звичайно, у якогось багатого панича, **де** забава починалася від перегонів і полювання, **які** продовжувалися явною безсоромністю і голосною розпустою» [9, с. 129]; «Лиха доля змусила нас виростати і вчитися там в краю, **де** завдяки шляхетському режимові наука виражається небезпечним оружжям, **якого** не слід давати в руки суспільності, **в якому** шкільне навчання в самому роді затруєне конфесійними, політичними та національними пересудами, **що** лежить в основі західноєвропейського шкільництва» [7, с. 408]; «І подумати собі, **як** би то інакше була зложилася людська історія, **якби** тодішні римляни та греки, йдучи за вказівкою тої агави, пустились би шукати берега там, **де** вона росла, переплили б океан та добралися до Америки» [7, с. 309].

- умови в комбінації з іншими відношеннями: «**Коли** вірити змістові, поданому д-ром Копачем із промови д. Глушкевича, то ми мали би в тій промові добрий знак того, **як** наші молоді москвофіли розуміють «ідейність» [7, с. 416]; «Справді, поступовість неабияка, **коли** згадаєш, **що** батьки тих самих поступовців довгі десятиліття на своїм прапорі мали азбуку» [7, с. 415]; «Хіба в одному випадку, **коли** люди самі остентаційно видавали

себе «русскими» потім показувалося, **що** вони «русской мови не вміли» [7, с. 413]; «Деякі грозили, **що** скинуться передплати, **коли** редакція буде давати їм такі речі» [8, с. 283]; «В своїй книжці Золя висказав думку, **що** розв'язка була б далеко поетичніша і глибше б порушала б читача, **коли** б не людська справедливість, **що** нівечила щастя закоханих так, **що** вони мушили б загинути з самої гризоти сумління» [10, с. 284].

- часу в комбінації з іншими відношеннями: «Перші сліди таких нарікань польських на руську реакційність маємо ще з 1836 року, **коли** то перші проповідники нашого народного відродження під проводом Маркіяна Шашкевича осмілилися в очі польським революційним конспіраторам-демократам сказати, **що** «Rus i Polska, to nie wszystko jedno» [8, с. 349]; «Далеко ближчим правди видається мені Карвицький, кажучи, **що** уряд зовсім не вважав їх небезпечними, **коли** кого з них доводилось арештовувати» [9, с. 131]; «Не трба забувати, **що** Конарський прибув до Росії 1836 року, **коли** балагульство було частиною Конарщини» [9, с. 128]; «Величезні труднощі тої задачі стануть Вам ясно перед очима, **коли** подумаєте про той стан, у **якій** застає Україну нова доба» [7, с. 404].

- причини в комбінації з іншими відношеннями: «Так само далеке від правди й тото твердження «вченого семінариста», **що** тепер чудів не потрібно, **бо** віра християнська перемогла поганство» [4, с. 207]; «Зanedбаного матірнього виховання не заступить ніколи навіть тяжкая школа життя, **бо** ніт підстави, **на котрій** мусить розвиватися характер, чувство, сила і красота» [8, с. 563]; «Значить, ніщо й доказувати самостійність і потребу самостійності, **бо** вона доказана самим тим фактом, **що** так є і інакше бути не може» [4, с. 10]; «При такій оглядці стрічається багато труднощі, **бо** в статичних обрахунках французьких писателів такі суперечки і несхідності цифр, **що** наразі годі в них ладу дійти» [4, с. 72]; «Ну, провадивши кілька літ описане вище балагульське життя, Шашкевич не потребував починати пити аж по повероті з Києва, **бо** ж

значна частина балагульських дивацтв була тут, **де** манія ходити голо в білий день пояснюється алкоголізмом» [9, с. 134]; «А переді ж очевидна річ, **що** слабшого вибрати на меншості опертися не може, **бо** більшість могла б його в кожній хвилині звалити» [6, с. 308]; «Се суд зовсім недоречний, **бо** ж тут полеміка зовсім йшла не о такі питання, **які** можна було рішати вченістю» [10, с. 227]; «Заклучена синодом Берестейським 1596 р. унія назвала багату літературу догматично-полемічною, **бо** вона в високій мірі є політичною, **бо** в ній порушено багато сучасних політичних питань» [10, с. 230].

- допусту в комбінації з іншими відношеннями: «України без близького зв'язку з Росією він не міг уявити собі, **хоч** годі заперечити, **що** його погляди на границі обласної і національної автономії підлягали з часом змінам на користь національного принципу» [7, с. 430]; «Взагалі, треба нам то твердо тямити, **що** політика рахування на яку-небудь чужу, случайну поміч не єсть політикою розумних людей, **котрі**, тонучи, хапаються за трісочку, **хоч** знають, **що** трісочка не здужає їх врятувати» [7, с. 308]; «Чи знає д. Глушкевич, **що** той московський месія зі своєю «проповіддю непротивлення злу» виявляється могутнім союзником російського деспотизму, **хоч** як і остро іноді критикує його поодинокі ділання» [6, с. 417]; «Комплекс здобутків матеріальної культури, **який** виявляє себе в витворенні певного цивілізаційного типу, являється настільки цінним і коштовним, **що** й люди нижчих типів не раз на широких просторах помалу засвоюють його, **хоч** не помагали до ого витворення» [10, с. 9].

Однією з особливостей складних синтаксичних конструкцій з послідовною підрядністю в наукових творах І. Франка є їх ускладнення:

- однорідними членами: «Так, винні й писателі, **бо** вони, самі відірвані від життя, самі, потерявши вчуття правди, совісті, самі вибивши собі з голови обов'язок до щирої праці, рік поза рік **труять** читаючу громаду каламутним багном, **одурюють** голови, **засліплюють** молоді очі, **відбивають** у других охоту до праці, **роблять** їх такими ж скопцями моральними та слизняками,

як і самі вони» [4, с. 158]; «І се було джерело того огню, яким він сам усе своє життя **горів та яснів, писав, полемізував, кореспондував**, з нечуваною у нас інтенсивністю на всі боки **розкидав** сімена свого багатого духу, надіючися ввести й свою плодючу течійку в широку течію нашого національного і з тим загальнолюдського розвою» [7, с. 431]; «Та не треба забувати, що обік тої різnorodності місцевих обставин дуже важну роль грає також обміна, яка переносить, однакові **предмети, вірування, обряди і життєві форми, витвори** рук і духу з одного місця на друге» [10, с. 9]; «У цей час він написав цілий ряд прекрасних творів, яких сміливо висміює і картає **пороки** свого часу, **забобони** народу, **обман** ворожбитів та жерців і взагалі всю **брехню і облуду**, яка служила для обдурювання мас і приховування правди» [7, с. 8];

- вставними словами: «Надіємось, що чей же ніхто не осудить нас за те, що ми тут, **може**, надто остро, надто різко говорили про такого віком і працею поважного чоловіка, як д. Куліш» [4, с. 179]; «Я знаю таких, у котрих були цілі книжечки «безштанин», які записані з уст О. Баревича під час годин шкільних, і не можу не навести тут кількох проб директорських дотепів, котрі, **однако**, не зовсім могли підносити гідність, замишування до школи і до науки в ученика» [8, с. 14]; «І тут, **одначе**, поділ не буде зовсім докладний, бо ми ж знаємо, що витвори наукового, розумового думання, звичайно, не обходяться без праці чуття та фантазії» [10, с. 8].

Отже, серед складнопідрядних речень з послідовною підрядністю у науковому дискурсі І. Франка найпоширенішими є структури з двоступеневою, триступеневою та чотириступеневою підрядністю. Якщо за основний критерій класифікації речень брати засоби зв'язку, то частотними є усі різновиди складнопідрядних речень з послідовною підрядністю: сполучникові, сполучнослівні та сполучниково-сполучнослівні. За функціональним різновидом у науковій мові І. Франка найбільш поширеними є присубстантивно-атрибутивні речення. Серед обставинних

речень найчастіше вживаними є підрядні мети, місця, часу, умови та допусту в комбінації з іншими типами синтаксичних відношень. Складні конструкції з послідовною підрядністю часто ускладнені вставними словами та однорідними членами речення.

ЛІТЕРАТУРА ДО ПІДРОЗДІЛУ 2.3

1. Жилко Ф. Т. Роль Івана Франка в історії української літературної мови. *Українська мова в школі*. 1956. № 3. С. 18–26.
2. Мойсієнко А. К. Сучасна українська мова: Синтаксис: підручник / [А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.]; за ред. А. К. Мойсієнка. Київ: Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2013. 238 с.
3. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: підручник. 7 вид., стереотипне. Київ: Вища школа, 2009. 430 с.
4. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 26. 456 с.
5. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 37. 685 с.
6. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 46. 567 с.
7. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 45. 618 с.
8. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 53. 617 с.
9. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 35. 517 с.
10. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 40. 565 с.
11. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Академія, 2004. 397 с.

РОЗДІЛ 3

ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА МАТЕРІАЛІ МОВОТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА

3.1. Тренувальні вправи для 9 класу на тему «Вставлені конструкції» (на матеріалі творчості І. Франка)

На початковому етапі уроку, під час актуалізації опорних знань учнів, доцільно буде повторити вивчений попередній матеріал з теми «Вставні слова». Вже на наступному етапі «Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми й мети роботи» необхідно виконати практичну роботу.

Вправа 1. Порівняйте подані пари речень І. Франка. Скажіть, чим вони подібні та чим різняться.

1. *«Біля столу стояло друге крісло з поручням. / Біля столу стояло друге крісло з поручням – його крісло»* [1, с. 144].

2. *«Затремтів старий, поблід ще більше, як звично і, попрощавшись, пішов, підтримуваний черговим конвоїром. / Затремтів старий, поблід ще більше, як звично (майже рік уже не викликали його до судді!) і, попрощавшись, пішов, підтримуваний черговим конвоїром»* [1, с. 27].

3. *«Юрба розбилася на групки, і всі вони йшли собі вільно, не слухаючи, не слухаючи жодної команди, тим більше, що Стефко, навантажений значним залишком картоплі, ішов аж позаду. / Юрба розбилася на групки, і всі вони йшли собі вільно, не слухаючи, не слухаючи жодної команди, тим більше, що Стефко, навантажений значним залишком картоплі (знадобиться на завтрашній голодний день), ішов аж позаду»* [1, с. 11].

4. *«Ми, шляхта, піднесли тебе вгору, на нас ти заробив своє багатство, а тепер кого ви беретеся захищати! / Ми, шляхта, піднесли тебе вгору, на нас ти заробив своє багатство (бо ти ж таки заробив його, цього не можна заперечити), а тепер кого ви беретеся захищати!»* [1, с. 60].

5. *«Але і тут бачимо у молодой невістки різке заявлення своєї особистої непідлегливості: вона зуб за зуб відгризається від докорів старої свекрухи, і хоч не відкидається ніякої роботи, яку їй загадує свекруха – (се навело б на ню закид лінивства і дармоїдства – як звісно, у наших мужиків найтяжчий і найсоромніший закид, які можна зробити «господарській дитині») – то на її докірливі слова має і вона свої слова / Але і тут бачимо у молодой невістки різке заявлення своєї особистої непідлегливості: вона зуб за зуб відгризається від докорів старої свекрухи, і хоч не відкидається ніякої*

роботи, яку їй загадує свекруха – то на її докірливі слова має і вона свої слова» [2, с. 65].

6. «Поганий економічний порядок невдержимою силою пре нашого мужика – особливо біднішого – до п'янства / Поганий економічний порядок невдержимою силою пре нашого мужика до п'янства» [2, с. 68].

7. «Опісля вона знайде і інші виходи, інші спроби рятунку – ми побачимо які / Опісля вона знайде і інші виходи, інші спроби рятунку» [2, с. 70].

8. «Але случаї такі – к честі нашого жіноцтва сказати – дуже рідкі, а ще рідші подібні пісні, та й хто знає, чи не зложені вони хоч попасти самими мужиками, котрі хотіли би забрати в свої руки якнайбільшу владу над своїми жінками / Але случаї такі дуже рідкі, а ще рідші подібні пісні, та й хто знає, чи не зложені вони хоч попасти самими мужиками, котрі хотіли би забрати в свої руки якнайбільшу владу над своїми жінками» [2, с. 71].

9. «Поганий економічний порядок розсорує чимраз дужче родинне життя нашого (та й то не лишень нашого) народу / Поганий економічний порядок розсорує чимраз дужче родинне життя нашого народу» [2, с. 72].

10. «Але в піснях бродячих, котрі спільні русинам з другими народами, родичів показують прямо жорстокими проти замужньої доньки: батько і мати, брати сестри ще і направляють зятя, щоби бив жінку і наломлював її після своєї уподоби, і ніхто не обстає за нею, хіба тільки молода невістка (в другім варіанті брат), котра боїться, щоби і їй не було так само / Але в піснях бродячих, котрі спільні русинам з другими народами, родичів показують прямо жорстокими проти замужньої доньки: батько і мати, брати сестри ще і направляють зятя, щоби бив жінку і наломлював її після своєї уподоби, і ніхто не обстає за нею, хіба тільки молода невістка, котра боїться, щоби і їй не було так само» [59, с. 79].

11. «Ось тота пісня (змінюєм тільки недолугий правопис Головацького) / Ось тота пісня» [2, с. 81].

12. «За тим самим промовляє і те, що пісня така невироблена, оповідання уриване, переплетене (не раз, просто таки для вірша) нічого не значущим рішенням, особливо в початку, - що все, переходячи з уст в уста, згладжується, поповнюється і закругляється / За тим самим промовляє і те, що пісня така невироблена, оповідання уриване, переплетене нічого не значущим рішенням, особливо в початку, - що все, переходячи з уст в уста, згладжується, поповнюється і закругляється» [2, с. 87].

13. «Аж коли на ту гідність іменовано Яхимовича, чоловіка з непослідньою світською наукою (обіг доктора теології був він також доктором філософії), заблисли в семінарії кращі хвилі / Аж коли на ту гідність іменовано Яхимовича, чоловіка з непослідньою світською наукою, заблисли в семінарії кращі хвилі» [2, с. 93].

14. «Бо не тільки що не заборонював такої невинної розвивки, як ті імпровізовані діалоги (напр., між хлопом і євреєм, між торговцем і хлопом на

ярмарці), але сам з свого боку дав овчок до устоювання правдивих представлень театральних / Бо не тільки що не заборонював такої невинної розвідки, як ті імпровізовані діалоги, але сам з свого боку дав овчок до устоювання правдивих представлень театральних » [2, с. 93].

На наступному етапі «Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу» під пояснення вчителем нового матеріалу доцільно буде виконати вправи на засвоєння знань.

Вправа 2. Спишіть речення І. Франка. Поясніть, яку роль виконують вставлені конструкції.

1. «Ось тут перед нами (він показав на підсудних), ви бачите перші брили викинуті тим вулканом» [1, с. 102]. 2. «Пані Деліхова й на цей раз простягла руку допомоги й забрала Регіну до себе через півроку після смерті матері (тітці, звичайно, не було смішно)» [1, с. 74]. 3. «Зрештою, пан радник був відомим своєю слабкістю виголошувати тости і ще більшою слабкістю стилізування тих тостів, але сьогодні (таким був загальний голос громадської думки) він сам себе перевершив» [1, с. 51]. 4. «Вони ввійшли довгою низкою, в довгих полотняних убраннях, вихудлі, зжовклі, змучені довгим, майже дев'ятимісячним попереднім тюремним слідством, і сіли на лавах – двадцять чоловіків та три жінки» [1, с. 99]. 5. «Але йому не так йдеться про те, аби мене повісили – він добра людина! – скільки про те, аби знайти ті гроші, які забрано» [1, с. 32]. 6. «Не скажу тобі, що ця шляхетність зворушила мене до сліз (плакати я не вмю), але посміявсь я над нею від щирого серця» [1, с. 119]. 7. «З іншомовних романів у «Бібліотеці «Діла» з'явилися переклади «Преступление и наказание» Достоевського, «Обломов» Гончарова (з невдалими скороченнями) та «Низини» Ожешкової» [2, с. 131]. 8. «Чи не чував ніколи, що німецький філософ Готман (той самий, що видумав київське князівство) видумав також слово «ausrotten», як квінтесенцію поступовання уряду німецького з поляками» [2, с. 135]. 9. «Єпископи, головним чином Холмі, за добру плату висвячували на сільських попів людей, які ледве вміли читати і не розуміли того, що читають (церковною мовою); ці люди не розумово, ні морально не були підготовлені до релігійного проводу» [2, с. 142]. 10. «Врешті губернатор пропонує митрополитові, на випадок, якби він був з цим незгодний, подумати принаймні, «чи не краще було б книжки, написані українською народною мовою (бо це про церковну тут не може бути й мови), друкувати латинськими літерами» [2, с. 150]. 11. «Пішли в непам'ять і забуття давні проекти цього світлого монаха – цілковитого скасування панщини і заміни її чинишем (оброком)» [2, с. 152].

Після опрацювання теоретичного матеріалу в підручнику доцільно буде використовувати такі вправи:

Вправа 3. Спишіть речення І. Франка. Поясніть, чим виділяються вставні конструкції. З'ясуйте, в якій позиції вони знаходяться.

1. *«Ще, як на біду, десь там чорт надніс нашу стару (так вони називали свою матір)»* [1, с. 279]. 2. *«В твоїх очах – зорі моєї долі, а ті зорі (і в цьому я не сумніваюся) завжди світитимуть мені так ясно, так чудово, як тепер»* [1, с. 139]. 3. *«Його славний рід на ним кінчився, його будуча задача – боронити Підгір'я від наїзників – зчезла так, як те полум'я в глибині темного небозводу»* [1, с. 329]. 4. *«Прошу кожного з вас написати собі рахунок аж до кінця місяця – пан адміністратор виплатить»* [1, с. 126]. 5. *«Нараз у те непорушне колесо всунувся – ніхто не бачив відки – високий, сивий, як голуб, старець»* [1, с. 322]. 6. *«Йому здавалося, що постанова – помститися завтра на змовлених на його згубу офіцерах – додала йому сили і певності»* [1, с. 200]. 7. *«Та, незважаючи на позірну добродушність, це була людина дуже сувора до будь-яких провин своїх підлеглих – в'язнів чи стражників – і незвично пунктуальна й сумна у виконанні обов'язків своєї важкої служби»* [1, с. 18]. 8. *«Сказавши це, ключник вийшов і замкнув двері – спочатку на засув, а потім ще й на замок, що висів на масивній клямці»* [1, с. 21]. 9. *«Начко добре відчував і не міг сам перед собою заперечити (хоча жоден з них на розтаванні й слівцем про це не згадав), що цією причиною були ті нещирі й холодні стосунки, котрі запанували між ними після балу»* [1, с. 80]. 10. *«Бо я, панове, не промовець, але так мені здається... (Ледве стриманий сміх серед товариства)»* [1, с. 51]. 11. *«Долітали до нас – незважаючи на китайський мур австрійської цензури і Священного союзу – думки й основні лозунги великої французької революції»* [2, с. 156]. 12. *«Лиш раз іще в тім довгім сумнім життю вигнання блисло для мене щастя, та, - божжа воля – воно зараз и погасло!»* [1, с. 276]. 13. *«От я прочитав на початку другої сьогорічної книжки «Літературної правди» статтю, мабуть, програмової редакції (без підпису автора), і – чи повірите? – побачив у ній майже око в око все те, що ми колись-то балакали про літературні «принципи» і «ідеали»* [2, с. 6]. 14. *«Я не стану вам говорити, які милі спомини викликала в моїй голові тота стаття (вона при тім написана дуже гарно, видно, вийшла з-під пера деякого з наших поважніших літералів і читається дуже любо), але розповім вам коротенько її зміст»* [2, с. 6].

Вправа 4. Запишіть речення І. Франка. Визначте в них вставлені конструкції.

1. *«Гріх, як відомо, се слабість моральна, а до пізнання правди потрібно, щоби розумові (інтелекту) сили були здорові і досить розвинені, - значить, слабість моральна тут зовсім ні при чім»* [2, с. 49]. 2. *«Не тільки віра поганська (а властиво тисячні віри поганські) були поставлені людьми, але так і всякі другі віри, а між ними християнська»* [2, с. 48]. 3. *«До віри в одного бога (монотеїзму) доходили многі поганці (Сократ, Платон, Цицерон);*

вона, як показують новіші дослід, була предметом таємних наук релігійних (містерій) а Єгипті й Греції» » [2, с. 48]. 4. «Автор статті (так, як і ми колись у своїх бесідах) ставить на вступі перше незмінне і вічне правило, - чини, догму, а іменно, що Україна і Московщина не можуть мати спільної літератури» [2, с. 6]. 5. «Розуміється, се послідне вона може робити різними способами: то вліяючи на розум і переконання (реалісти французькі), то на чуття (Діккенс, Дженкінс і більша часть реалістів російських, так само із наших Марко Вовчок і Федькович)» [2, с. 13]. 6. «Жадаєте від мене, дорогі браття, аналіз галицької інтелігенції на підставі тих фактів і тих документів публічних (видань, газет), котрі всім звісні і кожному доступні» [2, с. 23]. 7. «Наша інтелігенція, на своє нещастя, вчепилася іменно за те друге питання, а питання економічні, викликані 1848 роком, лишила зовсім на боці, або старалася повертати їх на користь собі, а на не користь народу (нагадую справи сервітутів, про котрі впрочім ділі побесіду обширніше)» [2, с. 33-34]. 8. «Сесю формулу в найчастішій формі бачимо переведену у російських реалістів школи Писарєва, у Решетникова, Островського, М. Успенського (не «Чепенського», як прочитала редакція «Правди», так само, як торік з Добролюбова зробили Достолубова)» [2, с. 11].

На наступному етапі уроку «Закріплення знань, умінь і навичок» доцільно застосовувати такі вправи:

Вправа 5. Спишіть речення І. Франка, вставляючи розділові знаки.

1. «Той самий мотив, хоч більше гумористично оброблений очевидно з становища мужчини, а не жєничини, стрічаємо сліdkуючій польськїй піснї, котра співається декуди й нашим народом» [52, с. 57-58]. 2. «Запримічу ще, що зведені тут піснї жїночі безперечно найкращі і щодо змісту і щодо форми з усього крім хїба деяких думі сторичних» [2, с. 53-54]. 3. «Свобідна воля жєничини находить тут далеко більше пошанування, ніж, наприклад, у великоросів; в родині жїнка займає дуже поважне і почесне становище, ба навіть веде своє окреме жїноче, домашнє хазяйство побіч мужичого, до котрого мужик рідко коли мішається» [2, с. 52].

Вправа 6. Зробіть повний синтаксичний аналіз простого речення, ускладненого вставленою конструкцією.

«Окремою книжкою з'явився невеличкий посмертний твір Спиридона Осташевського «Сто байок» (латинським шрифтом)» [2, с. 130].

Отже, на різних етапах уроку доцільно використовувати вправи із вставленими сполуками. Таким чином, учні краще запам'ятають основні

ознаки речення, ускладненими вставними конструкціями, навчаться безпомилково їх визначати й аналізувати.

Література

1. Франко І. Я. Повісті. Львів: Каменяр, 1990. 368 с.
2. Франко І. Я. Твори в двадцяти томах. Т. XVI. Літературно-критичні статті. Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1955. 467 с.

3.2. Система вправ для 9 класу на тему «Складнопідрядне речення з послідовною підрядністю» (на матеріалі творчості І. Франка)

Досягнення рівня сформованості компетенції неможливе без виконання вправ, адже навички та вміння формуються у вправах. М. Львов дає таке визначення поняття «вправа»: «Вправа – це вид навчальної діяльності, яка ставить учнів перед необхідністю багаторазового та варіативного використання набутих знань у різних зв'язках та умовах» [1, с. 196].

Найбільш прийнятою видається класифікація вправ, розроблена В. Онищуком. В її основу покладено мету завдання виконуваного учнями, ступінь їхньої активності і самостійності в роботі. За цією класифікацією мовні вправи діляться на підготовчі, тренувальні та завершальні. Мета підготовчих вправ полягає в тому, щоб ліквідувати прогалини в опорних знаннях, потрібних для кращого сприймання нового матеріалу. Призначення тренувальних вправ – закріпити в учнів мовні вміння і навички. Відповідно до характеру завдань розрізняють вправи за зразком, на конструювання і моделювання мовних одиниць, зміну одних форм чи конструкцій іншими. До завершальних вправ належать проблемні завдання та різні види творчих робіт. Виконуючи проблемні завдання, учні стикаються з нестандартними ситуаціями, що сприяє активізації їхньої навчальної діяльності на уроці.

Для початкового етапу навчання теми «Складнопідрядне речення» учням 9 класу можна запропонувати такі типи вправ:

Вправи для початкового етапу вивчення теми

Вправа 1. З'ясуйте кількість предикативних частин кожному реченні.

1. Народний елемент поглядовий та побутовий тут мінімальний; вплив тих творів на формування поглядів народу натурально був далеко більший, ніж міг бути вплив народного життя на формування тих творів [2, с. 16].

2. Видано каталог старанно, та не без помилок, котрі в головній мірі треба приписати о. Саві Хіландарцеві, що переписував руські титули та записки [2, с. 20].

3. Проти авторства Шевченкового промовляють також деякі незручності та особливості в мові та віршуванні, яких не бачимо в інших Шевченкових творах [2, с. 26].

4. З одеського видання віршів Галки ми не бачимо, коли була написана вірша «Надобраніч» [2, с. 27].

5. Нема що мовити що й королева була предметом ненависті польської шляхти за її «французьке серце» і інтриги, в котрих добавили джерело клопотів, які мала Польща через справу Радзійовського та Любомирського [2, с. 231].

6. Певна річ, що сама життєва практика здержує від таких спеціальних творів нефахових перекладачів, хоч, на жаль, треба сказати, у нас над перекладами шкільних учебників працювало немало дилетантів з дуже слабим підготуванням [4, с. 9].

7. З сього можна здогадуватися, що він в часі козацької облоги не був у Львові і фактів, про які пізніше скомпонував свій вірш, не бачив на власні очі та й не чув про них нічого автентичного, що вважав би можливим занести в свій літопис [2, с. 241].

Вправа 2. З поданих речень випишіть речення з послідовною підрядністю.

У дужках напишіть кількість ступенів підрядності.

1. Оба ті напрями заступлені й на отсій виставі, але дуже неоднаково [2, с. 28].

2. От тим-то публіка, що оглядала виставу Трушевих малюнків, непривична до таких колористичних ефектів [2, с. 29].

3. Не менше очевидна річ також, що для доброго перекладу якогось наукового твору треба бути добре ознайомленим із тою наукою, до якої обсягу належить перекладаний твір [4, с. 9].

4. Моя праця про Івана Вишенського мала те незвичайне щастя, що викликала цілий ряд критик, де подано було багато поправок, уваг і цінних вказівок для нового оброблення сього інтересного писателя [2, с. 112].

5. Один описує розкоші раю і препишний обід, до якого кликали й його в хвили, коли він прокинувся [4, с. 290].

6. Дуже інтенсивний тут додаток, якого нема в апокрифах, характеризує звичай наших селян «держати день у році» [2, с. 128].

7. Ад остерігає його, що Христос із рук його вирвав чотиродневного Лазаря, бо тепер надіється дістати й Христа [4, с. 288].

Вправа 3. Перепишіть складнопідрядні речення з послідовною підрядністю. Визначте в кожному граматичні основи та вкажіть кількість частин. Від головної частини складного речення поставте питання до залежної (підрядної) частини.

1. *Цікаво, що прозове оповідання в рукописі Ст. Теслевцевого йде за версією латинської поеми [2, с. 130].*

2. *Я не менше живо відчував той гарячий запал, з яким горнулася до нових ідей часть галицько-руської молодезі, яка при всій невідрадної економічних відносин мала бойовий настрій, яким визначалося розпочате М. Павликом і мною видавництво місячника «Громадський друг», яке по двох місяцях, систематично конфісковане поліцією, перемінилося на неперіодичні збірки «Дзвін» і «Молот» [4, с. 11].*

3. *Далі оповідається в керестурській поемі про те, як батько і мати часто відвідували Марію в храмі – деталь, якої не знаходимо в інших зв'язних нам апокрифічних оповіданнях [2, с. 140].*

4. *Про спеціальне письменство, яке могло існувати на тій території в 17-18 в. досі не було мови [2, с. 209].*

5. *Те, що опубліковано в тих томах, тільки мала частина того рукописного матеріалу, який був доступний мені [2, с. 209].*

6. *Не заперечу також, що се враження значно відмінне від того, яке викликає сам оригінал [4, с. 12].*

7. *Такі кайданники були приковані один до одного, щоб утруднити їм утеку, бо ланцюг був настільки довгим, що не спиняв їх у роботі [4, с. 14].*

Вправа 4. Поставте розділові знаки у реченнях, укажіть засоби зв'язку між підрядними частинами складнопідрядних речень та визначте їх вид. Підкресліть речення з послідовною підрядністю.

1. *Коли упали всі зусилля хрестоносців Європа побачила себе знов загроженою зростом турецької сили [2, с. 144].*

2. *Все сказане досі набере відповідного значення коли пригадаємо що легенда про попа Івана і про чудеса індійського царства відіграла деяку роль в історії нашого духовного розвитку і нашого письменства [2, с. 88].*

3. *Рукопис що містив «Слово о полку Ігоревім» походив із 15 в. російський історик Карамзін що мав у руках той літопис подав деякі виривки із нього [2, с. 227].*

4. *Різниця як бачимо досить велика бо переходить об'єм однієї строфи, що має пересічно 35 слів [4, с. 19].*

5. *Сей титул між інши цікавий тим що свідчить про розширення сеї легенди і на нашій карпаторуській території хоч тільки серед письменних людей [2, с. 332].*

6. *З того що до книжки доданий словарець де церковні слова видруковано по польськи Житецький зараз же поспішив виводити «загальнозвісну правду» що унія опиралась на польську культуру і польську мову [2, с. 73].*

7. *Далі автор говорить про різдвяні і пасхальні вірші мандрованих дяків і бакалаврів що були їх авторами [2, с. 194].*

Вправа 5. Прочитайте та переписіть речення з послідовною підрядністю. Підкресліть граматичні основи та визначте сполучник чи сполучне слово, за допомогою якого поєднані між собою частини речення.

1. *Це була тільки спроба, зроблена більше для того, щоб зафіксувати найбільш цікаве й те, що пізніше треба було глибше й ширше дослідити, щоб встановити головні риси терену [2, с. 101].*

2. *Першою людиною, що з сучасною науковою підготовкою об'їздила частину бойківської території та опублікувала висновки своїх спостережень, був Ізидор Коперницький [2, с. 61].*

3. *Важливо те, що в розпорядженні товариства є надзвичайно здібні та старанні колекціонери етнографічних матеріалів [2, с. 12].*

4. *Афанасьєв, здається, не скінчив ліцею, бо вже 1835 р., знеохочений навалами деяких товаришів, він добровільно пристав до військової служби Білгородського уланського полку, в якому прослужив вісім літ [4, с. 23].*

5. *Коли їдеш від міста-фортеці Перемишля через Лупків на Угорицину і входиш за станцією Хирів у гори, то вже опиняєшся на території бойків [3, с. 54].*

6. *У двох дубових брусах там, де вони утворюють вугол, висвердлюють по одному отвору на відстані 20 см і до кожного прикріплюють скручену з дерева лину так, як показано на малюнку [3, с. 174].*

7. *Як поступово поділ землі впливав на спосіб забудови, найкраще бачимо на прикладі комплексу будинку сім'ї Пірнака [3, с. 73].*

Вправа 6. Переписіть речення, підкресліть граматичні основи та визначте, в якій позиції розташована підрядна частина відносно головної.

1. *Не сумніваюся, що для фольклористів усе те буде дуже цікаве [3, с. 88].*

2. *На жаль, автор не все заставляє свою голу душу гуляти в тих сферах, де не зобов'язують ніякі земні приличності і ніяка логіка фактів [3, с. 238].*

3. *Отсе книжка, якої потреба давно відчувалася у нас, книжка популярна в найкращім значенні цього слова, може служити приємною і навчаючою лектурою навіть для невчених, що не володіють ніякими чужими мовами, крім тої, що є в перекладах [3, с. 145].*

4. Найцікавіший результат досліджу Жданова лежить у тім, що він відкриває в «Слові» і «Похвалі» сліди боротьби тих нових книжників і патріотів з давнішою грецькою [3, с. 237].

5. Те, що ми досі знаємо про В. Забілу, завдячуємо старанності та щасливій руці проф. Петрова, який зібрав із розкиданих принагідних згадок сучасників усе те, що знаємо про життя і вдачу Забіли [3, с. 39].

6. Тим часом припадок, що так довго відвертався плечима від бідного «малоросійського поета» 30-х років, усміхнувся йому хоч 30 літ по його смерті [3, с. 244].

Вправа 7. З наведених речень випишіть речення з послідовною підрядністю. Вкажіть кількість ступенів підрядності та підкресліть слово, від якого ставиться питання до іншої частини.

1. Умову заключено при дуже численних свідках, бо велетень боявся, що аси не віддадуть йому повної безпеки, коли надійде Тор, щоб побачить таку велику будівлю [4, с. 86].

2. Не виключена, однак, й друга можливість, що се оповідання могло дійти до Хмельницького на Вкраїні з якогось друкованого джерела [4, с. 98].

3. Йому прийшло на думку, що треба подивитися до тих овець, які лишив у кошарі [4, с. 80].

4. Ейнар відповів, що він не такий упертий їздити на забороненім коні, коли для їзди має інші коні [4, с. 79].

5. Та не виключена наразі можливість, що Хмельницькому стало відоме оповідання про гадюку в домі з якогось церковноруського джерела, писаного або друкованого [4, с. 99].

6. До вищеподаних слів Драгоманова, що байка про змію в домі мусить жити досі в устах нашого народу, треба заважити, що досі справді збирачам етнографічного матеріалу не вдалося віднайти сю байку в устах чи то нашого, чи то польського народу [4, с. 102].

7. Видавець польського «Езоп» зробив усе можливе, щоб нове видання зробити якнайгарнішим і відповідним до вимог новочасної науки [4, с. 104].

Вищезазначені вправи бажано застосовувати на початку вивчення теми, коли відбувається ознайомлення з поняттями «складнопідрядне речення», «види складнопідрядних речень», «головна та залежна частина».

Ці вправи допоможуть учням знаходити складнопідрядні речення у тексті та вирізняти їх види, ідентифікувати складнопідрядне речення серед інших складних речень та удосконалювати пунктуаційні вміння.

Вправи для середнього етапу вивчення теми

На середньому етапі вивчення теми учням можна запропонувати вправи, котрі передбачають формування вмінь робити аналіз речень, з'ясовувати зв'язки між головною та залежною частинами, визначати слова, від яких ставиться питання, акцентувати увагу на окремих видах складнопідрядних речень, бо означальні, з'ясувальні та обставинні речення вивчаються окремо.

Також варто використовувати вправи з багатокомпонентними конструкціями, зокрема з послідовною підрядністю, а також формувати в учнів уміння складати схеми речень та навпаки: складати речення за схемами.

Орієнтовно це можуть бути такі вправи:

Вправа 1. Перепишіть речення. Визначте речення з послідовною підрядністю та підкресліть слово, від якого ставиться питання.

1. *По коротенькім вступі, де згадано про важність і багатство українсько-руського віршарства, автор згадує про найдавнішу його пам'ятку – віршу-пісню про воєводу Штефана [3, с. 27].*

2. *Дивно, що автор не звернув уваги на найстаріший українсько-руський співаник, захований у Познані, де міститься переклад 50 лютеранських пісень [3, с. 57].*

3. *Другий рукопис, який ми кладемо в основу цього видання, се копія останньої редакції поеми, яка лишилася по Кулішевій смерті [3, с. 93].*

4. *А ще незвичайнішої ласки божої треба, щоб навіть такому втиснути перо до руки і присилувати його передумати те, що він бачив [3, с. 63].*

5. *Думки, про які перечаться вчені, він висловлює собі бігцем, мов невинна дитина [3, с. 35].*

6. *Для нас важно те, що у автора записок є очі, є мозок, не затуманений шаблоном, та є щире почуття, що не втратило єднання з рідним народом [2, с. 139].*

7. *Хто начитався російських поетів, той відразу зауважить у Вергунових віршах брак власного тону, власної індивідуальності [2, с. 321].*

Вправа 2. Перепишіть речення з послідовною підрядністю. До кожного з них складіть схему та виконайте повний аналіз одного речення на вибір.

1. *Та й тут характерно, що це фантастичне щастя являється Вергунові можливим тільки десь далеко, в чужому краю [2, с. 73].*

2. *Єсть то незаперечна правда, що в перших літах життя найгірший спосіб, в який мож дитині передавати науку єсть лектура* [2, с. 222].

3. *Але іменно тому, що маса тота незнає ніякої другої бесіди, бо її попросту не розуміє, ніяка друга література для неї неможлива* [2, с. 256].

4. *Буває такий противник, проти котрого остогидне чоловікові тривати в опозиції вже навіть поминувши те, що тая опозиція не приносить жодного пожитку* [2, с. 65].

5. *В списках і паперах, котрі маю під рукою, є одна картка, в тім згляді дуже цікава, де записано, кілька і яких книжок закупило товариство до своєї бібліотеки при кінці 1838 р.* [3, с. 83].

6. *Сміємо сказати, що звісна нам більша часть зібраних досі дум і пісень народних, якими д. Куліш називає всі наші пісні ми не стрічали* [2, с. 71].

7. *Нам, що зросли серед сучасних стосунків, у конституційній державі, навіть уявити собі важко той жахливий стан первісної людини, який передував історичному, відомому нам часові* [3, с. 165].

Вправа 3. Перепишіть речення з послідовною підрядністю, вказавши в дужках кількість підрядних частин. Виділіть головні члени речення. Зробіть синтаксичний аналіз одного з речень на вибір.

1. *А предсі ж очевидна річ, що слабишого вибрати, на меншості опертися не може, бо більшість могла б його в кожній хвилі звалити* [2, с. 64].

2. *Деякі дійсно фактичні помилки, неточності та однобічні поради, що їх припустився автор статті, яку сприйняли, як якусь програмну заяву певної групи, до якої зарахували різних людей, що не мають нічого спільного з цією статтею* [2, с. 183].

3. *Пани не хотіли до своїх сіл попів розумних, бо це новатори, гарячі голови, котрі ні з сього ні з того могли б починати бесіду про якісь там «людські права», «чоловічу гідність» або другі подібні революційні штуки* [3, с. 43].

4. *Адже ж нам здається, що чоловічність знемагає не до того, щоб вбезпечити «щастя панське»* [2, с. 94].

5. *Назвати багатим властителя одного хутірця, який раз у раз жалується, що його задля його бідності розлучили з милою, яка задля «худоби» зводить у фантазії навіть завзяту боротьбу з чортом, се в усякім разі гіпербола* [3, с. 118].

6. *Загальнорозширена думка, що Франція – край демократичних порядків, котрі особливо ясно визначаються в тім, що земля там поділена на дрібні частки, знаходиться переважно в руках рільників-хліборобів, що обробляють її при помочі найманих робітників* [3, с. 158].

Вправа 4. Перепишіть речення з послідовною підрядністю, підкресліть головні члени та визначте функціональний різновид підрядної частини.

1. *Це була перша школа, яку я пройшов на дні галицького суспільства* [3, с. 284].

2. *Проте староста не дозволив мені йти на село, поки не одержу з Дрогобича справжнього паспорта від політичної установи* [3, с. 275].

3. *З фольклорного боку цікаве оповідання про монаха в пеклі, в якому один аскет упоминає свого ученика, щоб не віддавався зопсуттю, бо інакше по смерті буде горіти в пеклі* [4, с. 70].

4. *Шевченків товариш по праці й недолі був тим, хто довгі літа після Шевченкової смерті постановив дати українському народові повний переклад творів Шекспіра* [3, с. 345].

5. *Остатні рядки цього поетичного оповідання вказують на те, що воно зложене було в Тмутаракані невдовзі по пануванні Мстислава в тім князівстві, в якому автор мав можливість бачити збудовану ним церкву Богородиці* [4, с. 60].

6. *Однак добродій, що пожертвував гроші на це видання, пішов ще один крок далі і призначив цей капітал разом із чистим доходом, що передбачувався із цього видання* [2, с. 234].

7. *Я відповів, що обговорив тільки наукову діяльність того чоловіка, якому я багато в дечому зобов'язаний до вдячності* [4, с. 47].

Вправа 5. Вкажіть вид обставинних речень у складі конструкцій з послідовною підрядністю та підкресліть слово, від якого ставиться питання.

1. *Тепер я знав досить напевно, що моя справа програна, бо перед тим з різних сторін мені давали зрозуміти, щоб я не робив собі даремної надії* [4, с. 47].

2. *Для пояснення цього досить дивного питання треба тут сказати, що я тоді від року 1887 був співробітником демократичної польської газети «Kurjer Lwowski», яка не раз гостро виступала проти корупційної та деградаційної системи, яку пропагував граф Бадані, який особисто не підтримував її* [4, с. 46].

3. *І знов мушу сказати, що метою моїх творів зовсім не буває саме розкривання ненормальностей життя, бо поперед усього віднаходження поезії та краси в тім нормальнім житті, яке складається у людей різних верств* [4, с. 44].

4. *Д. Абрамович припускає, що була первісно якась грамота, що надавала Печерському монастиреві широку автономію* [3, с. 179].

5. *Я затамив свого вітця дуже мало, бо він умер, коли я мав ледве 7 літ [4, с. 37].*

6. *Не входячи в оцінку сих перекладів, я зупинюся трохи довше над вступною розвідкою сеї книжечки, за яку взагалі вдячний шановному її авторові, бо він допустив немало такого, що мені видається потрібним спростувати або доповнити [4, с. 36].*

7. *Бо мені здається, що прочитавши її, кождий відчує й зрозуміє, що така молитва могла виплисти тільки з-під пера такого геніального чоловіка, яким був, без сумніву, Константин Солунський [4, с. 35].*

Вправа 6. Прочитайте речення з послідовною підрядністю. Вкажіть, сполучники чи сполучні слова є засобом зв'язку між частинами речення.

1. *Не зовсім оправданим можна назвати також осуд Огоновського, який признає загально, що «стихотвори Чужбинського з'являють тон елегійний» [4, с. 26].*

2. *Сей осуд не багато що варт, бо ж кожда лірична поезія являється відгуком індивідуальності поета, хоча українські поезії Афанасьєва зайняли і хронологічно і речево так мало місця в житті автора, що про відбиття в них історії його внутрішнього життя нема що й говорити [4, с. 26].*

3. *Із пізніших критиків та істориків української літератури варто зазначити думку О. Кониського, який писав, що «його вірші прегарні» [4, с. 26].*

4. *Ще ж те і вкажемо, що в кождого поета є кохані слова, котрі він залюбки вимовляє [4, с. 25].*

5. *Засуджений у процесі 1877-8 р., я вийшов із тюрми з тим почуттям, що всяка урядова кар'єра, спеціально ж учительство, до якого я приготувався, ходячи на університет, для мене замкнена, бо я живо відчував ворожий настрій руської суспільності до тих ідей, задля яких мені довелося піти більше як дев'ятимісячне тюремне заключення, хоч я, так само як і всі інші засуджені в тім процесі, не належав до жодної протизаконної організації [4, с. 11].*

6. *Отим-то я бажаю на його перекладі з української мови показати ширшій громаді деякі секретні штуки перекладання, психічні явища та естетичні факти, які відчуває кождий тямучий читач, бо рідко хто усвідомлює їх собі виразно [4, с. 11].*

7. *В р. 1905 по газетах розійшлася вість, що бельгійський учений Ф. Кюмон у своїй подорожі по Малій Азії знайшов грецький текст притчі про гадюку в домі, яка невдовзі вкусила свого господаря, який пригрів її на своєму плечі [4, с. 114].*

Вправа 7. З поданих речень випишіть тільки речення з послідовною підрядністю та накресліть схеми до них.

1. *Чи чули ви, любі мої, яке подібне життя наше на цьому світі до того одного чоловіка, що оселився в домі зі своєю жінкою і сином-одинаком, коли прийняв іще одного слугу* [4, с. 116].

2. *Дивно, що автор не звернув уваги на найстаріший українсько-руський співаник, захований у Познані, де міститься переклад 50 лютеранських пісень* [3, с. 57].

3. *Тим часом, коли в церкві латинській гімнологія сталася одною з головних частей богослужіння маси народної, котра не могла брати ніякого udziałу в тім, що діялося і співалося около вівтаря* [4, с. 132].

4. *Будова кондака, звичайно, дуже проста, бо складається він тільки з одного речення, в котрім немовби мотивується кінцевий оклик на славу бога* [4, с. 134].

5. *Не менше від акафістів популярними були і не менше впливу на всю нашу літературу письменну й усну проявили також збірники житій святих, котрі, мабуть, дуже вчасно почато на Русі переписувати, коли до наших часів доховалися деякі ще з XII віку* [4, с. 138].

6. *Побачивши причину в темноті, занедбанні та пониженні православного духовенства й обряду, ті люди почали старатися зарадити злому, кинулися організувати православний люд у братства, заводити школи, писати книжки* [4, с. 142].

7. *Не цураючись традицій греко-руських, унія відчиняла нарозтіж двері для впливів західних на нашу суспільність, впливів безпосередніх і багатших, ніж се досі було можливе* [4, с. 143].

Вправа 8. З наведених речень випишіть тільки складнопідрядні з послідовною підрядністю. Визначте засоби зв'язку та функціональний різновид. Складіть схему речення. Одне речення на вибір проаналізуйте за відповідним алгоритмом.

1. *Схарактеризуємо найліпше становище «Богогласника» і поміщених у нім або належних до його круга пісень церковно-релігійних, коли скажемо, що се в головній мірі твір уніатський* [4, с. 145].

2. *Не менше важне й те, що в тих документах часто оповідаються події з буденного, родинного та громадського життя, які уходять уваги істориків, що звертають бачність на цілість історії, так як уйшла ваги проф. М. Грушевського ціла глибока трагічна історія Гальки Острозької, про яку він ледве кількома словами згадав у нотці про князів Острозьких у своїй «Історії України-Русі»* [4, с. 144].

3. *Записи князя Іллі Костянтиновича Острозького не визначаються ніякою особливою літературною ані історичною вартістю, та все-таки, як пам'ятки руського слова з часів, із яких таких пам'яток дійшло до нас не дуже багато, вони заслуговують на увагу навіть історика південноруського письменства* [64, с. 146].

4. *Нам, що зросли серед сучасних стосунків, у конституційній державі, навіть уявити собі важко той жахливий стан первісної людини, який передував історичному, відомому нам часові* [3, с. 165].

5. *Перший епізод тої міжусобної війни тягнувся 7 місяців, від початку серпня 1146 до кінця лютого 1147* [4, с. 395].

6. *Та київські князі ніяк не могли позбутися Юрія, що сидів у Городку, й мусили йти на нього походом* [4, с. 406].

7. *Тепер я знав досить напевно, що моя справа програна, бо перед тим з різних сторін мені давали зрозуміти, щоб я не робив собі даремної надії* [4, с. 47].

3.3. План-конспект уроку для 9 класу на тему «Вставлені слова, словосполучення й речення» (на матеріалі художніх і публіцистичних творів І. Франка)

Мета: дати уявлення учням про вставлені слова та речення, показати різницю між вставними і вставленими конструкціями; удосконалювати вміння знаходити вставні та вставлені конструкції в мовленні; правильно інтонувати їх; учити правильно ставити розділові знаки при вставлених словах та реченнях; розвивати вміння аналізувати, відбирати головне, робити висновки й узагальнення.

Очікувані результати: учні знаходять вставні слова та речення; уміють розрізняти вставні та вставлені конструкції; правильно розставляють розділові знаки при вставлених словах та реченнях; доречно інтонують речення зі вставленими конструкціями; уміють аналізувати, відбирають головне, роблять висновки.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань учнів.

1. Бесіда.

- Яку стилістичну функцію виконують вставні слова?
- На які групи за значенням поділяються вставні слова?

2. Перевірка домашнього завдання.

II. Мотивація навчальної діяльності школярів. Повідомлення теми й мети уроку.

Практична робота.

Вправа 1. Порівняйте подані пари речень. Скажіть, чим вони подібні та чим різняться.

1. *«Біля столу стояло друге крісло з поручням. / Біля столу стояло друге крісло з поручням – його крісло».*

2. *«Затремтів старий, поблід ще більше, як звично і, попрощавшись, пішов, підтримуваний черговим конвоїром. / Затремтів старий, поблід ще більше, як звично (майже рік уже не викликали його до судді!) і, попрощавшись, пішов, підтримуваний черговим конвоїром».*

3. *«Юрба розбилася на групки, і всі вони йшли собі вільно, не слухаючи, не слухаючи жодної команди, тим більше, що Стефко, навантажений значним залишком картоплі, ішов аж позаду. / Юрба розбилася на групки, і всі вони йшли собі вільно, не слухаючи, не слухаючи жодної команди, тим більше, що Стефко, навантажений значним залишком картоплі (знадобиться на завтрашній голодний день), ішов аж позаду».*

4. *«Ми, шляхта, піднесли тебе вгору, на нас ти заробив своє багатство, а тепер кого ви беретеся захищати! / Ми, шляхта, піднесли тебе вгору, на нас ти заробив своє багатство (бо ти ж таки заробив його, цього не можна заперечити), а тепер кого ви беретеся захищати!».*

III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

1. Слово вчителя.

Дуже подібними до вставних є вставлені конструкції. Але вставлені слова, словосполучення й речення, на відміну від вставних, не виражають ставлення мовця до висловленої думки, не містять оцінки повідомлення, вказівки на його джерело, тому не можуть бути на початку речення. Вони вносять в основне речення додаткові відомості з уточненням, поясненням, приєднуються до основного речення без сполучників або за

допомогою сполучників і сполучних слів. Вставлені конструкції можуть виділятися комами, тире або дужками.

Вправа 2. Спишіть речення І. Франка. Поясніть, яку роль виконують вставлені конструкції.

1. *«Ось тут перед нами (він показав на підсудних), ви бачите перші брили викинуті тим вулканом».* 2. *«Пані Деліхова й на цей раз простягла руку допомоги й забрала Регіну до себе через півроку після смерті матері (тітці, звичайно, не було смішно)».* 3. *«Зрештою, пан радник був відомим своєю слабкістю виголошувати тости і ще більшою слабкістю стилізування тих тостів, але сьогодні (таким був загальний голос громадської думки) він сам себе перевершив».* 4. *«Вони ввійшли довгою низкою, в довгих полотняних убраннях, вихудлі, зжовклі, змучені довгим, майже дев'ятимісячним попереднім тюремним слідством, і сіли на лавах – двадцять чоловіків та три жінки».* 5. *«Але йому не так йдеться про те, аби мене повісили – він добра людина! – скільки про те, аби знайти ті гроші, які забрано».* 6. *«Не скажу тобі, що ця шляхетність зворушила мене до сліз (плакати я не вмію), але посміявсь я над нею від щирого серця».*

2. Робота з підручником.

1) Опрацювання теоретичного матеріалу.

2) Виконання вправ і завдань.

Вправа 3. Спишіть речення І. Франка. Поясніть, чим виділяються вставні конструкції й у якій позиції вони знаходяться.

1. *«Ще, як на біду, десь там чорт надніс нашу стару (так вони називали свою матір)».* 2. *«В твоїх очах – зорі моєї долі, а ті зорі (і в цьому я не сумніваюся) завжди світитимуть мені так ясно, так чудово, як тепер».* 3. *«Його славний рід на ним кінчився, його будуча задача – боронити Підгір'я від наїзників – щезла так, як те полум'я в глибині темного небозводу».* 4. *«Прошу кожного з вас написати собі рахунок аж до кінця місяця – пан адміністратор виплатить».* 5. *«Нараз у те непорушне колесо всунувся – ніхто не бачив відки – високий, сивий, як голуб, старець».* 6. *«Йому здавалося, що постанова – помститися завтра на змовлених на його згубу офіцерах – додала йому сили і певності».* 7. *«Та, незважаючи на позірну добродушність, це була людина дуже сувора до будь-яких провин своїх підлеглих – в'язнів чи стражників – і незвично пунктуальна й сумна у виконанні обов'язків своєї важкої служби».* 8. *«Сказавши це, ключник вийшов і замкнув двері – спочатку*

на засув, а потім ще й на замок, що висів на масивній клямці». 9. «Начко добре відчував і не міг сам перед собою заперечити (хоча жоден з них на розтаванні й слівцем про це не згадав), що цією причиною були ті нещирі й холодні стосунки, котрі запанували між ними після балу». 10. «Бо я, панове, не промовець, але так мені здається... (Ледве стриманий сміх серед товариства)».

Вправа 4. Запишіть речення І. Франка. Визначте та підкресліть у них вставлені конструкції.

1. «Гріх, як відомо, се слабість моральна, а до пізнання правди потрібно, щоби розумові (інтелекту) сили були здорові і досить розвинені, – значить, слабість моральна тут зовсім ні при чім». 2. «Не тільки віра поганська (а властиво тисячні віри поганські) були поставлені людьми, але так і всякі другі віри, а між ними християнська». 3. «До віри в одного бога (монотеїзму) доходили многі поганці (Сократ, Платон, Цицерон); вона, як показують новіші дослідни, була предметом таємних наук релігійних (містерій) а Єгипті й Греції». 4. «Автор статті (так, як і ми колись у своїх бесідах) ставить на вступі перше незмінне і вічне правило, – чи ні, догму, а іменно, що Україна і Московщина не можуть мати спільної літератури». 5. «Розуміється, се посліднє вона може робити різними способами: то вліяючи на розум і переконання (реалісти французькі), то на чуття (Діккенс, Дженкінс і більша часть реалістів російських, так само із наших Марко Вовчок і Федькович)». 6. «Жадаєте від мене, дорогі браття, аналіз галицької інтелігенції на підставі тих фактів і тих документів публічних (видань, газет), котрі всім звісні і кожному доступні». 7. «Наша інтелігенція, на своє нещастя, вчепилася іменно за те друге питання, а питання економічні, викликані 1848 роком, лишила зовсім на боці, або старалася повертати їх на користь собі, а на не користь народу (нагадую справи сервітутові, про котрі впрочім ділі побесідуємо обширніше)».

IV. Закріплення знань, умінь і навичок.

Вправа 5. Учитель диктує речення І. Франка, в яких учням необхідно вставити пропущені розділові знаки (робота біля дошки).

1. «Той самий мотив, хоч більше гумористично оброблений очевидно з становища мужчини, а не жєнщини, стрічаємо сліdkуючій польськїй піснї, котра співається декуди й нашим народом». 2. «Запримічу ще, що зведені тут піснї жїночі безперечно найкращі і щодо змісту і щодо форми з усього крім хїба деяких думі сторичних». 3. «Свобідна воля жєнщини находить тут далеко більше пошанування, ніж, наприклад, у великоросів; в родині жїнка

займає дуже поважне і почесне становище, ба навіть веде своє окреме жіноче, домашнє хазяйство побіч мужичого, до котрого мужик рідко коли мішається».

Вправа 6. Зробіть повний синтаксичний аналіз простого речення, ускладненого вставленою конструкцією.

«Окремою книжкою з'явився невеличкий посмертний твір Спиридона Осташевського «Сто байок» (латинським шрифтом)».

V. Підсумки уроку.

Робота в парах.

Проведіть взаємоконтроль. Працюючи в парах, перевірте, як ви засвоїли тему.

VI. Домашнє завдання, інструктаж щодо його виконання.

1. Завдання для всього класу.

1) Опрацювати теоретичний матеріал.

2) Виконати вправи.

2. Індивідуальне завдання.

Написати твір-мініатюру про своє місто (село), використовуючи вставні та вставлені конструкції.

3.4. План-конспект уроку для 9 класу на тему «Складнопідрядне речення з послідовною підрядністю» (на матеріалі творчості І. Франка)

Мета: поглибити знання учнів про особливості будови складного речення; ознайомити дев'ятикласників з поняттям про складнопідрядне речення з послідовною підрядністю; формувати вміння відрізняти складнопідрядні речення від складносурядних і безсполучникових; розвивати творчі вміння моделювати складнопідрядні речення відповідно до мети й обставин; виховувати високо комунікативної компетентності.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал, навчальні картки

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

1. Бесіда за питаннями.

1. Яка різниця між простим і складним реченням?
2. Назвіть види складних речень за способом зв'язку в них?
3. Які особливості складнопідрядних речень?
4. Назвіть групи підрядних сполучників?
5. Назвіть основні різновиди складнопідрядних речень?

II. Мотивація навчальної діяльності. Оголошення теми та мети уроку.

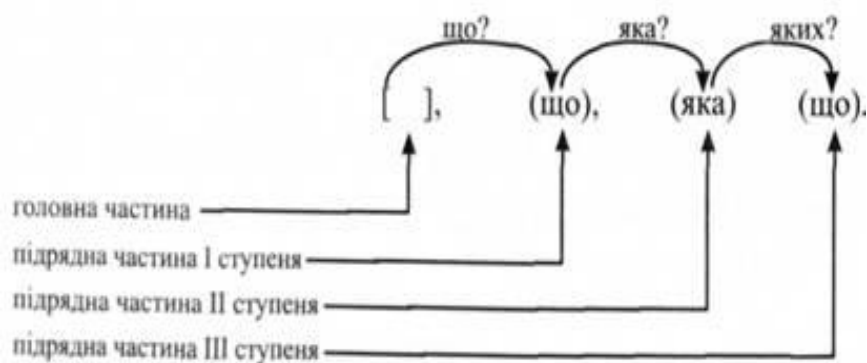
1. Слово вчителя

На минулих уроках ми почали вивчати складнопідрядні речення, їх різновиди. Сьогодні детально ознайомимось із таким поняттям, як складнопідрядні конструкції з послідовною підрядністю. Вони є найпоширенішими серед складнопідрядних багатокomпонентних речень.

Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю – такі конструкції, у яких лише перша підрядна частина перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані головною частиною, а кожне наступне підрядне синтаксично залежить від попереднього.

Умовно, існує головна частина, а далі йдуть підрядні різних ступенів (першого, другого тощо). Для кожного наступного підрядного попередня залежна частина буде головною.

Табл.

Отже, за послідовного підпорядкування існує ланцюгова залежність підрядних частин.

За характером зв'язку між компонентами виділяють сполучникові, сполучнослівні та сполучниково-сполучнослівні конструкції. У сполучникових конструкціях основним засобом зв'язку виступають сполучники; у сполучнослівних – сполучні слова; сполучниково-сполучнослівних – поєднуються одночасно і сполучники, і сполучні слова.

Детально розглянемо всі ці різновиди, виконуючи вправи.

2. Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу на стор. 96-102.

3. Виконання вправи на засвоєння матеріалу.

Прочитайте речення. Перепишіть складнопідрядні речення з послідовною підрядністю.

1. *Народний елемент поглядовий та побутовий тут мінімальний; вплив тих творів на формування поглядів народу натурально був далеко більший, ніж міг бути вплив народного життя на формування тих творів [2, с. 16].*

2. *Видано каталог старанно, та не без помилок, котрі в головній мірі треба приписати о. Саві Хіландарцеві, що переписував руські титули та записки [2, с. 20].*

3. *Проти авторства Шевченкового промовляють також деякі незручності та особливості в мові та віршуванні, яких не бачимо в інших Шевченкових творах [2, с. 26].*

4. *З одеського видання віршів Галки ми не бачимо, коли була написана вірша «Надобраніч» [2, с. 27].*

5. *Нема що мовити що й королева була предметом ненависті польської шляхти за її «французьке серце» і інтриги, в котрих добавили джерело клопотів, які мала Польща через справу Радзійовського та Любомирського [2, с. 231].*

6. *Певна річ, що сама життєва практика здержує від таких спеціальних творів нефахових перекладачів, хоч, на жаль, треба сказати, у нас над перекладами шкільних учебників працювало немало дилетантів з дуже слабим підготуванням» [4, с. 9]*

7. *З цього можна здогадуватися, що він в часі козацької облоги не був у Львові і фактів, про які пізніше скомпонував свій вірш, не бачив на власні очі та й не чув про них нічого автентичного, що вважав би можливим занести в свій літопис [2, с. 241].*

4. Творча лабораторія.

Перепишіть речення. Визначте речення з послідовною підрядністю та підкресліть слово, від якого ставиться питання.

1. *По коротенькім вступі, де згадано про важність і багатство українсько-руського віршарства, автор згадує про найдавнішу його пам'ятку – віршу-пісню про воєводу Штефана [3, с. 27].*

2. *Дивно, що автор не звернув уваги на найстаріший українсько-руський співаник, захований у Познані, де міститься переклад 50 лютеранських пісень [3, с. 57].*

3. *Другий рукопис, який ми кладемо в основу цього видання, се копія останньої редакції поеми, яка лишилася по Кулішевій смерті [3, с. 93].*

4. *А ще незвичайнішої ласки божої треба, щоб навіть такому втиснути перо до руки і присилувати його передумати те, що він бачив [3, с. 63].*

5. *Думки, про які перечаться вчені, він висловлює собі бігцем, мов невинна дитина [3, с. 35].*

6. *Для нас важно те, що у автора записок є очі, є мозок, не затуманений шаблоном, та є щире почуття, що не втратило єднання з рідним народом [2, с. 139].*

7. *Хто начитався російських поетів, той відразу зауважить у Вергунових віршах брак власного тону, власної індивідуальності [2, с. 321].*

III. Закріплення знань, умінь і навичок.

Перепишіть речення з послідовною підрядністю, підкресліть головні члени та визначте функціональний різновид підрядної частини.

1. *Це була перша школа, яку я пройшов на дні галицького суспільства [3, с. 284].*

2. *Проте староста не дозволив мені йти на село, поки не одержу з Дрогобича справжнього паспорта від політичної установи [3, с. 275].*

3. *З фольклорного боку цікаве оповідання про монаха в пеклі, в якому один аскет упоминає свого ученика, щоб не віддавався зопсуттю, бо інакше по смерті буде горіти в пеклі [4, с. 70].*

4. *Шевченків товариш по праці й недолі був тим, хто довгі літа після Шевченкової смерті постановив дати українському народові повний переклад творів Шекспіра [3, с. 345].*

5. *Остатні рядки цього поетичного оповідання вказують на те, що воно зложене було в Тмутаракані невдовзі по пануванні Мстислава в тім князівстві, в якому автор мав можливість бачити збудовану ним церкву Богородиці [4, с. 60].*

6. Однак добродій, що пожертвував гроші на це видання, пішов ще один крок далі і призначив цей капітал разом із чистим доходом, що передбачувався із цього видання [2, с. 234].

7. Я відповів, що обговорив тільки наукову діяльність того чоловіка, якому я багато в дечому зобов'язаний до вдячності [4, с. 47].

Синтаксичний тренінг.

Перепишіть речення. Визначте граматичні основи, засоби зв'язку та поставте розділові знаки.

1. Коли упали всі зусилля хрестоносців Європа побачила себе знов zagrożеною зростом турецької сили [2, с. 144].

2. Все сказане досі набере відповідного значення коли пригадаємо що легенда про попа Івана і про чудеса індійського царства відіграла деяку роль в історії нашого духовного розвою і нашого письменства [2, с. 88].

3. Рукопис що містив «Слово о полку Ігоревім» походив із 15 в. російський історик Карамзін що мав у руках той літопис подав деякі виривки із нього [2, с. 227].

4. З тої форми листа яка дійшла до нас найстаріших латинських копіях в билині репродуковано тільки деякі епізоди [2, с. 65].

IV. Рефлексія.

Завершити наш урок хотілося б уявною грою «Мікрофон». По черзі кожен скаже декілька речень про сьогоднішній урок. Починати необхідно зі слів:

Я дізнався...

Я навчився...

Викликало труднощі...

V. Інструктаж щодо виконання домашнього завдання. Виставлення оцінок.

Домашнім завданням для вас буде робота на картах. Кожен отримає картку з завданням. Виконувати необхідно у зошиті.

Література

1. Львов М. Ф. Словник-довідник з методики навчання української мови. Київ: Просвіта, 1988. 240 с.
2. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 26. 456 с.
3. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 37. 685 с.
4. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 39. 709 с.

3.5. План-конспект уроку для 9 класу «Складнопірядне допустове речення» (на матеріалі творчості І. Франка)

Мета: *освітня:* поглибити знання учнів про складнопірядне допустове речення, навчити визначати його різновиди; формувати навички аналізу складнопірядного допустового речення; *розвивальна:* розвивати творчі вміння конструювати складнопірядні допустові речення; *виховна:* виховувати у повазі до рідної мови, творчості І. Франка.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: картки, схема розбору складнопірядного речення.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань учнів

«Мозковий штурм»

- Дайте визначення складнопірядного речення.
- Які ознаки є спільними для всіх видів складнопірядних речень?
- На які види вони поділяються?
- За якими ознаками можна визначити вид пірядного речення?
- Чим відрізняється головна частина від пірядної?
- Чим відрізняються сполучні слова від сполучників?
- Яка роль вказівних слів?

II. Перевірка домашнього завдання

III. Мотивація навчання

Перед вами вислів про мову: *«Мова росте елементарно, разом з душею народу» (І. Франко)*

- Як ви розумієте ці слова?
- Чи помітили ви, хто автор цих рядків?

- І це не даремно, оскільки сьогодні ми будемо вивчати особливості складнопірядних допустових речень на матеріалі наукових статей І. Франка.

IV. Оголошення теми й мети уроку

- Сьогодні на уроці продовжимо знайомитися з різновидами складнопідрядних речень, а саме допустовим. Метою уроку є поглибити знання про складнопідрядне допустове речення, навчитися визначати його різновиди, сформулювати навички аналізу складнопідрядного допустового речення.

V. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

Слово вчителя. Складнопідрядними реченнями з підрядними допустовими називаються такі речення, в яких підрядна частина вказує на дію, що відбувається всупереч змісту головної, й відповідає на питання *незважаючи на що?* Наприклад: *Хоч і як неоднакова була доля поодиноких частин Русі-України, то все-таки заселяючий її народ і досі проявляє дивну етнографічну одноцільність (І. Франко).*

З головною частиною підрядна допустова з'єднується сполучниками *хоч, хай, нехай, дарма що, незважаючи на те що: Нехай децю з нього й проходило до народу, та те общеслов'янське письменство не було вповні народним (І. Франко)* або поєднанням сполучних слів (іменників і прислівників) з частками *не, хоч: хто не, що не, куди не, хоч хто, хоч який, хоч як, хоч скільки* тощо: *Хоч і як мало міг вдоволити станіславських русинів зміст тих штук, то все ж таки руська пісня, руські танці, руські костюми – все те тягло людей, приймалось з оплесками (І. Франко).*

Підрядна частина може стояти перед, після й у середині головної. Якщо підрядна частина стоїть перед головною, то між ними можуть стояти сполучники *а, але, зате, проте, однак: Хоч я не критик з професії, але був би дуже радий, щоб на мене впав оцей гіркий закид (І. Франко).*

Складнопідрядні речення допустового різновиду розподіляємо на дві групи:

1) власне-допустові (виражають речення, в головній частині яких ідеться про здійснене явище всупереч повідомлюваному в підрядній частині, тобто всупереч потенційній причині. При цьому яскраво виявляється суперечливий

характер складових частин): *Гра артистів не була блискучою, хоча й сама п'єса не давала можливості нікому з них відзначитися (І. Франко);*

2) невласне-допустові (відрізняються від речень власне-допустових додатковим семантичним навантаженням (розділовим, умовним, протиставним й ін.), і особливою функцією сполучних засобів): *...і хоч були небагатими, та все ж неопозбавленими життєвих засобів... (І. Франко).*

У свою чергу складнопідрядні допустові речення невласне-допустового різновиду поділяються на такі семантичні класи: 1) допустово-розділові; 2) узагальнено-допустові; 3) допустово-умовні; 4) допустово-протиставні.

VI. Виконання тренувальних вправ

1. На дошці написана схема розбору складнопідрядного речення.

2. Прослухайте й проведіть спостереження-аналіз речень: визначте головну і підрядну частини, поставте питання до підрядної, з'ясуйте смислові відношення між частинами і засоби зв'язку. З якими обставинами співвідносяться підрядні частини?

1. Хоч рух сей досі був дуже малий і страшно вбогий думками, то все-таки ближче його переглянення може стати корисне (І. Франко). 2. Перед 1848 р. його в нас не могло бути, хоч поволі ґрунт підготовлявся для нього (І. Франко). 3. Гнила «суспільність» не видасть собі здорових та смілих заступників, писателів, поетів, а хоч би такі чудом божим явилися... (І. Франко) . 4. Хоч і як мало міг вдоволити станіславських русинів зміст тих штук, то все ж таки руська пісня, руські танці, руські костюми – все те тягло людей, приймалось з оплесками (І. Франко). 5. Ця перша, хоч і невдала спроба організації української інтелігенції для праці над освітою простого народу, заслуговує на всіляку увагу (І. Франко).

3. Робота з картками.

Прочитайте речення, правильно інтонуючи, визначте будову складних речень і сполучні засоби. Які відтінки значення мають підрядні допустові частини? Чи можна сполучник замінити на інший? Чому?

1. Долітали до нас – незважаючи на китайський мур австрійської цензури і Священного союзу – думки й основні лозунги великої французької революції (І. Франко). 2. Очевидно, ні одна, ні друга дорога не була ідентична

з програмою Шевченка, хоч обидві прикривали свою наготу обривками з його поетичних творів (І. Франко). 3. Оці думки, хоч кинені тільки в грубих нарисах (надіюсь, що, проте, кожний зрозуміє, про що мені ходить), я вважаю потрібним подати під розвагу всіх любителів рідного слова й рідної штуки (І. Франко). 4. Хай собі німці будуть розумніші, а євреї спритніший, не перебірливий у методах, – «але упертістю вони селянина не подолають» (І. Франко). 5. Се вияснює нам ту загадку, для чого ті твори, хоч оповідають про факти далекі та виїмкові, хоч малюють людей видуманих і незвичайних (І. Франко).

4. Творче завдання. Допишіть відсутню частину, утворивши складнопідрядні допустові речення.

1. Але наш вік – час переходовий: хоча...
2. ... то все-таки поет дуже те не любить.
3. На їхню думку, мова, хоч і ..., не є все-таки найвищим скарбом.

5. Самостійна робота. Утворіть складнопідрядні допустові речення за схемами.

1. (Хоч), [].
2. [], (дарма що).
3. (Незважаючи на те...), [].

6. Виконайте повний синтаксичний розбір складнопідрядних допустових речень.

1. Де не стрічаємо ось такі порівняння, все рівно дуже цікавою являється з того погляду старогерейська «Пісня пісень» (І. Франко).
2. ... хоч скільки поет не силкується тут komponувати незвичайні поетичні образи, а тільки оповідає, бачиться, зовсім сухо, попросту (І. Франко).

VII. Підсумок уроку

Фронтальне опитування

- На що вказують підрядні допустові частини?
- До окремого слова чи всієї головної частини вони відносяться?
- На яке питання відповідає підрядна допустова частина?
- Назвіть граматичні засоби зв'язку складнопідрядного допустового речення.

VIII. Домашнє завдання

- Виписати з наукових статей І. Франка 8-10 складнопідрядних допустових речень і накреслити їх схеми.

ВИСНОВКИ

І. Франко зробив великий внесок у формування й унормування української літературної мови, назвавши її «репрезентанткою національної єдності», надаючи провідного значення соборній мові як вираженню єдності східноукраїнського й західноукраїнського народів. У мовознавчих студіях, літературно-критичних статтях тощо письменник висвітлив теоретико-методологічні аспекти формування й розвитку української літературної мови.

І. Франко був переконаний, що українська є самостійною мовою, а не діалектом іншої, що, власне, й прагнув пояснити науковцям, ученим та народів. Під час діяльності І. Франка на творчій та науковій ниві було окреслено два варіанти розвитку української літературної мови – наддніпрянський і галицький, які попри значні спільні риси, несли в собі й відмінне у фонетиці, лексиці й граматиці.

Публіцистика І. Франка – високохудожні зразки літератури, витвореної неперевершеним Майстром слова, який умів поєднати лінгвориторичні засоби так, щоб вони справили незабутній вплив на читача, переконали його в істинності тексту, при цьому надавши текстові легкості, емоційності та виразності. Вивчаючи мову Франкових статей, ми віднаходимо повний арсенал традиційних лінгвориторичних засобів, на прикладі яких можна висвітлити елокутивні засоби створення виразності для публіцистики взагалі.

Дослідження допустових конструкцій, які функціонують у наукових і науково-популярних текстах Івана Франка, засвідчує їх високу синтаксичну організацію й дає підстави стверджувати, що вони репрезентують уже сформований і викристалізований у кінці XIX ст. науковий стиль української літературної мови.

Помітною ознакою індивідуального стилю І. Франка є вживання вставлених конструкцій для вираження додаткових зауважень, оцінок, характеристик, суджень оповідача та автора щодо певної події, явища чи

предмета. У текстах письменника знаходимо ситуативні й суб'єктивно-оцінні вставлення. Ситуативні одиниці доповнюють і розширюють інформаційний план основного речення, а суб'єктивно-оцінні відображають ставлення автора до зображуваних подій і характерів. Основна стилістична функція вставлень у творах письменника – створення двоплановості розповіді, завдяки чому з'являється членування на основний і додатковий плани висловлювання.

У наукових працях І. Франка вживаються функціонально різнопланові складні синтаксичні конструкції з послідовною підрядністю, в яких комбінуються присубстантивно-атрибутивні, з'ясувальні та обставинні відношення. Найпоширенішими є структури з двоступеневою, треступеневою та чотиріступеневою підрядністю, утворені як сполучникові, сполучнослівні та сполучниково-сполучнослівні синтаксичні одиниці.

Отже, І. Франко прозою, поезією, публіцистикою визначив, передбачив і спрогнозував вирішення складних націєтворчих, ментальних, лінгвістичних і загальнокультурних проблем.

Навчальне видання

**ІВАН ФРАНКО – ТИТАН СЛОВА:
НАЦІЄТВОРЧИЙ, ЛІНГВОРИТОРИЧНИЙ
І СИНТАКСИЧНИЙ ВИМІРИ**

монографія

за загальною редакцією В. Герман

Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019
Свідоцтво ДК №231 від 02.11.2000 р.

Відповідальний за випуск: ***В. І. Шейко***
Комп'ютерний набір автора
Комп'ютерна верстка ***В. А. Замошнікова***

Здано в набір 28.03.2019 р. Підписано до друку 25.04.2019 р.
Формат 60х84/16. Гарн. Times New Roman. Друк ризогр. Папір друк.
Ум. друк. арк. 7,8. Обл.-вид. арк. 6,6.
Тираж 100. Вид. № 42.

Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено на обладнанні СумДПУ імені А. С. Макаренка